
4•95

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Emil Ščuka vakerel ko Roma <i>Rozhovor s Emilem Ščukou - předsedou ROI</i>	2
<i>Burton Bollag</i> Americké hnutí za občanská práva a boj Romů v ČR	5
Karačoňa - Vánoce <i>(autentické výpovědi 11 Romů)</i>	10
<i>Svetislav Kostic</i> Jak je starý Bůh Romů	39
<i>O Lólja le Jonóska - J. M. Fernández Bernal</i> Sar kerdžili e lúmja <i>Jak vznikl svět (legenda argentinských Romů)</i>	42
<i>Anna Žigová</i> Dílo okamžiku	46
<i>Lada Viková</i> Romské Vánoce	49
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	
<i>Helena Červeňáková</i> Odozvy svedomia	57
<i>Antonín Lagryn</i> I my jsme uměli létat	60
<i>Mirella Karpati</i> História Rómov v Taliansku	62
PORTRÉTY	
Cefferino Jiménez Malla - El Pelé	70
RECENZE - ANOTACE	73
KONFERENCE, SEMINÁŘE, KULTURNÍ UDÁLOSTI	89
OHŁASY	98

EMIL ŠČUKA VAKEREL KO ROMA

? Hin but Roma, so len nane pro jilo ča peskeri the peskera femilijakeri bacht, afe savore Romengeri bacht. So te kerel, kaj romano čačipen upre te vazdel? So kampen o Roma korkore te kerel?

E. Ščuka: O Roma tel o komunisti našti kerenas nič korkore. Savoro kerenas o gadže, o uprune raja. On denas, on lenas, on kerenas, so kamenas, a niko našti delas pale o muj. Ta amen sikhade, kaj on vaš amenge kerenas savoro. Amen sikhliłam le gadžendar te užarel savoro, so amenge kampel. Avka amen avri bariłam, avka amen o komunisti sikhade, kaj te čitas, kaj o muja andre te phandas, bo ča len sas lav andre savoreste, savoro ča pal lengero čačipen džalas. Akana avla e demokracija a o Roma na džanen, kaj peskero čačipen mušinen jon korkore upre te vazdel, kaj ničkastar našti nič užaren, kaj len niko nič hijaba na dela. Na paťan, kaj šaj korkore keren, na džanen, kaj mušinen korkore te kerel. Na ča o Roma, sako narodos mušinel te kerel korkoro, kaj pes te vazdel upre. Vareso šaj le rajendar užaras - phenas, kaj te thoven bareder zor pre koda, kaj kola antirasisticka paragrafi, so sas avridine, pes čačes te dołikeren. Afe aňi kada na kerena o raja korkore - bo len o skini na murdaren - the kij'oda len mušinas te ispidel amen, o Roma.

Kada sa amen na sikhľuvaha tel jekh berš, kampela but generaciji kada te sikhľol. Afe kampel te chudel agor. Ma užaras, kaj amen vareko dela hijaba oda, so kamas, so amenge kampel. Te tut vareko vareso del, lačhes, paľikeres leske, afe na mol ajci, sar kana te keres korkoro. Feder džanes, so ajsi buti mol.

Mek jekh, so hin pharutno te kerel: Kampel, kaj te phenas jekh avreske, so keras lačhes, so keras nalačhes. Amen kada na džanas. Amen na džanas jekh avreske andro jakha te phenel. Te vakerel phujes pal avreste pal o jakha, kada amen džanas lačhes! Afe sar pes dikhas, ta sam bare kamarata, kirve, phrala. Niko na phenel o kirko čačipen andro jakha.

? Afe me avka gondolľnav, kaj kada „kirvo, phrala“ džal le jilestar, kaj kada nane chochado lav. Nalačo bisteras u ačas phralenge...

E. Ščuka: Hin tut čačipen kada, afe phučav, či kada lačo. Bo te kampas vare-savi buti jekhetane te kerel, ta kampas te sikhľol the te sikhavel, ta mušinas te phenel jekh avreske andro jakha, so keras lačhes, so keras nalačhes. Me tuke phenav čačipen andro jakha na vaš oda, kaj tuke te činav paťiv, afe vaš oda, bo vareso džanav feder sar tu. A te tu mange phenes čačipen andro jakha, ta našti chav cholľ, bo džanav, hoj vareso tu dikhes feder sar me. Te sikhľuvaha jekh avreskero lav te šunel, te phenel jekh avreske andro jakha, na pal o jakha, ta ada mol buter, sar me na džanav so.

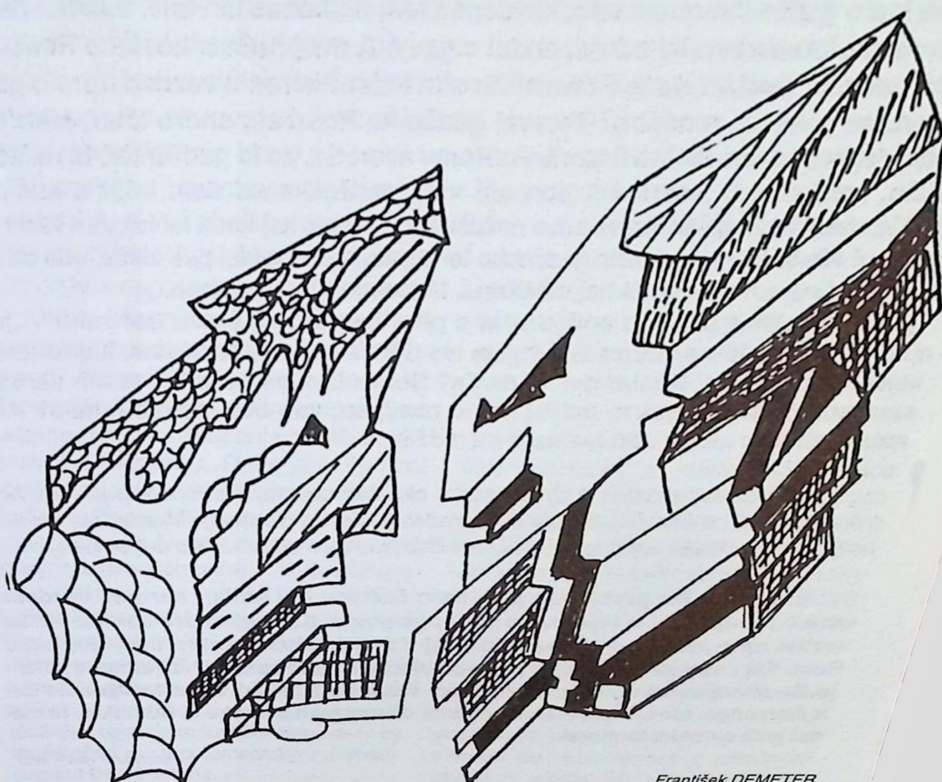
Čirila o Roma peske phenenas čačipen andro halasiben. Kana
Jon has calo berš lače, avelas jekh d'ives, kana pes doke
ke o čačipen phenenas avri. Ale na ačhile paš e ruš, paš e
in d'ives has inke lače. Sar pes nič te na ačhilahas.

Adad'ives o Roma džan ča pal peskeri familija. Hin amen tiš ajse
„familija pal e familija džal“, „familija paš familijate“, sojegave
v, kaj o Roma ča akor chudena paš peste, kana avla phujes pre lende

? Imar avla phujes pre lende, na?

E. Ščuka: Šaj avel mek phujeder. Ča akor o Roma achalona. Adad
hin but gadže, so peske le Romen cinavkeren a kamukeri len den pativ.
avel ajso gadžo ko Roma, ta hin perdal lende buter sar Del. Kada hin lačhes,
o gadže phiren maškar o Roma, ale te aven lače jileha. But gadže aven
vaš oda, kaj le Romestar vareso kamen. Le Romes den love, le Romes de
buti a oda Rom palis rozmarel amari romaňi buti.

Amen phenahas pal e baršoňiko revolucija: Thovas le Romen pro uradi,
kaj te keren buti perdal o Roma! A kernas but Roma pro uradi. Ale but kale Ro-



František DEMETER

mendar džanas paľis na le Romenca, aľe le gadženca. But Roma - sikhade, nasikhade, pativale, napativale - pes dine te cinel. Soske amenge odoj ajse Romen?

But Roma  a vař oda kamen te a hol řerutnenge, kaj pes the peskera familija te vazden upre, kaj te resen feder than. Na dikhen le Romengero dživipen, aľe  a peskera familijakero.

? Bokhalo kamel te avel  alo,  oro kamel te avel barvalo, ko hin tele, kamel te avel upre. Avka d al o svetos...

E. ř uka:  ore manuřeske kempel, kaj neksigeder te pmo inel peskere  havenge, peskera familijake, peske. Te pes chudel mařkar o love, ta kaj o love dela?  a peskere  havenge, peskera familijake. Imar na a hel o love perdal o aver. O manuřa andre Amerika, godaveder mandar, phenen, kaj e politika řaj keren  a barvale.

? O Roma has bare řelberřa  ore, bare řelberřa len marlas e bokh, na? Ta talam kim na  alarena kodi řelebersengeri bokh, ta ela avka, sar tu phenes.

E. ř uka: O Roma hin ajse manuřa, so len e bibacht jekhgoreder marel. But řelberřa len o gad e ľikerenas tele, kikidenas len, dikhenas len tele, tele len phenenas, tradenas len avri andal o fora, andal o gava. A me phu av, soske o Roma den bareder pativ le gad en sar le Romen? Soske feder ľikeren u vazden upre o gad ika ipen sar peskero romipen? Te avel gad o ke Romeste andro kher, jekhfeder stoli ka leske thoven. Andre Amerika o Roma aver: Sa, so le gad estar, ta nala o, na u o, „makerdo“, „marime“. Jon a ni vast gad eske na den. Imar e ku i, so o gad e andal late pijelas,  hiven, bo na u i. Na phenav, kaj kada la o. A ni kada nane la o! Aľe te  hivel pes kole gad eske tel o pindre, te ispidel pes leske, oda ti  nane la o. O drom d al varekhaj mařkaral. Mařkaral hin o  a ipen.

Soske amen phenas andre amare phe ibena: „joj řukar sar rakľi“, „jov ajso řukar, sar te na uľahas Rom“, „te les dikhľalas, na phendľalas, kaj romano kokal, aľe gad o“? Khatar pes kada iľa? Soske thovas upreder, te hin vareko sar gad o? Soske pes te lad al vař o romipen, vař oda, kaj sam kale? Aľe me na phenav „sam“, bo me man na lad av.

? Oda ti  sas mařkar o  e hi andre oka řelberř, kaj but lendar paľanas, hoj e  emciko  hib, e  emciko kultura hin upreder, feder. Le  e enge ľikerlas vaj duj řelberř, kim na a aľile, kaj lengeri kultura the  hib hine ajse la e sar the le  emcengere...

E. ř uka: Me paľav - bo jekh baro  a ipen hin kada - sar pes vazdela upre o romipen, ta o Roma chudena pař peste. Kempel andre sakoneste te vazdel upre leskero romano vodĩ, kaj t'avel barikano andre oda, hoj hino Rom. Kaj t'avel barikano andre amari kultura, amari roma ni  hib, amari tradicija. Bo andre amari tradicija hin but bare řukar buľa, so adadives kampen na  a le Romenge, aľe savoro manuřenge: te d anel jekh avreske te odmukel, te na del jekh avreske te merel.

Rozhovor vedľa MH

Burton BOLLAG

AMERICKÉ HNUTÍ ZA OBČANSKÁ PRÁVA A BOJ ROMŮ V ČESKÉ REPUBLICE

V srpnu roku 1963 se 250.000 černých i bílých Američanů vylilo do ulic hlavního města USA v „Pochodu na Washington“. Požadovali konec diskriminace černé populace. Vůdce tehdy již pět let existujícího hnutí za občanská práva, mladý černošský baptistický duchovní Martin Luther King, pronesl výmluvnou řeč, která mnohé lidi v davu pohnula k slzám. „*Sním o tom,*“ řekl, používaje téměř biblického jazyka, „*že malí černošští chlapi a děvčátka se jednou budou moci vzít za ruce s bílými chlapy a bílými děvčátka jako bratři a sestry.*“

V průběhu následujících více než třiceti let, které od té doby uplynuly, se vztahy mezi bělochy a černochy v Americe změnily k nepoznání. Dříve byli černoši - až na pár výjimek - občany druhé kategorie, odsouzenými k manuálnímu pracem. Nesměli bydlet společně s bílými, neměli přístup do některých kaváren, restaurací a byli vyloučeni i z dalších sfér života bílé Ameriky. Dnes jsou černoši zastoupeni ve všech vrstvách společnosti: Černochy najdeme mezi úspěšnými obchodníky, univerzitními profesory, starosty významných měst a členy Kongresu. Dokonce i představa černého amerického presidenta, ještě před několika lety absurdní, se stala reálnou. Průzkumy veřejného mínění ukazují, že černošský generál Colin Powell, dřívější náčelník amerických ozbrojených sil, je jediným opozičním kandidátem, který by mohl příští rok v prezidentských volbách porazit Billa Clintona.

K této obrovské změně ve vzájemných vztazích mezi rasami v Americe přispělo několik významných faktorů. Situace Romů v Čechách je v lecčem podobná situaci amerických černochů v předvečer jejich boje za občanská práva. Zdaleka nejdůležitější pro úspěch amerických černochů byla ochota mnoha lidí obětovat svůj čas a energii na přípravu protestních demonstrací, různých setkání, zakládání občanských iniciativ atd. Podobné odhodlání v boji za rovnoprávnost Romů v České republice zatím však projevuje jen hrstka jednotlivců.

Samotné hnutí za občanská práva však soužití bílých a černých nevyřešilo definitivně. Rasismus a propast mezi černochy a bělochy stále ještě patří k největším problémům, před kterými dnes Amerika stojí. Velká část černé populace se stále potýká s nezaměstnaností a drogami. Avšak zřejmě největším neštěstím se stala dezintegrace rodiny a stále rostoucí počet nezletilých osamělých matek. Tato sociálně slabá skupina se ocitla v pozici oběti a zároveň se stala zdrojem násilné kriminality v zemi. Oproti ostatním rasám se mladí černoši ve věku okolo dvaceti let spíše seznamují s trestním systémem než se systémem vyššího školství.

Stejně jako v případě Romů v České republice vyústil i v Americe vysoký podíl určité části některé menšiny na kriminalitě do zobecňování a posilování rasových předsudků vůči všem jejím

členům. „*Neumíš si představit, jak je to nepříjemné, když se na tebe podezíravě dívají, kdykoli vejdeš do obchodu*“, svěřil se mi jeden můj černošský známý.

Surové zbití černošského automobilisty Rodney Kinga skupinou bílých policistů v Los Angeles, nebylo samo o sobě ničím výjimečným. Neobvyklé bylo jen to, že se jednomu z místních obyvatel podařilo útok zachytit na video. Fakt, že porota složená pouze z bílých aktéry útoku zprostila viny, zapříčinil v amerických černošských ghettech největší občanské nepokoje a bouře za posledních 30 let.

Přestože tyto problémy i nadále přetrvávají, k určitému pokroku přece jen došlo: poměrně velká část černošské populace pronikla do střední společenské vrstvy, na pracovištích jsou dnes zastoupeny nejrůznější rasy, a co je nejdůležitější, došlo k hluboké změně postojů. Většina černochoů i bělochů dnes považuje rasovou rovnoprávnost za něco spravedlivého a přirozeného.

POČÁTKY HNUTÍ ZA OBČANSKÁ PRÁVA

Proč se hnutí za občanská práva zformovalo právě tehdy? Na konci americké občanské války v roce 1865 bylo na poraženém Jihu osvobozeno několik milionů tamějších afrických otroků. Ale snaha vítězného Severu dosadit do místních úřadů černošské úředníky, stejně jako jejich další snahy zlepšit postavení osvobozených otroků vzaly brzy za své. Po dalších sto let žili černoši na dně společnosti v ponížení a báli se hlásit o svá práva. Na svém rodném Jihu byli dokonce lynčováni.

Během druhé světové války bylo mnoho černochoů vysláno za oceán bojovat proti fašismu. Myšlenky boje za osvobození si s sebou přivezli domů. V počátečním období americké poválečné prosperity, kdy nastal příliv černochoů

z agrárního Jihu do průmyslových měst Severu, začala řada černochoů toužit po něčem větším. Po několikaletém úsilí právníků pracujících pro černošské organizace přijal v roce 1954 americký nejvyšší soud rozhodnutí, které se stalo historickým mezníkem. Pohlásil do té doby běžnou praxi segregovaných škol pro bílé a černé za nerovnoprávnou a protiústavní. Toto vítězství podnítilo vlnu masových protestů proti dalším formám segregace rozšířeným zejména na Jihu.

Rok poté byla v Montgomery, ve státě Alabama na jihu USA, zatčena černoška Rosa Parks za to, že v městském autobuse odmítla uvolnit místo bělochovi. Místní černoši zorganizovali bojkot městské autobusové dopravy. A po měsících protestů dosáhli toho, že autobusová společnost musela upustit od svých rasistických praktik. Ty mimo jiné zahrnovaly dokonce zvláštní toalety pro černé a bílé.

V průběhu dalších několika let proběhla vlna akcí nenásilné občanské neposlušnosti, založených na myšlenkách indického vůdce hnutí za nezávislost Mahatmy Gándhího. Součástí taktiky bylo například to, že černoši usedali do částí restaurací, kin apod., vyhrazených pro bílé a dožadovali se obsluhy. Tyto protestní akce byly úspěšné a restaurace, knihovny, obchodní domy, samoobsluhy apod. postupně upouštěly od segregačních praktik. Odhaduje se, že jen v roce 1961 se podobných akcí zúčastnilo více než 70.000 studentů ve více než 100 městech a 20 amerických státech. 3.600 osob bylo zatčeno.

Místní běloši se často proti těmto protestním akcím stavěli, nejednou i za pomoci násilí. V roce 1963 byli Martin Luther King a stovky dalších zatčeni poté, co se zúčastnili protestního pochodu a zablokovali ulice Birminghamu ve státě Alabama. Policie, která proti nim použila vodních děl a psů, byla v celé

zemi odsouzena. Někteří bílí duchovní vyzývali černochoy, aby od protestních akcí upustili. Ze své vězeňské cely pak Martin Luther King napsal dopis, v němž vysvětloval svoji filosofii nenásilné konfrontace: *„Ptáte se možná, k čemu jsou tyto akce dobré. K čemu jsou pochody, k čemu sezení na silnicích apod. Nebylo by vyjednávání schůdnější cestou? S vyjednáváním máte docela pravdu. Vyjednávání je skutečně účelem našich akcí. Avšak nenásilná přímá akce má vyvolat krizi a napětí, které donutí společnost, jež doposud vyjednávání vytrvale odmítala, aby se k problému postavila tváří v tvář. Těmito akcemi se snažíme své problémy zdramatizovat tak, aby se již nadále nemohly ignorovat... Ze své smutné zkušenosti víme, že utlačovatel nám nikdy svobodu dobrovolně nedá, nýbrž že si ji musíme od utlačovatelů vymoci.“*

Rok poté schválil americký kongres Zákon o občanských právech, který byl doposud největším krokem vpřed v potírání rasové diskriminace ve Spojených státech, protože zakázal rasovou diskriminaci ve všech veřejných prostorách a jako trestný čin klasifikoval i odmítnutí žadatele o práci z důvodu barvy pleti. V roce 1965 schválil Kongres novou podobu volebního zákona, který zakázal nejrozumnější praktiky, jimiž do té doby byli černí Američané, zejména na americkém Jihu, zbavováni možnosti volit. W důsledku toho se okamžitě zvýšil počet Černošských zástupců ve státní správě.

V průběhu let 1965 až 1967 otřásla významnými americkými městy v černošských ghettech řada nepokojů. Byly známkou toho, že očekávání zejména mladých černochů se měnila rychleji než jejich životní úroveň. V roce 1968 byl Martin Luther King na balkóně svého hotelového pokoje ve městě Memphis ve státě Tennessee, kam přijel podpořit stávkou místních popelářů, zastřelen. Bylo

mu 39 let. Bílý atentátník byl odsouzen za vraždu na 99 let odnětí svobody.

POUČENÍ Z AMERICKÝCH ZKUŠENOSTÍ

Zlepšení postavení černých obyvatel Spojených států značně napomohlo přijetí několika klíčových zákonů, které zakázaly jakoukoli diskriminaci a přispěly ke zvýšení životní úrovně černochů. Při prosazování těchto zákonů se vláda angažovala někdy více, někdy méně. Avšak jak poznamenal Martin Luther King ve svém dopise z birminghamské vězeňské cely, jediní, kdo mohli vymanit černochoy z jejich druhořadého postavení, byli černoši sami. Nebylo to jenom tím, že by na ostatní, kteří nehájí své zájmy nebyl spoleh, ale šlo zde spíše o psychologický náboj takového boje. Poté, co celé generace černochů byly vychovávány v přesvědčení, že jsou méněcennou skupinou společnosti, museli nyní dokázat bílé Americe, ale i sami sobě, že jsou schopni vzít svůj osud do vlastních rukou.

Zde také nacházíme kořeny na první pohled nepřilíš důležitých projevů dobové módy šedesátých let, jako účesy ve stylu „afro“, nahrazení slova „negro“ (negr) výrazem „black“ (černoch) a populární sloganů jako „Říkám to nahlas, jsem černý a jsem na to hrdý“. Na rozdíl od projevů agresivního nacionalismu, hlásaného šovinistickými srbskými a chorvatskými vůdci bývalé Jugoslávie, sloužily tyto projevy k posílení zdravého sebevědomí černochů, kterým bylo po generace vsugerováno, že jsou horší než bílí.

Z tohoto boje vzešli i černošští vůdci. Byli to charismatičtí a věci oddaní lidé, schopní nadchnout ostatní a organizovat účinné akce. Jasně a výmluvně dokázali formulovat pocity mnohých černochů. Nejvýznamnějším z nich byl M. L. King.

K dalším vlivným osobnostem pak patřil Malcolm X, který však pro svou poněkud militantní povahu byl méně přija-

telný pro bílé. Přesto však svým životem a odkazem inspiroval řadu lidí. První roky své dospělosti strávil ve vězení, kde si odpykával trest za vloupání, a tam se i připojil k sektě amerických Černých muslimů. Tehdy se vzdal i svého příjmení, které jeho předkové dostali před mnoha generacemi od otrokáře. Nahradil ho písmenem X. Tvrdě zastával poselství sekty - naučit černochoy vážit si sebe samých. Zpočátku byl proti rasové integraci a stranil černošskému separatismu, jakož i použití násilí v sebeobraně. Po své pouti do Mekky, svatého města muslimů, začal své názory měnit. Se sektou Černých muslimů se rozešel a začal se stýkat s progresivními bělochy. V roce

1965 byl zavražděn protivníky ze sekty Černých muslimů.

Je těžké odhadnout, jakým směrem se bude ubírat boj Romů za rovnoprávnost. Je však nepravděpodobné, že se jejich extrémně nízký sociální statut a mnohé jiné problémy, jako nezaměstnanost, diskriminace, útoky skinheadů apod., změní, aniž by se jim sami postavili formou masových akcí. Jistě bude velmi užitečné, bude-li se více Romů snažit zlepšit své postavení i individuálně, například tím, že budou studovat a stanou se doktory, právníky, učiteli... Avšak ke změně myšlení a chování české veřejnosti i sebe samých mohou Romové dospět jedine prostřednictvím hromadných akcí.

překlad M. Miklušáková a M. Kocman

SUMMARY

The American civil rights movement and the struggle of the Roma in Czech Republic

In 1963, 250 thousand black and white Americans participated in the "March on Washington" to protest discrimination against blacks. In the following 30 years race relations have completely changed in America. Blacks, who previously held only the lowest role in American society, are now in all sectors and at all levels. Black business leaders, police and military leaders, university professors, mayors and presidential candidates are no longer considered suprising.

The most important factor in the Afro-American rights movement was grassroots organizing, mass participation. The Romani movement in the Czech Republic so far lacks a commitment on the part of most Roma.

The civil rights movement, Bollag acknowledges, did not completely solve American's race problems. The economic difference between blacks and others and higher criminality among blacks remains. Despite these problems and evidence in recent years that there remain racists among the police (i.e. the Rodney King incident) there is today a sizeable black middle class, integrated schools and offices, and a general consensus that equality is natural and just.

Origin of the rights movement

After the American civil war, blacks were still segregated and had few opportunities. After

WWII, the US had a period of prosperity and returned black soldiers began pushing for the kind of freedom they had fought for abroad. In 1954 the segregated school system was found unconstitutional by the US Supreme Court. This opened the path for protest against non-educational segregation, mainly in the South. Nonviolent protest were held over the next few years in segregated restaurants, libraries, etc. In 1961 alone, more than 70.000 students attended protests in more than 100 cities. 3.600 were arrested.

The movement's leader, Dr. M.L. King promoted nonviolent marches and sit-ins as a way to confort the majority with the issues. King insisted that white participation was welcome but only blacks could free themselves. The attitude of inferiority and reliance could only be broken if the rights movement had black leadership.

The more militant movement was led by Malcolm X, a former burglar who converted to "Nation of Islam" (a black American religion based on Islam) while in prison. He promoted separatism and violent self-defense for African-Americans. After a pilgrimage to Mecca he changed views and reached out to whites. He was killed by black muslim militants in 1968.

Lessons

The Roma's future is not yet predictable. While individual efforts to rise up economically are important, only mass actions can force the Czechs - and the Roma themselves to examine their own thinking.

J.N.



V průběhu října a prosince uspořádala Romská občanská iniciativa řadu tichých manifestací k uctění památky Romů - obětí rasismu

Foto poskytla redakce deníku Romano kurko

KARAČOŇA VÁNOCE

Než se Romové před více než tisíci lety vydali na dlouhou pouť směrem na západ, byli nepochybně nějakým způsobem začleněni do společenského systému své indické pravlasti a řídili se pravidly jejího kulturního systému, podobě jako všichni ostatní „Indové“.

„Indové“ ovšem byli rozsáhlá, bohatě strukturovaná množina nejrozmanitějších etnických, jazykových a subkulturních skupin, které v jeden komunikace schopný celek pojila „sanátana dharma“ - hinduismus. Výraz „dharma“ znamená posláním, povinnost, závazek, a to vše jak v rovině společenské a světské, tak ve vztahu k Transcendentnu, k Vesmírnému tvůrčímu principu, k Absolutnu, k Univerzálnímu řádu, k Vitální tvůrčí síle neboli k tomu, co se také nazývá slovem Bůh. „Dharma“ určovala, jak se jednotlivé sociální a kulturní skupiny mají chovat k sobě navzájem, co která smí a co nesmí, jak, jakou profesí a službou má - anebo naopak nesmí - přispívat k chodu celé společnosti. Uvnitř uzavřené „džáti“ - kasty - se však jednotliví členové řídili vlastní kastovní „dharmou“, v níž je nikdo neomezoval, pokud neporušovala „dharmu“ obecnou. A proto se i vztah k Transcendentnu realizuje nejrozmanitějšími způsoby v nespočetných kultech utvářených mj. i tím, jak si kdo onu Svrchovanou sílu představuje.

Vesmírný zákon je jediný, nedílný, nekonečný a neomezený, a proto s ním člověk vybavený omezenými smysly a omezeným rozumem není s to komunikovat v jeho podobě NIRGUNA, tj. v podobě „bez vlastností“. Komunikace je možná jenom tehdy, vstoupí-li mimotvaré Bezhranično do hranic tvaru, tedy do podoby SARGUNA čili „s vlastnostmi“. Podob SARGUNA neboli pojetí a představ Boha je bezpočet. Podle nich se různí i komunikace člověka s Bohem, k níž dochází při různých obřadech, přestože základní vztah lidstva k Bohu je v podstatě jeden.

V jaké podobě uctívali Transcendentno Romové v době, kdy ještě dleli na půdě Indie, nevíme. Neumíme přesně určit způsob, kult, rituál, při němž komunikovali s Bohem. Rozsah našeho mizivého poznání o této tak důležité oblasti mohou nepatrně rozšířit informace o různých svátcích, které Romové slaví, byť to jsou svátky už nehinduistické, křesťanské nebo muslimské.

K takovým svátkům patří na čelném místě Vánoce.

Vánoce jsou sice svátky křesťanské, v lidových vánočních zvycích však prosvítá substrát dávných předkřesťanských představ a kultů. Svým způsobem jsou to svátky synkretické - a romské Vánoce jsou synkretické dvojnásob. Křesťansko-předkřesťanský synkretismus se v nich prolíná s indickým substrátem.

Je možné jednotlivé vrstvy a prvky oddělit, anebo se už slily v nedílnou jednotu? Neklademe si za cíl na tuto složitou otázku odpovědět. Předkládáme jedenáct autentických svědectví o romských Vánocích, které zapsali nebo vyprávěli Romové nej-



František DEMETER: Kosmický koráb

různějšího věku pocházející z různých oblastí Slovenské a České republiky a mluvící různými dialekty. Z těchto výpovědí je zřejmé, které z obřadů byly obecně sdíleny, na co se kladl největší důraz, a které zvyklosti byly naopak patrně jen místní.

Co z vánočních líčení vyplývá nejzřetelněji, je jejich význam pro Romy - to, co romské Vánoce činilo romskými. V tomto smyslu ani není důležité ptát se po původnosti obřadů a zvyklostí, nýbrž po funkci vánočních svátků ve vztahu k sociální existenci a k sociálním komunikacím i ve vztahu ke komunikacím transcendentálním.

Mezi různými vánočními obřady a zvyky vystupují do popředí dva základní:

Prvním z nich je akt odpuštění a usmíření, který se obvykle vyjadřuje slovesnými obraty, jako:

O Roma penge tele muken. (Romové si odpouštějí.) **O Roma jekh avres phiren te mangel, kaj leske te odmukel.** (Romové chodí jeden druhého odprošovat, aby mu odpustil.) **O Roma, kaj save te ulahas rušte, pre Karačoňa penge odmuken u aven pale lače.** (Romové, ať byli sebevíc znesváření, o Vánocích si odpouštějí a znovu se udobřují.)

Tento akt usmíření je sociálně nesmírně důležitý, neboť umožňuje vnitřní solidaritu skupiny. A ta má u minority, která byla majoritní společností chronicky ostrakizována, přímo existenční význam:

Sar šaj dživas, te na džanas jekh avreske te odmukel? (Jak bychom vůbec mohli žít, kdybychom si neuměli navzájem odpouštět?)

Odpouštění má však i dimenzi etickou a psychohygienickou, kterou zvláště zdůrazňuje ve svém příspěvku Margita Reiznerová. Je vyjádřením pokory, schopnosti sebereflexe a sebezapření. A právě tuto očistu od negace, zloby, povýšenosti a pýchy, očistu ritualizovanou vánoční zvyklostí „odpouštěcích“ pochůzek nebo návštěv je možno chápat jako projev náboženskosti, jako vztah, který k druhému člověku vede přes „vyšší řád“, před nímž je člověk ochoten a schopen sklonit svou pýchu, své ego. Tento „vyšší řád“ nemusí být vždy pojmenovaný, analyticky reflektovaný a ideologicky popsáný, ale všichni Romové - alespoň **ola čačikane, čirlatune Roma** (ti opravdoví, dávní Romové) - vědí a cítí, že existuje. (Svědčí o tom mj. i řada neosobních vazeb v romštině, jako např. **del brišind** - prší; dosl. [Ono] dává déšť; **dukhal les o pindre** - [Ono] bolí ho nohy; **odiľa lestar** - ochrnul, ranila ho mrtvice; dosl. [Ono] vzalo od něj [sílu, zdraví] apod.)

Základní, imperativní vánoční zvyk odpouštění, který překračuje formuli „odpusťme si, co jsme si“ a je často dotvrzován očištným pláčem smiřujících se stran, má mnohazměrný dosah sociální, psychický, etický i náboženský.

Druhý zvyk, který o Vánocích nelze vynechat, je reflexe a utvrzení vztahu k zesnulým příbuzným. Klade se pro ně jídlo na okno nebo do koutů pokoje a tam, kde se na Štědrý večer jí u stolu (a nikoli na zemi na slámě na památku toho, že **De-loro** [Božíček - Ježíšek] se takto narodil), se pro ně nechává volná židle a talíř s jídlem. Někde se uchovává jen památka otce, jinde těch, kteří zemřeli toho roku, jinde zase se přiděluje jídlo i neznámým dušičkám.

Zajímavé je, že zatímco běžně **mulové** (přízraky zemřelých) pouštějí hrůzu (**muken dar**) a jídlo se pro ně obětuje spíše proto, aby se usmířili a nechodili strašit, o Vánocích se ve vztahu k **mulům** zdůrazňuje opět láska, solidarita, harmonická soudržnost „různých světů“, do nichž je člověk „zasazen“.

I křesťanské Vánoce jsou svátky lásky a harmonie. Na transparentech andělů, kteří se slétají k narozenému Vykupiteli, čteme nápis „Pokoj lidem dobré vůle“.

Člověk jako takový, homo sapiens, si potřebuje znovu a znovu připomínat, že má-li přežít, musí se neustále očišťovat od negativních zplodin svých atavistických pudů a kompenzovat je láskou založenou na pokoře, sebezapření, toleranci, na schopnosti odpouštět a přesahovat své omezené smysly i rozum. A proto si každé lidské společenství vytváří jakási „sváteční mementa“, která mu tento humánní imperativ připomínají. A protože křesťanské Vánoce hlásají zmíněnou ideu lásky a míru, usídlilo se Romy pocítované a reflektované memento očisty, lásky, solidarity a transcendentního přesahu vlastního já právě do tohoto vánočního období, které ony svrchovaně potřebné, existenční hodnoty lidstva znovu a znovu oživuje.

MH

BERTIN DEMETER

Me leperav, sar somas cikno čhavoro - o dad kerlas chartíko butí, e daj phirlas pal o gava le petalenca, le chanfenca u stradelas imar duj čhon anglal o chaben pre Karačoňa, kaj amen te n'avas horšeder sar aver, kaj amen t'avas najfeder le Romendar.

Sar imar sas e Karačoňa, e daj tavelas fasuľa khiľavenca, pišot, pekela bobalki le mulenge, le voďenge. Dži raťi na samas šmi te chal. Bo ko chaľahas, paťanas, kaj pre leste uľahas buklomata. Ta o čhaja pen igen daranas u na chanas.

Paľis e daj bičhavlas čhavores ko gadžo phusenge. O gadžo delas phusa, o dad rozčhivlas o phusa pal e phuv, bo pro Svato večur pes chalas pre phuv. Skamind amen sas, aľe pro Svato večur chahas pre phuv, pro phusa, bo o Devloro uľiľa pro phusa.

Sar imar sas e večera, bešahas savore pre phuv u o dad delas te vakerel: „Čhavale, romňije, akana sam savore jekhetane pre koda svato dīves, aľe ko džanel, či avaha jekhetane the pre aver berš? Mušinas jekh avreske te odmukel, rado pes te dikhel, jekh avres te bečefinel...“ ajse šukar lava vakerlas, paľis lelas te rovel u amen o čhavore savore tiž rovahas.

Te kanake mek kerav e Karačoňa, choc imar som Prahate, a te bešav le

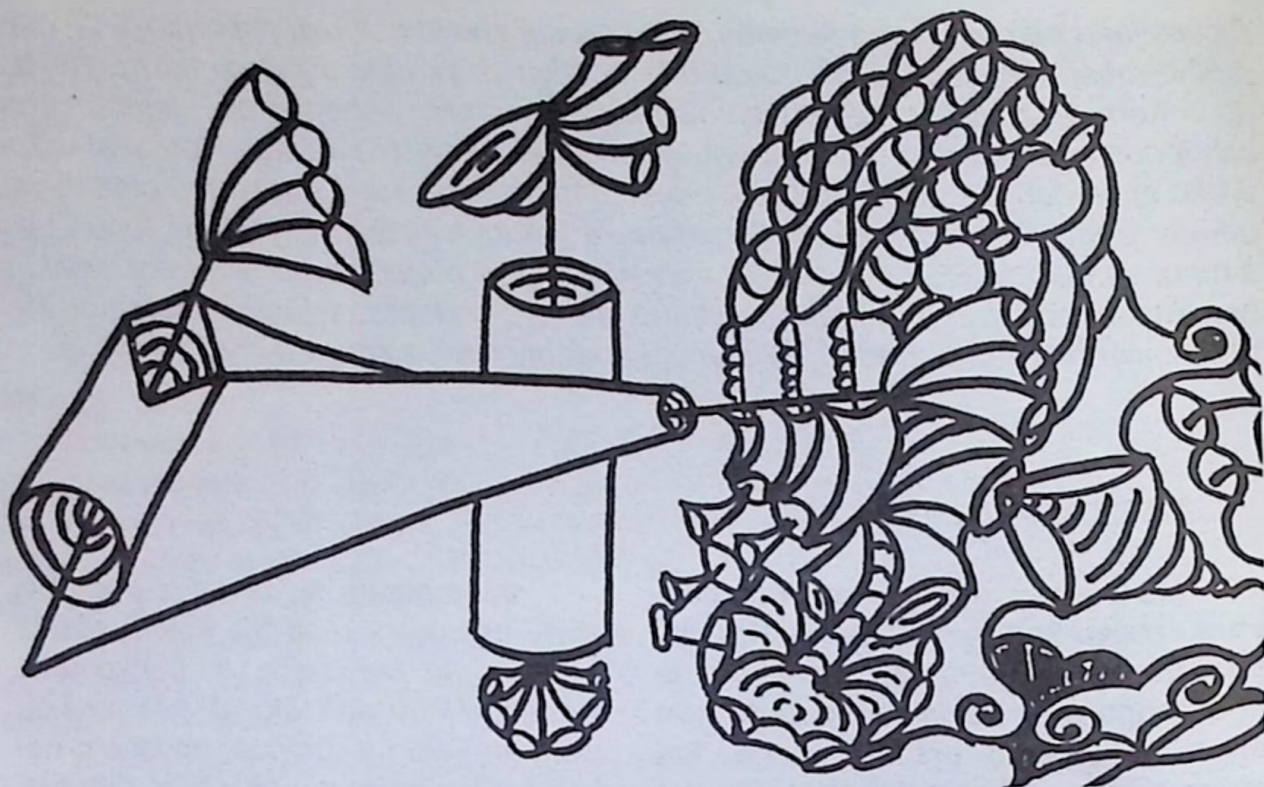
Vzpomínám si, že když jsem byl malý chlapec - otec byl kovář, matka chodila po vesnicích s podkovami, s motykami a sháněla už dva měsíce předem jídlo na Vánoce, abychom nebyli horší než druzí, abychom byli nejlepší z Romů.

Když nastaly Vánoce, máma vařila fazole se švestkami, **pišot** (šátečky plněné vařenými brambory), pekla **bobalki** (buchtičky sypané mákem a polité mlékem) mrtvým, duším. Do večera jsme nesměli jíst. Věřilo se, že tomu, kdo by před večerem něco snědl, by se udělaly vředy. Toho se holky moc bály, a tak nejedly.

Potom matka poslala děti k sedlákovi pro slámu. Sedlák dal slámu, tatínek ji rozhodil po zemi, protože na Štědrý večer se jedlo na zemi. Stůl jsme měli, ale na Štědrý večer jsme jedli na zemi, na slámě, protože Ježíšek se na slámě narodil.

Když byla večere hotová, seděli jsme všichni na zemi a tatínek začal povídat: „Děti, ženo, ted' jsme všichni spolu v tento svatý den, ale kdo ví, jestli spolu budeme i příští rok? Musíme jeden druhému odpustit, musíme se mít rádi a jeden druhého si vážit....“ takhle krásně mluvil, potom se rozplakal a my děti jsme také všechny plakaly.

Ještě ted', když slavím Vánoce -



František DEMETER: Terapeutický obrázek na čerpání energie

čhavenca la romňaha a te mange leperav, so vakerlas miro dad, mindar mange džal andro roviben. Phenav: „Romňije, čhavale, možno pes dodživaha aver berš, možno pes na dodživaha. Leperas pr'amare dada, pr'amare ľaja!“ A e romňi lel kola haluški vaj kola bobalki u thovel pre blaka peskera familijake the mira familijake, le vodenge. Leperas lengere skutki, so on predžidile, sar phares dživenas. The miri daj thovlas ola fučki, ola bobalki pro uhlos le mulenge.

Paľis chahas. Chahas savore džene andal jekh čaro kaštune rojenca. Pro Svato večur chahas ča armin, fasofa khiľavenca, bandurki, pišot... Mas na, ta kaj mas! Aňi žiromen. Ča posno chaben.

Sar imar chaľam, lelas e daj o roja, morlas, phandelas len jekhetane phusaha, kaj e familija pes te na rozďžal, kaj t'avas calo berš jekhetane, kaj pes jekhetane te ľikeras. O sphandle roja pes thovnas tel

třebaže už bydlím v Praze - a sedím s dětmi a se ženou a když si vzpomeňu, co říkával tatínek, je mi do pláče. A říkám: „Ženo, děti, možná se dožijeme dalšího roku, možná se nedožijeme. Vzpomeňme si na naše otce, na naše matky.“ A žena pak vezme halušky nebo bobalki a položí je na okno svým příbuzným i mým příbuzným, duším. Vzpomínáme na jejich skutky, na to, co prožili, jak těžce žili. I moje maminka dávala fazole nebo bobalki mrtvým do kouta.

Potom jsme večereli. Jedli jsme všichni z jedné mísy dřevěnými lžícemi. Na Štědrý večer jsme jedli zelí, fazole se švestkami, brambory, pišot... Maso ne, kdepak maso! Ani masné. Jen postní jídlo.

Když jsme dojedli, maminka vzala lžíce, omyla je a svázala k sobě slámou, aby se rodina nerozešla, abychom byli celý rok spolu, abychom spolu drželi. Svázané lžíce se

o skamind, odoj dži tosara sas.

Amen bešahas kavka pro plajicis, tele džalas paňi. Paťanas, kaj pro Svato večur svato paňi džal. Pal e večera pes kidelas o dad, lelas peha jekhe čhavores abo dujen, lelas peha o maro, o lon, andro maro phosavlas andre e momeli, labarlas u džalas le čhavenca kijo paňi. Avahas kije len, o dad thovlas o khosno pre phuv, pro khosno thovlas oda maro - e momeli labolas.

No a kodoj pes modľinahas.

Paľis lelas o dad o vedros, pherd'a paňi, andro paňi čhivlas tras-tune love u paľis, sar and'a khere, ta sako pes džalas te morel andre koda paňi, kaj calo berš barvalo te jel, kaj calo berš les t'avel bacht. Čačipen trebars na sas, aľe paťahas, kaj ko sas lačo ko Del, ta leske oda svato paňi anela bacht.

Paľik phirenas o Roma jekh pal aver. O murša. O džuvľija na. O džuvľija ačhenas khere, kaj peske porjados te kerel, kaj tosara lende žužes andro kher te avel.

Igen šukares pes vinšinas:

*Vinšinav, vinšinav pre tumari
Karačoňa,
kaj t'aven saste sar andro paňi
o mačo,
o Del tumen te adinel, te tradel
tumenge
so jekhvar buter andre tumaro kher,
te dživen jekh avreha
sar odi kaľi phuv le kale mareha.*

E čhaj na sas šmi te džal te vinšinel peršo. Paťanas, kaj e čhaj kidel bi-bacht. Čhaj - čhaj, murš - murš. E čhaj čhevali. Te avelas e čhaj, rušenas. The tosara pr'aver džives kidenas pen o čhave, kajse terne, god'aver, zorale, u pale phirnas te vinšinel. Na romňa, na čhajora bičhavenas, aľe terne saste muršen.

dávaly pod stůl a tam byly až do rána.

Bydleli jsme na kopečku, dole tekla řička. Věřili jsme, že na Svatý večer v ní teče svatá voda. Po večeri se tatínek sebral, vzal s sebou jedno nebo dvě děti, vzal chľéb, sůľ, do chleba zabodnul svíčku, zapálil ji a šel s dětmi k vodě. Došli jsme k řičce, tatínek rozložil na zem šátek, položil na něj chľéb - svíčka hořela.

No a tam jsme se modľili.

Potom vzal tatínek vědro, naplnil ho vodou, do vody hodil kovové mince a potom, když přinesl vědro domů, každý se šel tou vodou umýt, aby byl po celý rok bohatý, aby měl po celý rok štěstí. Možná to nebyla pravda, ale my jsme věřili, že kdo byl dobrý k Bohu, tomu svatá voda přinese štěstí.

Potom se Romové chodili navštěvovat. Muži. Ženy ne. Ženy zůstaly doma, aby uklidily, aby bylo v domě ráno čisto.

Vinšovalo se moc krásně:

*Vinšuju, vinšuju vám k Vánocům,
abyste byli zdraví jako ryba
ve vodě,
ať vám Bůh žehná, ať sesíľá
co nejvíc do vašeho domu,
ať žijete jeden s druhým
jako ta černá zem s černým
chlebem.*

Děvče jako první jít vinšovat nesmělo. Věřilo se, že děvče přináší neštěstí. Děvče je děvče a muž je muž. Děvče je 'děravé'. Když přišlo děvče, všichni se zlobili. I druhý den ráno se sebrali chlapci, takoví mladí, chytrí, silní - a znovu chodili vinšovat.

Neposílaly se ženy nebo dívky, ale mladí zdraví muži.



František DEMETER: Terapeutický obrázek na léčení bolesti hlavy

Sar o Roma phirenas te vinšinel kher kherestar, ta na mukenas avri ñikas. Sas Roma čore, sas Roma barvaleder a kola barvaleder pen kidenas a džanas pal kala čoreder, kaj lenge te sikhaven paťiv.

Phirenas jekh pal avreste a premangenas pen: „Odmuk mange, phrala!“ Rovenas pre peste. Pre Karačoňa o Roma penge odmukenas. Ola, so pen rušenab abo pen marinas, sa jekh avreske odmukenas, kaj calo berš te avel lačhipen maškar o ľudos. Kaj save te uľahas rušte, pre Karačoňa pen premangenas u jekh avreske odmukenas.

O gadže džanen te rušel igen but. O Roma na. O Roma pen jekh dľives maren, pr'aver dľives hine pale lače. Bo sar šaj dživas, te na džana-ha jekh avreske te odmukel?

zkrácený přepis z MG záznamu, Praha 1971

Když Romové chodili vinšovat od domu k domu, tak nikoho nevynechali. Byli Romové chudí, byli Romové bohatší a ti bohatší se sebrali a šli k těm chudším, aby jim prokázali úctu.

Chodili jeden za druhým a odprošovali se: „Odpusť mi, bratře!“ Plakali si na ramenou. O Vánocích si Romové odpouštěli. Ti, co se na sebe zlobili nebo se poprali, všichni jeden druhému odpustili, aby mezi nima byla celý rok pohoda. I kdyby byli na sebe sebevíc rozzlobeni, o Vánocích se odprošovali a jeden druhému odpouštěli.

Gádzové se umějí moc a moc hněvat. Romové ne. Romové se jeden den poperou, ale druhý den jsou zase zadobře. Protože jak bychom mohli žít, kdybychom neuměli jeden druhému odpustit?

překlad V. Kamenická

Bertin Demeter se narodil 1.5.1940 v Ladomirové u Svidníka na východním Slovensku. Při přechodu fronty koncem 2. světové války byla tato oblast vypálena. Několik let po válce se jeho rodina přestěhovala do Prahy. Bertin pochází z významného kovářského a hudebnického rodu Sidorovců. Vyučil se kovářem, později pracoval u policie. Po roce 1989 zřídil se svou ženou a svými čtyřmi syny romskou restauraci Khamaro, nazvanou stejně jako známý folklorní soubor, který manželé Demetrovi založili už v sedmdesátých letech.

BERTY ŽIGA

Te mange leperav, kana me somas cikno, naši bisterav pre miri bibi, e Šivo. Oj has phureder phen mira datar. Oj dživlas bijeromeskero, lakere duj čhave imar sle bare, has len lengere čhave u bešenas avrether.

E bibi Šivo buter has k'amende sar ke peskere čhave. Oj peske zarodkerlas pro košara, so gadže peske mangenas, khuvelas le rañendar. Nekbuter o košara pro bandurki. Phirkeravas laha konareng e abo raña te kidel andro vešoro. Palis khuvelas košara andr' amaro kher a kijoda vakerlas amenge šukar paramisa.

Kaj ča pal calo kher has rozcirdle charne kaštora, cipa pal o koreňi, šťambi, jekhe laveha baro džungipen. Na has aňi kaj o pindro te thovel.

O dad na rado dikhelas oda nažužipen, vesekedinlas pes la daha bijoda. Sar andre leske avelas e choľi, sphandľa la bibake o raña u bičhaďa la te kerel o bordelis ke lakere čhave.

E bibi rušľa, odcirdľa het a na sikhadľa pes maj calo berš.

Te avelas e Karačoňa, dova-kerelas e daj le dadeske, kaj te vičinel la biba pro inepi, hoj hiňi korkori, hoj Roma hine avka sikhade te odmukel peske dži o Štefanos savoro, so has maškar



Teta Šivo
v r. 1989

Foto:
E. Žlnayová

Když vzpomínám na své dětství, nemohu zapomenout na tetu Šivu, matčinu starší sestru. Žila bez manžela, její dvě děti byly už dospělé, měly vlastní děti a bydlely jinde.

Teta Šivo byla však více u nás než u svých dětí. Přivydělávala si pletením košíků. Z proutí pletla, co si gádžové objednali, hlavně košíky na brambory. Chodili jsme spolu do lesíčka na větve a sbírali proutí. Košíky pletla v našem domě a přitom nám vyprávěla krásné pohádky.

Jenže po celém domě byly roztahané odštěpky dřeva, kůra z kořenů, třísky, jedním slovem obrovský nepořádek, takže nebylo kamstoupnout.

Otec ten nepořádek nerad viděl a s matkou se kvůli tomu hádal. Když se rozčílil, svázal tetě proutí do otýpky a poslal ji dělat svinčik k jejím dětem.

Teta se urazila, odešla a neukázala se u nás kolikrát celý rok.

Když se blížily Vánoce, domlouvala matka otci, aby tetu pozval na svátky, že je sama a že mezi Romy je takový zvyk, že si

lende nalačo.

Ta o dad la biba vičinda pr'ola inepi u e Šivo amenca likerlas e Karačoňa jekhetane.

Takoj pal o inepi anda o raňa u maškar oda džungipen chudľa pes andre buti pale.

nejpozději do Štěpána odpustí všechno, co bylo mezi nimi zlého.

A tak otec tetu na svátky pozval a Šivo strávila Vánoce s námi.

Hned po svátcích pak natahala proutí a uprostřed toho nepořádku se znovu pustila do práce.

překlad A. Žigová

MARGITA REIZNEROVÁ

Miri daj mange vakerlas, savi Karačoňa la sas peršo berš, sar avile Prahate.

Pal e vojna miro dad gejl'a korkoro Prahate te rodel buti. So o Del na kamľa, le dades phandle andre, bo pro kales bikenkerlas cigarekl'i. Chudiňa vaš koda trin čhon te bešel. La dake andal e bertena pisinda, kaj te lel le čhaven, mi avel Prahate. Mri čori daj iľa te rovel: Sar joj džala korkori andro kajso baro svetos! Mange sas vaj trin čhon, la pheňake štar berš.

La dakere phraleske sas pharo peskera pheňa, mukľa la romňa, le čharen u gejl'a mira daha kije Praha. Odoj eske arakhľa pre stavba buti. E daj phirelas pal o dad andre bertena.

E daj vakerlas, kaj akor pal e vojna o gadže sas lače. Phenelas, te džalas manca pal o drom, ta o gadžija pal o blaki lake čhivkerenas tele renti, love lake andro vast ispidenas.

Duj čhon angle Karačoňa le dades mukle andal e bertena. O ujcus, la dakero phral les iľa ke peste andre buti, ta sas lenge mište. Šukar kher len sas, bo akor pal e vojna sas mek but čuče khera, ta šaj peske kidne avri, savo ča kamenas.

Ale so pes na ačhiľa? O ujcus peske chudňa piraňa, gadža. Paš late sovelas andro kher, malokana avelas khere. Le dadeske na sas mište, kaj les sas piraňi, bo o ujcus dživelas le

Moje maminka mi vyprávěla o tom, jaké byly její první Vánoce po příjezdu do Prahy.

Po válce odešel tatínek sám do Prahy, aby si našel práci. Co Bůh nechtěl, zavřeli ho, protože prodával načerno cigarety. Dostal za to tři měsíce. Mamince napsal z vězení, aby vzala děti a přijela do Prahy. Moje ubohá maminka se dala do pláče: Jak se má vydat sama do tak velkého světa! Mně byly asi tři měsíce, sestře čtyři roky.

Maminčině bratrovi bylo sestry líto, nechal ženu a děti a odešel s mou maminkou do Prahy. Tam si našel práci na stavbě. Maminka chodila za tatínkem do vězení.

Maminka říkala, že hned po válce bývali gádžové dobří. Říkala, že když šla se mnou po cestě, gadžovské ženy jí házely z oken oblečení, do ruky jí strkaly peníze.

Dva měsíce před Vánoci tatínka propustili z vězení. Strýc, maminčin bratr, si ho vzal k sobě do práce, a tak jim bylo dobře. Měli hezký byt, protože po válce bylo ještě hodně volných bytů, tak si mohli vybrat, jaký jen chtěli.

Ale co se nestalo? Strýc si našel milenku, gádžovku. Spával u ní v bytě, domů chodil málokdy. Tatínkovi se nelíbilo, že má milenku, protože strýc žil s tatínkovou sestrou. Dřív tomu tak bylo,

dadeskera pheňaha. Avka čirla has, kaj but Roma lenas romňijen „pre čeranki“ - o čhavo iľa romňake čha u kola čhakero phral iľa romňake leskera pheňa. Avka kola duj familiji sas zorale-der phandle jekhetane.

Ta sar jekhvar aviľa o ujcus khe-re, phenel leske o dad: „Janku, so diliňalos? Pre Slovensko tut hin romňi, čhave! Dikh, e Karačoňa avel, beš pre mašina, dža pal lende, han len adaj!“

Ale o ujcus sas čuno matoro, iľa pes le dadeha te dokerel, te gravčinel, kaj jov leskera pheňaha imar na dživla, so jekh aver pro jakha peske čhivenas. O dad choľasalıľa, lemaďa le ujcus pal o muj u čhıďa les avri andal o kher. Baro rušiben maškar lende ačhıľa.

Ale o ujcus peske varesar diňa e godı pro than, geľľa vaš e romňi the handa la Prahate. La piraňa mukľa.

Aviľa o Karačoňakero dıves. O dad e daj cinkerde pherdo chaben, ale so olestar, te ča korkore sas? Jekhvar pes o dad kidňa u geľľa avri. E daj pre leste užarelas, o rom ňikhaj. The choľamen sas, kaj la pre Karačoňa amen-ca, duje cikne čhajorenca, mukľa korkora.

Jekhvar so dikhel, so na, o udar phutersalıľa u andro kher avel o dad le ujcuha the leskera romňaha, le čhavorenca. E daj bares radısalıľa, o dad pre late le jakhenca asalas. Palıs čhıďa thar-dı mol: „Janku, so sas, ta sas! Odmukas jekh avreske pre kadi Karačoňa, chas la jekhetane! Ko džanel, či amen dodživaha kodi aver? Dikh, but manuša pes na dodžidıle, ale amen dživas! Mangas savore džene le Devles, kaj amen te del odi zor, mi džanas jekh avreske te odmukel. Sar šaj manuš dživel, te na džanel avreske te odmukel?“

Manušeste nane ajso bar pro jilo, sar leskero baripen. Kajča manuš oda bar na dikhel, na džanel abo na kamel te paľal, kaj e ruš, e cholı, sa e bibacht avel avri leskere baripnastar. Mi del

že si hodně Romů bralo ženy „výměnou“ - chlapec si vzal za ženu nějakou dívku a bratr té dívky si vzal za ženu jeho sestru. A tak byly ty dvě rodiny spolu víc propojené.

Když jednou přišel strýc domů, tatínek mu povídá: „Janku, co blázníš? Na Slovensku máš ženu a děti! Podívej, budou Vánoce, sedni na vlak, jed' za nimi, přivez je sem.“

Ale strýc byl trochu opilý, začal se s tatínkem hádat, křičet, že už s jeho sestrou žít nebude, vyčítali si všechno možné. Tatínek se rozzlobil, dal strýcovi facku a vyhodil ho z domu. Velice se na sebe hněvali.

Ale strýc nějak dostal rozum, odjel pro ženu a přivezl ji do Prahy. Milenku nechal.

Přišel Štědrý den. Tatínek s maminkou nakoupili spoustu jídla, ale co z toho, když byli sami? Najednou se táta sebral a odešel. Maminka na něho čekala a čekala, ale muž nikde. Trochu se i zlobila, že ji nechal samotnou na Vánoce s dvěma malými dětmi.

Najednou, co nevidí: Dveře se otevřely a vchází tatínek se strýcem, jeho ženou a dětmi. Maminka se velmi zaradovala, tatínek se na ni očima smál. Potom nalil pálenku: „Janku, co bylo, to bylo! Jsou Vánoce, odpusťme jeden druhému, prožijme je spolu! Kdo ví, zda se dožijem těch příštích? Podívej, spousta lidí se nedožila, ale my ještě žijeme! Prosme všichni Pánaboha, aby nám dal sílu, abychom mohli jeden druhému odpouštět. Jak by člověk žil, kdyby neuměl druhému odpustit?“

Není většího kamene na lidském srdci než jeho pýcha. Jenomže člověk ten kámen nevidí, neví nebo nechce věřit, že svár, zloba, všechno neštěstí vychází z jeho pýchy. Kéž nám Bůh dá sílu ten kámen - na-

o Del amenge odi zor, kaj oda bar - amaro baripen - te džanas te čhivel tele pal amare jile! Čačo baripen hin kada, te andre manušešte hin žužo jilo. Ča akor šaj avel barikano the bachtalo.

Miri daj vakerel, kaj kadi peršo Karačoňa Prahate sas jekhšukareder Karačoňa andre lakero dživipen.

ši pýchu - shodit z našich srdcí! Pravá pýcha je ta, když má člověk čisté srdce, jen tehdy může být hrdý a šťastný.

Maminka říká, že ty první Vánoce v Praze byly ty nejkrásnější, jaké kdy v životě zažila.

překlad H. Syslová

Margita Reiznerová se narodila 5.5.1945 v Bukovci (okr. Bardejov). Při bojích koncem 2. světové války byla tato oblast vypálena a rodina se přestěhovala do Prahy, kde žije dodnes.

Margita Reiznerová vstoupila do kulturního povědomí nejprve jako sólistka folklorního souboru „Perumos“, který před 15 lety založil a vede její bratr Jan Rusenko. Později na sebe upozornila svou poezií. Píše od konce 80 let (viz rubrika „Konference, semináře, kulturní události“).

V roce 1990 byla zvolena předsedkyní „Sdružení romských autorů“, jehož zásluhou vyšly první romsky psané knížečky romských literátů. Stála i u zrodu měsíčníku „Romano gendalos“.

BARTOLOMĚJ DANIEL

Kije Karačoň o Roma - mek tam trin kurke anglal - peske pra buťaha thovenas sa: lovenca, chabeneha, maseha, čikeneha, butraha, ciraheha, lakvareha the avre lačhipnenca. Akavka has angoder.

Najbuter o čhavore, no šaj phenav, th'o phure Roma the Romňa užarenas e Karačoň har najbareder džives andro berš. Dičholas, har lengere jakha sikhaven aso tatoro kamipen, so na ehas maškar o Roma sako džives, čak anglal the pre Karačoň. Probinenas, har lenge džan o gila „Doma ste doma“, „Vinšujem vám, milí páni“ the „Džives dživesestar“. Oda najphureder gili „Doma ste doma“ gilavenas o phure Roma avka šukares, hoj manuš te ulahas leskero jilo barestar, kovlolas, kana šunelas oda gili. Na čak o Roma, no the o gadže.

O Vánocích se Romové už asi tři týdny předem starali, aby se zásobili vším: penězi, jídlem, masem, sádlem, máslem, tvarohem, povidly a jinými dobrotami. Tak tomu bylo dříve.

Nejvíce děti, ale mohu říci, že i dospělí čekali na Štědrý den jako na největší událost v roce. Bylo vidět, že jejich oči jsou proteplené láskou, což mezi Romy nebývalo pravidlem každý den, jenom před Vánoci a během nich. Zkoušeli si, jak jim půjdou koledy „Doma ste doma“, „Vinšujem vám, milí páni“ a „Džives dživesestar“. Tu nejstarší z nich, píseň „Doma ste doma“ zpívali staří Romové tak krásně, že člověk - i kdyby jeho srdce bylo z kamene - zjehl, když ji uslyšel. Nejenom Romové, ale i gádžové.

Talam but Roma the gadže na džanen, hoj oda gili ehi najphureder, že ži kijo dešušovto šelberš lakre vurza džan. Avka phirenas o Roma kher khe-restar te gilavel, te vinšinel anglal o Baro dīves kijaraťatar pro Lačo dīves.

Mnoho Romů a gádžů asi neví, že tato píseň je velice stará a že její původ sahá až do 16. století. Romové chodili od domu k domu zpívat a vinšovat od Štědrého večera až na Boží hod.

*Doma ste doma, muj pane gazda,
sedíš kolem stola a na něm čapka sobolova
a v tej čapke tristo zlatých,
dva červené, dva dukáty,
máte-li nám dáti, nenechte nás státi,
vašu strešku vyškubeme, pod nožkama vystrelíme.
Na vašem dvore štyry páry kone,
nechte si jich podkovati stříbrnými haklikami.*

Vinšování

*Vinšujem vám v tomto domě všechno nejlepší,
štěstí, zdraví, svaté boží požehnání
a po smrti království nebeské,
abysme se zas takto na rok sešli ve zdraví vespolek.*

Atoska o Roma čalonas jekh dī-ves andro berš beršeske. O čhavore - o čhave th'o čhaja - o Roma th'o Romňija pes dikhenas igen kamlindes. Bisterde pri ruš, lengere jile ehas žuže.

Bachtalo manuš, ko džanel te ikrel žužo jilo.

Tehdy se aspoň jeden den v roce dosyta najedli. Byl to den, kdy na sebe děti, chlapci i dívky, muži i ženy byli velice milí. Zapomněli na hněv a jejich srdce byla čistá.

Šťastný je člověk, který si dokáže udržet čisté srdce.

překlad Z. Andrš

Bartoloměj Daniel se narodil 17.11.1924 v Šaštíně (okr. Senica) na západním Slovensku v kovářské rodině. Vystudoval dělnickou přípravku a poté historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době pracuje v Muzeu romské kultury v Brně. Je autorem knihy „Dějiny Romů“, vydané roku 1994 Pedagogickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci.

Podrobnější životopis a historické studie Bartoloměje Daniela byly publikovány v číslech 1, 2/94 a 1-2/95.

Autor mluví a píše západoslovenským (šaštínským) dialektem romštiny.

Romaine hře diverse karavani! ①
 Roma už agale čestně o hře pske garuonas
 kajte pro hře diverse kajte kenge svet
 sivo ro škře. O roma angalo, con nallinas romeske
 iak ani hře nadenas nikaske, daranas kajte
 mro drel mamukel e bybacht. Ani pami
 ani jak nadenas, natromullas čuša kucchā te
 gal psal. Hlor pses tarlas pro hře diverse
 pre karavani. Pro čedro divas o romme kor-
 nas o maciky e moksha, ardinahā, cukrohā. Har
 12 o rodra kerele. Hlor oda chumer e jorestor, jiren-
 tar, čulo čil. Romme usonenas o chumer psale ari,
 idenas o psale ps koter čirnes mando tčedro psani
 psale lenas andalo psani, oedinenas e čiknas nas
 e čileha e čirnas koter ardin e psale sipinenas
 gileha e moksha. Hā has e jumin tādī he o
 maciky ta rommi čoles o psorind vaj lačv
 čuv čornv e tovlas o chātene upre, rom
 has kelas tādī hartikani tovlas psal psate
 svira, pisot o siloris. Psale čirnes svira
 romme a psales romme. Rom kelas tādī mol,
 tolas aodre koter aridin, kelas Arkoli. Tānake
 ingras pro koter tolas koter ardin upre
 delos sekonestē te chal. Loko moste kelas
 ngalo chātēn o kerestor e psale san čenas

Příspěvek zasláný do zpravodaje Svazu Cikánů - Romů (1969 - 1973) „Romano fil.“
 Po násilném rozpuštění SCR přestal Romano fil vycházet a některé neověřené

(2)

Posto chákun peske porikernas sorore
e kataro cháten usténos. O pomme he o
carore gámo polo gáv te koleadinel.

Kerdo giloolas her gónelos
gilarnas

Damáci doma vi pane gas da ty nani
sedis' kolem stole, na našem stole supka cibulová
a o tej supce dva dukáty dva ceraní.
Móti nám dáti ne nechte nás státi neto rasi
střechu prodškuteme pod nožkami vřetelime

Pole inke jete gili

Amáro soltus joalicka pired anel mange
foklori me les dora močikori.

Pok e gáděške e gáděke porikernas
e eganas kere

MAGDA KOKYOVÁ

Karančoň - jekhšukareder divesa ando celo berš. Me te mange phenav vaj šunav ada lav valakas te phenen, anglo aťha mange ari aven mire čhajorika berša. Berša, kana sťomahi taj bešahi paš miri baba.

Miro papu ma raťaha po karačoňiko ešebno dive lelahi piri tikni cimbalnica u džalahi „te phiren“. Akor me na džanahi, sar tikni čhajori, so hi oda - „te phiren“. Džanahi čak oda, hoj amare dada, amaro papu phirnahi te bašaven ole gadženge tel o blaki. Džanahi čak oda, hoj te avna, anna amenge, ole čhavorenge, but bokela, lače masa, phabi, hoj o papu ola babake dela love, so rodiňa, ta hoj valakiťi divesa ovla amenge feder. Miri baba celo dive ma raťastar žužarlahi o kher, thovlahi ari o firhangi, o haji pal o duhni, pernici, pi lampa po petroleji rakinlahi šukar papirošune viraga, pi hrada ando kuto ando baro kher figinlahi šukar zeleno stromčko, pale savo viginlahi šukar papirošune kereki, lanci, ando vilagošno papiri ande keterime pendeha, kockašno cukro, phabi. Oda dive sťa ke miri baba savoro aso šukar, aso tato, aso manuško. Pale kija raťi miri baba man keterinďa ande ando piro baro tato khosno, po pre mange diňa tate kapci u po jekh phiravahi o tapši le humereha, bokelenca ki gadži, so bešliahi ando majori. Babakere bokela peťonahi andi lakeri bari gadžikaňi peťa. Peke bokelenca, mek tate tepšenca, siďanahi khere ki baba.

Pale man lelahi miri tetka, miri nena, la babakeri jekhterneder čhaj i Irena, peha te dťilaven tel o blaki ole gadženge. Resasahi amen but čhavore ando gav, sako sťamahi tatone upre kedime. Dťilavasahi dťili, savake mek akor aňi bare na haľuvahi. Džanasahi la, dťilavasahi la te trojhlasne, de hoj sťa gadžikane lava ande, haľuvasahi čak duje lavenge:

Vánoce - nejkrásnější dny v roce. Když si tohle slovo řeknu nebo ho uslyším někoho říkat, před očima se mi objevují dětská léta. Léta, kdy jsem byla a bydlela u své babičky.

Dědeček už brzy ráno v první vánoční den vzal svůj malý cymbál a šel „chodit“. Jako malá holčička jsem ještě nevěděla, co to znamená - „chodit“. Věděla jsem jen to, že naši předkové i náš dědeček chodili hrát gádžům pod okna. Věděla jsem jen to, že až přijdou, přinesou nám, dětem, hodně koláčů, dobrého masa, jablka, že dědeček dá babičce peníze, které vydělal, a tak že se budeme několik dní mít lépe. Babička celý den, už od rána, uklízela dům, vyprala záclony a cíchy na peřiny, na petrolejovou lampu položila krásné papírové květiny, do kouta parádního pokoje vtěsnala krásný zelený stromek, na který rozvěsila pěkné papírové koule, řetězy a do lesklého papíru zabalené ořechy, kostkový cukr a jablka. Ten den bylo u babičky všechno tak krásné, tak teplé, tak lidské. K večeru mě pak babička zabalila do svého velkého teplého šátku, na nohy mi dala teplé válenky a já jsem po jednom nosila plechy s těstem, s koláči k selce, která bydlela na statku. Babiččiny koláče se pekly v její velké selské peci. S upečenými koláči na ještě teplém plechu jsem pospíchala domů k babičce.

Potom mne brávala moje teta, babiččina nejmladší dcera Irena, s sebou zpívat pod okna gádžům. Shromáždilo se nás hodně dětí z vesnice, všichni jsme byli teple oblečení. Zpívali jsme píseň, které jsme tenkrát ještě ani moc nerozuměli. Uměli jsme ji, zpívali jsme ji i trojhlasně, ale že měla gádžovská slova, rozuměli jsme jenom dvěma z nich: Kristus Pán. Věděli

Kristus Pán. Džanasahi, hoj adadive vala- kana anglo bute beršende ul'a amaro Deloro. Hoj ola divesa hi leskere. De amaro dilašago tel o blaki ole gadženge lasahi avka, hoj valaso ole gadžendar uštida. Bare kamahi te phiren, te dila- ven tel o blaki. Ďilavahi cele ilestar oja bistošni dīlori tele sako jekh blaka.

Kana avasahi khere ola Irenka- ha, faďime, butvar te sapane prenca, ma s'a dos šititno. Amari baba ma amen užarlahi lača šlivengera karan- čonika zumiňaha taj makošne opeka- nenca. Hasahi savore keril i kafidi, de na bisteresahi ola babaha te muken te vaš o mule, kas kamasahi, de ma na- ne maškar amende. Pale amenge sa- vore phenasahi lava, save amen kernahi federen, lokederen: „Prostin mange, so tuke vitind'om.“

Amen o čhavore džasahi te so- ven ando tate vodri taj mri baba dža- lahi ole phuredere čhavenca andi khangeri pi epašraťakeri omša.

jsme, že v tento den, někdy před mno- ha lety, se narodil náš Ježíšek. A že tyto dny patří jemu. Ale to naše zpívání pod okny gádžům jsme brali tak, že od gádžů něco dostaneme. Moc ráda jsem chodila zpívat pod okna. Zpívala jsem z celého srdce tutéž písničku pod každým oknem.

Když jsme s Irenkou přišly domů, zmrzlé, mnohokrát s mokrýma noha- ma, byla už tma. Babička už na nás če- kávala s dobrou vánoční švestkovou polévkou a s makovými buchtičkami. Jedli jsme všichni kolem stolu, ale ne- zapomněli jsme s babičkou nechat ně- co pro mrtvé, které jsme měli rádi, ale kteří už nejsou mezi námi. Potom jsme si všichni říkali slova, která nás činila lepšími, ulehčovala nám: „Odpusť mi, co jsem ti udělal.“

My děti jsme šly spát do teplých postelí a babička šla s těmi staršími dětmi do kostela na půlnoční mši.

překlad V. Kamenická

Magda Kokyová se narodila 9. 2. 1947 v Klenovci, okr. Lučenec, v hudebnické rodině. V Lučenci vychodila Střední pedagogickou školu. Mnoho let učila v mateřské školce. V současné době působí jako herečka v divadle ROMATHAN v Košicích. Hovoří a píše „maďarskou romštinou“.

TERA FABIÁNOVÁ

Pi Karačoňa džanahi o Roma te kesentinen taj annahi o love. Amen sar čhajora taj čhavora džasahi te dī- jazinen tel o bloki ole gadženge. Avel mange andi godi asi buti, hod' jekhvar samahi vaj pandž džene a ande gejam ande jekh kher. O vu- dar sahi ande kerdo:

Me šoha na dikjom aso kašt ka- račoňasno! Pherdo sahi savoreha. Amen khere šoha na sahi karačo- ňasno kašt. Šoha na dasahi o Roma

O Vánocích chodili Romové vinšo- vat a nosili domů peníze. My jsme jako děti chodily zpívat gádžům pod okna. Vzpomínám si na jednu příhodu - bylo nás tehdy asi pět, vešli jsme do domu - dveře byly otevřené:

V životě jsem neviděla takový vá- noční stromek! Byl obsypán vším mož- ným. My jsme doma vánoční stromek nikdy neměli. Ani dárky si Romové ni- kdy nedávali. A moje sestřenice ten stromek celý obrala. Do zástěry. Pak

jekh avre darki. A mri šestreňica sa tele kedinda o kašt. Ande pri angorandi, ande pro leketovo. O amen naštam othar.

Sar somahi ma bari, avjom pe dovolena khere, ta džahi pašal oda kher, andi vodi man avja, sar kada kašt sa tele kedindam. Ta ande gejom, i phuri gadži mange phenel:

„So kames adaj?“

Phenav: „Me kamahi te džanen - tu-men adaj bešen atři berša...“

Phenel mange: „Hat.“

Phenav: „Jekhvar tumaro kašt pi Karačoňa mosalija, na?“

„Hat, hat,“ phenel mange, „mek terni somah'akor.“

„Na džanen, k'oda kerďa?“

„Na,“ phendă, „na. Amen oda gondolindam, hoď o somside, erďo gadžo, sahi. Hoď ov koda kerďa.“

Me na phendom lake, hoď amen oda kerďam, de diňom la love. Na kamlahi te len, de phendom lake, hoď som lake přibuzno.

jsme odtamtud utekli.

A když už jsem byla dospělá, přijela jsem domů na dovolenou, a jak jsem šla kolem toho domu, ve svědomí se mi ozvala vzpomínka na to, jak jsme kdysi obrali ten vánoční stromek. Vešla jsem a ta stará gádžovka mi povídá:

„Co tady chceš?“

Povídám: „Ráda bych věděla - vy už tady bydlíte tolik let...“

Povídá mi: „Ano“.

Povídám: „Jednou se vám o Vánocích tak trochu pokazil stromek, žejo?“

„Ano, ano,“ povídá, „to jsem byla ještě mladá.“

„A nevíte, kdo vám to udělal?“

„Ne,“ povídá, „nevím. Mysleli jsme, že to byl soused, takový zlý sedlák, že to udělal on.“

Neřekla jsem jí, že jsme to byli my, ale dala jsem jí peníze. Nechtěla je vzít, ale já jí namluvila, že jsem její příbuzná.

překlad MH

Tera Fabiánová se narodila 15.10.1930 v Žiharaci u Nových Zámků na jižním Slovensku. Vyrůstala v romské komunitě ve Vlčanech. Od roku 1949 žije v Praze.

Dvacet pět let pracovala jako jeřábnice v ČKD Sokolovo.

Patří mezi nejstarší romsky píšící autory. Publikovala knížku pro děti „Čavargoš - Tulák“ (viz rubrika „Recenze - Anotace“), která se stala též námětem televizního filmu. Dále je autorkou dvojjazyčné publikace „Sar me phiravas andre škola - Jak jsem chodila do školy“ a veršů publikovaných v různých sbornících a časopisech.

Ačkoliv své knihy psala v dialektu svého manžela pocházejícího z východního Slovenska z Kurimy, ve vánočním příspěvku se vrací ke svému rodnému „maďarskému“ dialektu, který je však již místy ovlivněn „východoslovenskou“ romštinou.

RASTISLAV PIVOŇ

„Zamýšľam sa nad tým, čo pre nás znamenajú Vianoce a odkedy ich slávime. Z knihy „The New Encyklopédia Britannica“ a rôznych náboženských časopisov som sa dozvedel, že vždy okolo 20. decembra slávili obyvatelia starého Ríma veľký sviatok zimného slnovratu k pocte Boha Satuma - Satumálie. V 4. storočí n.l., najmä pod vplyvom snáh rímskeho cisára Konštatína o zjednotenie ríše, prebrali tento sviatok v podobe Vianoc i kresťania.“

Tento dnes už rýdzo kresťanský sviatok má veľký význam i pre nekresťanský svet. Ved' podľa výsledkov výskumu, ktorý zorganizovalo združenie obchodných domov v Japonsku, v krajine, kde sa ku kresťanstvu hlási iba asi 1% obyvateľov, až 78% respondentov považuje 25. december za sviatok a chystá na tento deň niečo výnimočné.

Čo však znamenali a znamenajú Vianoce pre Rómov? V mne dostupnej romistickej literatúre som objavil len pomerne stručný opis Evy Davidovej o tom, ako prebiehali vianočné sviatky v trebišovskom okolí (Slovenský národopis 36/1988). A snád' ešte smutný článok Arne B. Manna v čítanke „Genibarica“ o rómskych Vianociach počas 2. svetovej vojny.

A tak som začal loviť vo svojej nie príliš dlhej pamäti, čo mi o Vianociach rozprávala moja drahá babička, vždy keď k nám na tento sviatok prišla“:

HELENA ŠÁNDOROVÁ (nar. 1922)

Bolo nás doma dvadsaťštyri bratov a sestier. Mamka nepracovala, pretože aj tak mala okolo tolkých detí roboty až do večera. My, starší súrodenci, sme jej pomáhali, ako sme vládali. Otec nádeničil u sedliakov, ale často nebolo čo robiť. Nuž boli sme veľmi chudobní.

Vydala som sa za murára a mali sme deväť detí. Tri mi zomreli ešte celkom maličké, ostatných šesť sme vo veľkej biede vychovali. Boli sme ozaj veľmi chudobní, vedeli sme, čo je hlad a zima - ako všetci Cigáni.

Ale na Vianoce tú biedu na nás nesmel nikto spoznať. Vtedy muselo byť všetkého dostatok. Ráno sme do lavóra so studenou vodou dali všetky drobné, čo sme mali a v tej vode sme sa potom všetci umyli, aby bolo v ďalšom roku dosť peňazí. Potom som varila, upratovala - staršie deti mi pomáhali. Čo som varila? U nás je zvyk variť na Vianoce hríbovú polievku. Odjakživa sme ju robili zo sušených hríbov. Stromček sme museli mať vždy veľký. Zdobil ho môj muž s chlapcami. Dávali sme naň orechy, vianočné pečivo a cukríky. Neskôr, keď najstarší syn začal robiť, kupovali sme i kolekcie a ozdoby, aké vidieť aj teraz.

Pred večerou sa z izby vyniesol stôl, doniesla sa otep slamy a na slamu sa nakládla večera: polievka, zemiaky (zemiakový šalát až neskôr), mäso (sprvoti aké bolo, neskôr rybie filé; kaprov sme voľakedy nemávali).

Každé jedlo bolo v mise, z ktorej sa na zemi jedlo. Na slame, lebo na slame sa narodil Kristus. Večerať sa začínalo, keď sme začuli zvony. Vtedy môj muž vyšiel von a my sme volali: „Už bijú zvony, už bijú zvony!“ Vtom muž zabúchal na dvere, vošiel a povedal: „Grófi a veľkí páni sa nedožili, ale chudobní Cigáni sa dožili!“ Potom zavinšoval zdravie, šťastie, bohatstvo. Ja som potom pomazala deťom čelá medom, aby boli zdravé. Potom som dala do všetkých kútov orechy, čo prináša šťastie a dostatok. V ten deň sme nesmeli vyniesť z domu žiadne smeti, lebo by sme vyniesli z domu šťastie.

Po večeri deti chodili po dedine spievať a koledovať. Dnes keby išli, vyženú ich odo dverí. Ale vtedy sedliaci na vinšovačov čakali. Dávali im koláče, sladkosti i kúsky mäsa a tí bohatí aj peniaze. Deti všetko priniesli domov, položili to na tú otep slamy a ja som voľačo podelila deťom a s ostatným som čakala na svojich bratov a sestry, ktorí k nám po večeri chodievali. Na Vianoce totiž prišli aj tí, s ktorými sme sa celý rok hnevali. Na hanbu sveta!

Pohnevali sme sa málokedy, ale keď už sa tak stalo, na Vianoce sa na všetky hnevy zabudlo. Pohnevaní prišli a voľačo doniesli. Najčastejšie to bola fľaša pálenky, tak zvanej „Ježiškovej“, čo bol rum vylepšený voľajakým korením. (*Tento nápoj má svojráznu chuť a v širokom okolí ho robili len Rómovia, a to len na Vianoce - pozn. autora.*)

Hnev sa na Vianoce nikdy ani len nespomenul. Každý Róm vedel, že keď raz na Vianoce príde a prisadne k nám, všetko je odpustené a nič netreba vysvetľovať. Rómovia verili, že keby v tento deň udržiavali hnev, Boh by im nedoprial šťastie. Každý Róm má zvláštny cit k svojmu previneniu, pretože vie, ku komu má ísť aj prečo tam má ísť.

Rastislav Pivoň se narodil 27.6.1972 v Piešťanech. Dětství prožil v Berekzegehu (v Maďarsku), Žilkovcích a v Leopoldově na Trnavsku. Romsky mluvil se svou babičkou, která velmi dbala na dodržování starých romských tradic. Je absolventem Vysoké školy pedagogické v Nitře - obor učitelství se specializací na romské děti. Jelikož v jeho rodině mluvili romsky pouze „starí Romové“, svůj příspěvek napsal slovensky.

GEJZA DEMETER

Pre Viľija anlas e baba andal o gav phusa u čhivlas len pal o kher. Amen o čhave džahas avri, kaj te na zavadinas. Angle Viľija calo dīves na chahas nič, ča šuke bandurki šaj chahas. Phenenas amenge, kaj uľiľa o Devloro a na chalas nič, ta the amen te na tromas te chal nič. Ko chalahas, ifahas les e Luca. La Lucaha amen daravnas. S'oda hin, me na džanav. Ča cikne čhavore šaj chanas, bo na ľikernahas avri bokhate. Paľis koda jekhphureder čhavoro - muršoro, kerlas o stromikos. Ča muršoro mušindā te jen, bo murš - murš, čhaj hiňi ča čhaj. Kidel bibacht.

Phure Roma stromikos ňigda na kernas. Oda ča o terne chudle te keren, bo na kamenas te jen goreder le gadžendar. Pro stromikos pes thovlas phabora, cukriki, pendecha... U pale amen daravnas la Lucaha, kaj te na kidas o cukri pal o stromikos. So šaj uľa kodi Luca? Daresi romňi, so var-

Na Štedrý deň nosievala babička z dediny slamu a rozhádzala ju po celom dome. My deti sme išli von, aby sme nezavadzali. Pred Štedrým večerom sme celý deň nič nejedli, mohli sme jesť iba suché zemiaky. Hovorili nám, že sa narodil Ježiško a nič nejedol, tak i my sme nesmeli nič jesť. Kto by sa najedol, zobrala by ho Lucia. Strašili nás s Luciou. Čo to je, neviem. Iba malé deti mohli jesť, pretože by od hladu nevydržali. Potom najstarší z chlapcov pripravoval stromček. Mohol torobiť iba chlapec, pretože chlap je chlap a dievča je iba dievča. Prináša nešťastie.

Za starých čias Rómovia stromček nerobievali. To iba teraz tí mladí s tým začali, pretože nechcú byť horší než gádzovia. Na stromček sa vešali jablká, cukríky, orechy... A znova nás strašili Luciou, aby sme nebrali cukríky zo stromčeka. Čo to mohla byť tá Lucia? Nejaká žena, čo strážila stromček? Čo ja viem.

tinlas o stromikos? So me džanav...

Palis e baba le phuredere čhaja, sar mira daha, mira cetkaha, tavnas techan: fasuľa, bobaľki, pišota - ale na ča ajse pišota, ale tatarľiko arestar. Koda kalo aro pes thovlas ko parno aro u olear kola pišota hin igen zorale. Chas jekh, duj, trin, imar sal čalo.

Ke amende čirla o Roma na chanas but mas, ča jekhvar, duvar čhoneste - oda but. Ale pre Karačoňa sas koda masoro furt. Jekhbuter udzimen, bo gadžo delas. Džalas e baba te keren, makhelas leske bov, čhingerlas leske kašta, rajbinlas, ta o gadžo delas mas pre Karačoňa. Ale koda mas na chahas pre Vilija, ča pr'aver dıves. Raťi pre Vilija chahas ča posno - fasuľa, pišot.

Angle Vilija o papus stradelas savore čhavoren, the baren, u mušinahas pes savore te moren. O papus lelas bari balaňi, čhivlas andre darese lovore u andr'oda paňi pes mušinahas te moren. Savore, kecidžene andro kher samas, savore peske morahas o muj, o vasta, kaj amen love t'avel, te na bokhaľuvas.

Pre Vilija samas khere kajse bišuštardžene, darekana samas the butter u o papus anlas mek butere žobranken. Pre Vilija mušinlas te jen ke sako Rom Dlhate žobrakos. Te les cirdňahas avri andal e phuv, mušind'a te bešen paš o skamind amenca. Oda jekh, či romano, či gadžikano, ale mušind'a t'aven dareko cudzo. Le papus sas but čhave, dešeňa čhave, avka sas pal o Čechi čhivkerde, ta imar te avľa dareko pal o Čechi, so les imar na prindžarahas, ta imar na mušind'a te jen žobrakos. Ale mek angl'oda, sar e famelija na sas ajsi rozchivkerd'i, ta e baba lelas khosno u džalas te roden žobrakos. Na džalas dur, ča ke khangeri. Oďa o žobraki

Potom babička s najstaršími dcérami, tj. mojou mamou a mojou tetou, pripravovali jedlo: fazuľu, bobaľky, pišot (ťaštičky plnené zemiakmi), ale nebol to len taký obyčajný pišot, bol to pišot z pohánkovej múky. Táto čierna múka sa zmiešala s bielou a z tekejto múky urobený pišot bol veľmi sýty. Zješ jeden, dva, tri a už máš dosť.

Voľakedy u nás Rómovia nejedli veľa mäsa. Ak jedli jeden-dva razy do mesiaca, i to bolo veľa. Ale na Vianoce sa jedlo mäso stále. Najčastejšie údené, pretože nám ho sedliak dal. Babička k nemu išla na prácu vymazať pec, narúbala mu drevo, vyprala, a tak jej sedliak dal za to mäso na Vianoce. Ale mäso sme nejedli na Štedrý večer, až na druhý deň. Na Štedrú večeru sme jedli iba bezmäse jedlo - fazuľu a pišot.

Pred Štedrým dňom starý otec zvolal všetky deti, i tie staršie, a museli sme sa všetci umyť. Starý otec vzal veľké koryto, nasypal doň nejaké drobné a v tej vode sme sa museli umyť. Všetci, koľko nás v dome bolo, všetci sme si museli omyť tvár a ruky, aby sme mali dosť peňazí a nehladovali sme.

Na Štedrý večer nás bolo v dome takých 24 ľudí, niekedy dokonca aj viac a starý otec doviedol do domu ešte niekoľko žobrákov. V Dlhej musel byť u každého Róma nejaký žobrák. I keby sme ho mali vytiahnuť zo zeme, musel s nami sedieť za stolom. Bolo jedno, či to bol Róm alebo Neróm, ale musel to byť niekto cudzí. Starý otec mal veľa detí, devätnásť ich mal. Boli roztrúsení po celých Čechách. A tak keď prišiel niekto z Čiech, koho sme už nepoznali, už sme nemuseli zháňať žobráka. Ale dokiaľ ešte rodina nebola tak roztrúsená, babička vždy popadla šatku a išla hľadať žobráka. Nemusela chodiť ďaleko, iba ku kostolu. Tam už žobráci čakali, kto ich pozve. Takže ho babička

imar užarnas, ko len vičinla. No ta an-
da les e baba, thođa les te bešen
amenca pre phuv, pro phusa, bo
o Deloro ulifa pro phusa. Nasigeder
imar bešahas paš o skamind u o phu-
sa čhivkerđa e baba pal e phuv.

Sar imar bešahas paš o ska-
mind, ušťelas o papus u chudelas
pes te modľinen - gadžikanes, romaňi
modlitba na sas. Sako Rom vakerlas
le Devleha pal peskero. Paľis o pa-
pus džalas, labarlas e momeli le mu-
lenge. Sakone muleske labarđa jekh
momeľori: mire prapapuske, la cet-
kake, so la o motoris murdarđa, aj-
senge, so sas jekhpašeder fameliĵa
- amare mulenge. Labarlas momeli
o papus u e baba thođa sakoneske
čaroro a čhivlas leske sakone chab-
nestar: kola fasuľatar, le pišoten-
dar... u thovlas andre pitvora.

priviedla, usadila ho s nami na zem, na
slamu, pretože Ježiško sa narodil na
slame. Neskôr sme už sedávali za sto-
lom a slamu babička rozhádzala po ze-
mi.

Keď sme už všetci sedeli za sto-
lom, starý otec vstal a začal sa modľiť -
po slovensky, v rómčine sa nemodľilo.
Každý Róm sa prihovároal k Bohu po
svojom. Potom išiel starý otec zapáliť
sviečku mŕtvym. Každému mŕtvemu za-
pálil jednu sviečocku: Môjmu prapraot-
covi, tetke, čo ju zabilo auto, takým, čo
patrili k najbližšej rodine - našim
mŕtvym. Keď starý otec zapálil sviečku,
babička naložila každému z nich na mis-
ku od každého jedla niečo: niečo fazu-
le, nejaký ten pišot... a dala to do
pitvora.

preklad EŽ

*Gejza Demeter se narodil 11.5. 1947 v Ústí nad Labem. Dětství prožil u svého dědečka, kováře, v Dlhé nad Círochou (okr. Snina) na východním Slovensku. Po maturitě na gymnáziu v Ústí nad Labem začal studovat medicínu, avšak studium po dvou letech z rodinných důvodů přerušil. Vykonával různá povolání, jako řidič, ná-
kupčí, pojišťovací agent atd. Po celou dobu přispíval do různých novin a časopisů. Po roce 1989 začal publikovat romsky psané články v romském tisku, jako „Roma-
no ľil“ (Prešov), „Romano kurko“ (Brno), „Romano gendalos“ (Praha). V současné do-
bě pracuje jako redaktor deníku „Expres“. Mluví „východoslovenským“ dialektem
romštiny a píše standardizovaným pravopisem.*

VLADO OLÁH

E Karačoňa maškar o Roma esas
jekhšukareder džives andro berš. Oda
na ča radisaľuvahas le chabneske, na
ča oleske, so amen denas o daja, o da-
da, so amenge thovnas tel o stromkos,
aľe oda esas džives, kaj užarahas an-
dro jilo baro kamiben, bo avlas upral
kij'amende le Devleskero čhavo.

O romňija jekh avra denas kozara
šuke, phaba, pendecha th'o akhora. Oda
džives, pre Vilija, urahas opre o stromče-
kos. Thovahas opre pendecha, cukri,

Vánoce byly u Romů nejkrásnější
den v roce. Nejen že jsme se radovali
z jídla a z toho, co nám dali rodiče pod
stromek, ale byl to den, kdy jsme v srd-
cích očekávali velkou lásku, protože
k nám shůry přicházel Boží Syn.

Ženy si navzájem dávaly sušené
houby, jablka, vlašské a lískové oře-
chy. Na Štědrý den jsme strojili stro-
mek. Věšeli jsme na něj ořechy,
bonbóny, jablíčka, někdo věšel i kolekci,
když ji dostal pro děti v práci.

phabora, dareko thovelas kolekcija, te chudenas andal e butí vaš o čhave.

Amenge le čhavage na esas sabadno te chal tosara. Mušinahas te likerel avri bokhales le phurenca, kaj te chas but pre samo Vilija. E baba tavelas pišota arminaha, bobalki makoha, mačhanka chundraľovo, šľivčanka, so esas e fasuľa khlľavenca. Tavlas pes tiž mačhuňi zumin le šerendar, pekela pes mačo.

Sar peľľa e rat, savore bešľam paš o skamind. O papus le phraleha, le Laciha, lenas bokelĩ, thovnas andre e momelĩ the lenas lon (bo te hin maro, lon, bokhatar na meraha). O papus amenge mangelas but sastĩpen the bacht. Phučelas amendar, te šaj amenca bešel paš o skamind, hoj avel pal dur droma. Phenahas leske: „Beš tele, papu!“

Tel o skamind esas phusora, kaj te na bisteras pr'oda, kaj pes uľila le Devleskero čhavo.

Dareko pre Vilija rozčhivlas o phusa pal o kher.

Sar imar o papus bešelas paš o skamind, modľinahas pes. Palĩs thovlas o papus pro taňiris pišot the bobalka u ľedžalas avri vaš o mule.

Sar dochahas, dikhahas, so hin amen tel o stromikos. Na esas odoj but, bo barvale na samas. No radĩsar ľuvahas oleske, so odoj arakhahas.

Palĩs amen morahas andro love, kaj te avas saste the bachtale. Ča pal oda džahas te gľľavel pal o Roma the pal o gadže.

O phure murša užarnas pro Božie narodenie u sig tosara jekh avreske džanas pes te odmangel vaš savoro, so kerde nalačo calo berš. O papus ňebožťiko phirlas pes te odmangel peskere kirvenge. Sar pes odmangelas, avelas khere, pašľolas andro vados u užarlas pre peskere čhave. O čhave, so rušenas le papuha, avenas, odmangenas pes the rovnas. O papus lenge odmukhelas, phenlas:

My děti jsme nesměly dopoledne nic jíst, museli jsme s dospělými vydržet o hladu, abychom toho na Štědrý večer mohli hodně sníst. Babička vařila taštičky se zelím, buchtičky s mákem, houbovou omáčku, „šľivčanku“, což byly fazole se švestkami. Také se vařila polévka z rybích hlav a pekla se ryba.

Když se setmělo, všichni jsme zasedli ke stolu. Dědeček s bratrem Lacim vždy vzali koláč, zapíchli do něho svíčku a vzali sůl (protože je-li chléb a sůl, hlady nezemřeme). Dědeček nám popřál hodně zdraví a štěstí. Zeptal se nás, jestli si může sednout s námi ke stolu, že přichází z dalekých cest. Řekli jsme mu: „Posaď se, dědo!“

Pod stolem byla rozhozená sláma, abychom nezapomněli na to, kde se narodil Boží Syn.

Někdo na Štědrý večer rozhazoval slámu po domě.

Když už dědeček seděl za stolem, pomodlili jsme se. Pak dal děda na talíř po jedné taštičce a buchtičce a odnesl to ven, pro mrtvé.

Když jsme dojedli, šli jsme se podívat, co máme pod stromečkem. Nebylo toho moc, bohatí jsme nebyli. Ale mívali jsme z toho, co jsme tam našli, radost.

Pak jsme se myli v penězích, abychom byli zdraví a šťastní. A teprve potom jsme chodili zpívat k Romům i ke gádžům.

Dospělí muži čekali na Boží narození a hned zrána se chodili navzájem odprošovat za všechno, čeho zlého se za celý rok dopustili. Nebožťák dědeček se chodil odprošovat svým kmotrům. Když je odprosil, přišel domů, lehl si do postele a čekal na své děti. A děti, které se s dědou hněvaly, ho přicházely odprosit a plakaly. Děda jim odpouštěl se slovy: „Chlapče, naliž mi pálenky!“ Když se mezi sebou zlobili bratři, chodili se

„Mro čho, čhiv mange thardí!“ Sar maškar peste rušenas o phrala, džanas jekh ke aver pes te odmangel. Jekh avres užarelas, či les avela te odmangel.

Jekh avreske odmukenas u andro jilo lenge avelas Kham. Jekhes the avres esas andro jilo baro kamiben. O Roma sas peske sar phrala. Likernas jekhetane. E bokh esas angle lende, o dukha paš lende, vaš oda but likernas paš peste.

Adaďives but manuša hine bari-kane. Bisteren, ko hine, khatar avle. Na džanen, kaj džan.

Čhivas avri andal o jilo e choľi, o bengipen, arakhas pale amaro gulo romipen! Ačhuvas jekhetane, ča akor amenge ela mištes, sar Rom Romes paťiv dela, sar Rom Romes maro dela. Odmukas jekh avreske, bo le Devleske-ro čhavo, o Ježíš Kristus, vaš amenge muľa pro kerestos. Odmukas peske! E bacht, o sasťipen džala amenca dromeha, o nalačhipen džala tele paňeha.

But bacht the sasťipen mangav tumenge savorenge!

odprošovat a každý čekal na toho druhého, jestli přijde.

Jeden druhému odpouštěli a do srdce jim vcházelo slunce. Jeden i druhý měli v srdci velkou lásku. Romové si byli navzájem bratry. Drželi spolu. Před nimi hlad, při nich utrpení - to proto drželi při sobě.

Dnes jsou mnozí z nás pyšní. Zapomínají, kdo jsou, odkud přišli. Nevědí, kam jdou...

Vypuďme ze svých srdcí zlobu, špatnost a najďme znovu všechno to dobré, co v nás Romech bylo. Zůstaňme svorní. Jen tehdy nám bude dobře, když si bude Rom Roma vážit, když nenechá Rom Roma hladovět. Odpusťme jeden druhému, protože Boží syn, Ježíš Kristus, pro nás zemřel na kříži. Odpusťme si! Šťěstí a zdraví nás bude provázet na našich cestách a vše zlé odplaví voda.

Přeji vám všem mnoho štěstí a zdraví!

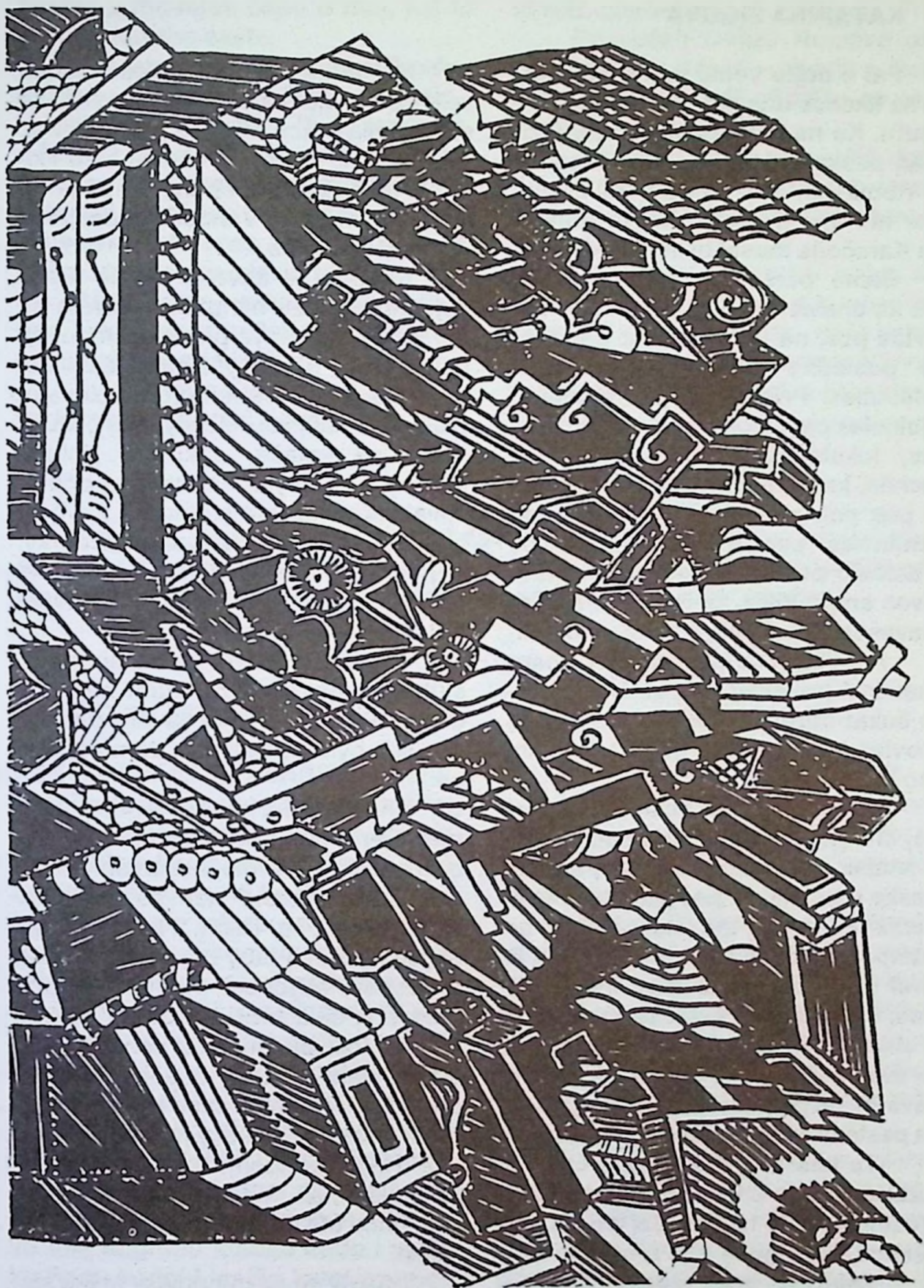
překlad J. Červenka

Vlado Oláh se narodil 22.5.1947 v Stropkově (okr. Svidník) na východním Slovensku. Dětství prožil v romské osadě. Vychodil střední hornickou školu v Banské Štiavnici a střední vojenskou školu. Poté pracoval jako voják z povolání a přitom dálkově vystudoval Filozofickou fakultu P. J. Šafárika - obor vzdělávání dospělých. Ze zdravotních důvodů vojenskou službu opustil.

Osmým rokem žije se svou rodinou v Praze, kde mimo jiných kulturně-společenských aktivit založil „Matici romskou“, jíž je předsedou. Je spoluautorem překladu výňatků z Bible, publikovaných v knížce „O Del vakerel ke peskere čhave“. Dálkově studuje theologii.

Ukázky Oláhovy literární tvorby byly publikovány v číslech 1-2 a 3/95 Romano džaniben.

Mluví severní variantou „východoslovenské“ romštiny a píše standardizovaným pravopisem.



František DEMETER, 1995

KATARÍNA ŽIGOVÁ

Pal e dujto vojna has bari kriza, afe na likerlas oda but, bo phutersalifa o buta. Ko na daralas butatar, ta dživelas peske mištes. Te hin inepa, ta ko Roma hin sar ko bare raja. Oda imar hin ajsi tradicija, hoj le Romen pre Karačoňa musaj te avel savoro.

Samo peršo hin advent. Masa pes na chalas, bo has postos. Na bašavlas pes, na giľavlas pes. Sar aveľas posledno kurko, ta pes imar richtinelas. Pratinenas pes o khera, rajbinelas pes, o pokrovci pes žužarenas, luksinenas. Čingerenas pes kachňa, kački, papiňa, murki. O bokeľa pes pekenas, o zakuski, o lokši, richtinelas pes e kapustnica. The o darčeki pes cinavelas. U posledno dıves angle Vilija, ta imar hin sa pripravimen. O paľenki, o moľa, o lovini.

Pre Vilija pes cirdelas avri o baro skamind, pro skamind pes čivlas baro šukar obrusos. Tel o obrusos pes thovlas love, kaj calo berš te avel andro kher love.

Samo peršo pes chalas jekh phaj čingerdı, keci džene samas paš skamind, ajci koterora has, a sako peske lelas, kaj sa pes jekhetane te likerlas. Paľis pes thovelas savoro, so kampoľ. Na chibinlas aňi maro, hoj te avel calo berš so te chal, the cesnikos, kaj calo berš saste te avas. Paľis o chirchil, hoj keci chirchil hin, ajci love te avel. Šošovica pes thovel, šuke čilava the avgin, kaj ajse lače, gule kija peste te avas, sar koda gulo avgin.

Te has khere slobodno čhaj, ta užarlas, kana andre khangeri harangozinena, hoj te denašel peske pre jarkica, hoj sigo te džal romeste.

Sako pes urlas šukares u terđolas pal o skamind pre peskero than. Užarlas, sar e čhaj avela khatar e jarkica le paňeha. Sako pijelas ole pa-

Po druhé světové válce nastala velká krize, ale netrvala dlouho, protože se objevila práce. Kdo se práce nebál, tomu se žilo dobře. O svátcích se Romové mají jako velcí páni. To už je taková tradice, že o Vánocích musejí mít Romové všechno.

Nejdříve je advent - to se maso nejedlo, protože byl půst. Nehrálo se ani nezpívalo. Když přišel poslední týden, nastaly přípravy. Doma se uklízelo, pralo, čistily se koberce, luxovalo. Škubaly se slepice, kachny, husy, krůty. Pekly se koláče, zákusky, „lokše“ (placky z vařených brambor) a připravovala „kapustnica“ (zelňačka z rybích hlav a hub). Nakupovaly se dárky. A poslední den před Štědrým večerem, to už bylo všechno nachystané. Pálenka, víno, pivo.

Na Štědrý večer se vytáhl velký stůl a na něj se rozprostřel nejhezčí ubrus. Pod ubrus se dávaly peníze, aby jich bylo po celý rok doma dostatek.

Nejdříve se snědlo jedno jablko rozkrojené na tolik kousků, kolik nás bylo u stolu. To proto, abychom všichni drželi pohromadě. Potom se servírovalo všechno, co třeba. Nechyběl ani obyčejný chléb, aby bylo stále co jíst, a česnek, abychom byli po celý rok zdraví. A dále hrách, protože kolik je hrášků, tolik budeme mít peněz. Podává se také čočka, sušené švestky a med, abychom na sebe byli tak hodní a tak sladcí, jak sladký je med.

Když byla doma svobodná dívka, tak čekala, až budou v kostele zvonit. Pak hned utíkala k potoku, aby se brzy vdala.

Každý se pěkně oblékl, stál u stolu na svém místě a čekal, až se ta dívka vrátí s vodou z potoka. Potom se každý té vody malinko napil a omočil

ňestar u thovelas čepo o muj, kaj te
aven šukar the saste.

Sar imar has kisne le chavibnaha,
phirenas te vinčinel o Roma. O gadže -
o jašličkara - phirenas le Betlemkoha,
o Roma bašavenas. E famelija pes zdža-
nas a pes bavinenas jekhetane. Mek na-
čirla ajsi Karačoňa has. Adadives imar
nane avka vešelones, bo akana sako ča
bešen khere a pro televizi dikhen.

Ale o Roma peskeri tradicija like-
ren, avka - dela o Del - na omukena
oda peskero, oda lačo.

Avka keras e Karačoňa amen o Ro-
ma Slovinkendar paš o Krompachos.

si tvář, aby byl krásný a zdravý.

Po večeri chodili Romové přát.
Gádžové - jesličkáři - chodili s Betlé-
mem, Romové hráli. Rodiny se sešly
a bavily se společně.

Takové Vánoce byly ještě done-
dávná. Dnes však už není tak veselo,
protože každý sedí doma a dívá se na
televizi.

Romové si však váží svých tra-
dic, a tak - dá-li Bůh - tak lehce ne-
opustí to, co je jim vlastní, co je dobré.

Takto alespoň slavíme Vánoce
my, Romové ze Slovinek u Krompach.

překlad V. Kamenická

*Katarína Žigová se narodila 8.3.1940 ve Slovinkách (okres Spišská Nová
Ves), kde žije doposud. Vychovala 6 dětí. V současné době je v invalidním důchodu.
Svůj příspěvek napsala spišskou variantou „východoslovenské“ romštiny.*

PETER STOJKA

KREČUNO ANDEJ VLAŠIKA ROM

Le Krečunoske, sar sako áver,
vi amáre Rom naďon lošan leske. Ka-
cave d'ej-s-i, ká sa páčaj taj sako haťá-
ren jejkh ávres andi intrégo luma.

Pe amaro telépo angla Krečuno
naďon báro náškerimo. Naj slobodo
te hibázij živindo mášo (ande varesave
nípura naj musaj mindík živindo má-
šo t'avel), ouštín, savi makhel pe adí-
nasa, atunči svunto-j, d'imejčo, lášo
pijimo taj náštík hibázij či ízivo mas.

Ande sako nípo mindík si láše
koláča taj rejteški taj si kiralenge,
mákonge, ákhorenge, phábajenge,
lekvárengé taj inke but ávera. Kaca-
vo maj angluno koláko ande i vlaši-
ka Rom, kodoj i lepíňa kerel pe anda
kiral taj maškarál šon pe le mozoli.

O Krečuno náštík avel bi le kre-
čunoski šelčia, savo anel vad' o dad,

VIANOCE U VLAŠSKÝCH RÓMOV

Na Vianoce sa, tak ako ktokoľvek
iný, veľmi tešia aj naši Rómovia. Sú to
dni, kedy vládne pokoj a porozumenie
na celom svete.

V našom (nitrianskom) regióne je
veľmi čulý predvianočný zhon. Nesmie
chýbať živá ryba (i keď v niektorých rodi-
nách živá ryba byť nemusí), sladké
oblátky, ktoré keď sa natrú medom
stávajú sa posvätnými, ovocie, dobrý
alkohol, nesmie chýbať ani chutné mä-
so.

V každej rodine sú dobré koláče
a záviný, či už tvarohové, makové, ore-
chové, jablkové, alebo lekvárové či iné.
Najdôležitejším koláčom u vlašských
Rómov je ale „lepíňa“, okrúhly tvarohový
koláč posypaný uprostred hrozienkami.

Vianoce sa u nás neobídu ani bez
vianočného stromčeka, ktorý obstaráva

vaď o šávo. Te tecij sakoneske, atunči kodo manuš, savo anel kodi krečunoski šelčia, naďon báriman-go-j, kaj žanel te lel ávri kacavo šukár taj tecij sakoneske.

Đejse, kana trobuj t'avel le Ježuškasko keretčigo taj sako lošal leske, kana intrego nípo-j sa khetáne, kezdiť pe te kerel pe le krečunoski šelčia. Šol pe opre maj but le čukoládura, pa save apal šon pe párne vaď rupune papiroša. Kado sa si te kerel pe kadeť, hoď te na hibázij khanči, so trobuj. Kana már le krečunoski šelčia kerdi-j, sako kezdiť te kesentij la: „Sako berš te keras kacadvi šukár krečunoski šelčia ande bute beršen!“ Te si o nípo barválo, šuven pej krečunoski šelčia inke vi louve, hoď sako te dikhel, soski barváli krečunoski šelčia si le. Pala kado sa apali krečunoski šelčia phabárel pe šukáre lamponca. Le Rom šoha či šon pej krečunoski šelčia memefa taj či na phabáren le pi svunto mesáli, ká le memefa kále Vlašika Rom mindík kodoť, hoď khangejrake-j vaď mermuncengeť taj khote le Rom či phíren či kamen.

Apal kezdiť pe te kerel pe i svunto mesáli, khote naj slobodo te hibázij khanči, sa si te avel pe pesko than, kadeť hoď t'avel svunto mesáli barváli taj šukár.

Kana már sa kílilime-j, sako majin te kesentij jejkh ávres pes Ježuškasko keretčigo, taj bešen teťle pal i mesáli taj pen taj chan taj sako lošal kodoleske, kaj sako khetáne-j.

Áver đejš po Báro Krečuno kiravel pe le techana. Kodola si le tecejenge zuma, peken pe le rizki, o mas, le khajňa, le ráci, le papiňa, o horejzo vaď le šach, de kecavo angluno chábe kodo-j i bokoli, savi chal pe le šachenca.

Mejg kado sa kerel pe, o dad le šávenca phírel pa nípo taj pai somsí-dura te kesentij le po Báro Krečuno.

bud' otec, alebo syn. Ak sa vianočný stromček všetkým páči, tak ten, kto ho priniesol, je na seba veľmi hrdý, že vie vybrať taký pekný, že sa všetkým páči.

Na Štedrý deň, keď sa všetko pripravuje na Ježiškove narodenie a všetci sú pohromade, sa začne vianočný stromček zdobiť: Vešajú sa naň čokoládové ozdoby, na ne sa potom rozhodia biele alebo striebisté papierové konfety. Toto všetko sa musí starostlivo urobiť, aby nič nechýbalo. Keď je vianočný stromček ozdobený, všetci ho velebia: „Aby sme každý rok mohli robiť takýto pekný vianočný stromček, a to ešte veľa rokov!“ Keď je rodina bohatá, vešajú sa na vianočný stromček aj peniaze, aby každý videl, aký ho majú bohatý. Potom sa na vianočnom stromčeku zažnú pekné (farebné) lampičky. Rómovia nikdy nezdobia vianočný stromček sviečkami. Tie sa nezapaľujú ani na štedrovečernom stole, lebo sviečky Vlašským Rómom vždy pripomínajú kostol alebo cintorín, a tam Rómovia neradi chodia.

Potom sa začne s prípravou štedrovečerného stola, na ktorom nesmie nič chýbať a všetko musí byť na svojom mieste. Štedrovečerný stôl musí byť bohato prestretý a pekný.

Keď je všetko pripravené, všetci si najskôr navzájom zavinšujú k Ježiškovmu narodeniu, potom si sadnú za stôl, jedia a pijú a všetci sú radi, že sú spolu.

Na druhý deň - na Božie narodenie - sa pripravujú jedlá, ako chutné polievky, vysmážajú sa rezne, mäso, sliepky, kačice, husy, varí sa ryža alebo kapustnica, ale hlavným vianočným jedlom je „bokoli“, po domácky pripravený chlieb, ktorý sa je s kapustnicou.

Zatiaľ čo sa toto všetko pripravuje, otec so synmi chodia po príbuzných

Kana már sa phírde opre, atunči aven-
tar khejre taj lešin, kana pale len opre
roden lenge nípora taj le somsídura.
Sako khejre lošal taj si le láši vouľa.

Po Cigno Krečuno le Rom már či
phíren jejkh ávreste, de pi dúto rig si
te phenas kodo, hod' žan-tar varesave,
kaj pesko nípo, kon bešen dúr, taj
khote khetánes pen taj chan. Sako lo-
šal taj ráda-j, ká resle kadala d'ejš
bachtales. Kana vareko phiravel d'áso,
atunči Krečúno taj či aver či keren.

KREČUNOSKO KESENTIMO

Bachtáli detehárin - lášo-j o d'ejš!
Te resen kado sunto Báro Krečuno
ande bute beršende, zourasa, bacht'asa
maj lášo moudo sa sar akánik
pándže šouve ezerenca te resen les
sastímasa, bouranca, žamutrenca
intregone níposa,
barvalimasa taj lungone trajosa.

NEJVO BERŠ

Vi o Nejvo Berš ande amáre
Rom nad'on báro-j taj lošan leske.
Sako rodel kodo, kaj šaj avelas po
paluno d'ejš ando puráno berš. Ko-
dola-j maj buťi le Románe báldura,
save si maj but le ternenge, de vi
maj phúre phíren. De mindík le phú-
re Rom khejre-j maškar pesko nípo
paša-j pohári mol muken o puráno
berš taj lešin po nejvo berš, hod'
avla maj lášo sar o puráno. Kana
mar le čásura žan kodej hod' trobuj
t'avel o Nejvo Berš, sako terejdij pa
kodo, hod' t'avel sako opre, te na so-
vel, ke šaj sovel apal sorro berš,
t'aven sa opre. Apal atunči puškázij
feri i šampaňiko mol taj sako kesentij
pe ando Nejvo Berš.

Po Nejvo Berš le Rom jejkhá-
vreste či phíren, de kana resen pe

a susedoch, aby im zaželali veselé Via-
noce. Keď všetkých obídu, vrátia sa do-
mov a čakajú, že aj ich prídu navštíviť
ich príbuzní a susedia. Všetci doma sú
veselí a panuje dobrá nálada.

Na Štefana sa už Rómovia v blíz-
kom okolí nenavštevujú, ale odchádzajú
za príbuznými, ktorí bývajú ďaleko,
a s nimi spoločne jedia a pijú. Všetci sa
radujú, že sa šťastne dožili tohto dňa.
Ak niekto drží smútok, Vianoce ani iný
sviatok neoslavuje.

VIANOČNÝ VINŠ

Dobré ráno - dobrý deň,
vinšujeme vám,
aby ste tento svätý vianočný deň preží-
vali
ešte veľa rokov v plnej sile a šťastní,
ešte lepšie ako teraz,
s piatimi-šiestimi tisíckami,
v zdraví spolu s nevestami a zaťmi,
ako aj s celou rodinou,
aby ste boli bohatí a dlho žili.

NOVÝ ROK

I Nový rok je u našich Rómov výz-
namný a radostný. Každý hľadá spô-
sob, ako stráviť čo najlepšie posledný
deň v starom roku - Silvester. Konajú
sa rôzne rómske bály, ktoré sú určené
najmä pre mladých, ale chodia na ne
i starší Rómovia. Väčšinou však starí
Rómovia zostávajú doma v rodinnom
kruhu a pri pohárikú vína sa lúčia so
starým rokom a očakávajú príchod No-
vého roku veriac, že bude lepší ako ten
starý. Keď sa už čas blíži k hodine No-
vého roku, každý dbá na to, aby bol ho-
re, aby nespál, pretože sa verí, že by
inak prespal celý rok. A tak sú všetci
hore. Potom iba striela šampanské
a všetci si navzájom želajú všetko naj-
lepšie do nového roku.

Na Nový rok sa Rómovia ne-
navštevujú, ale keď sa náhodou stret-

atunči kesentin pe. Nejveberšesko techan naj slobodo t'avel anda khaj-ňa, ráca, papiňa, ke kodo naj mišto šaj nášelas-tar lendar i bachť.

Vi khate si te phenas, hoď kon dásolij, kodo Nejvo berš či kerel.

nú, navzájom si vinšujú. Novoročný obed nesmie pozostávať z hydiny, lebo by mohlo z domu utiecť šťastie.

I tu treba poznamenať, že kto drží smútok, Nový rok neoslavuje.

O tom, že téma Vánoc je vděčným námětem vzpomínek a vyprávění, svědčí i fakt, že jsme do redakce dostali takový počet příspěvků, že se nám nedostává místa, abychom z každého z nich uvedli alespoň krátkou citaci. Všem, kteří nám napsali, upřímně děkujeme. Zejména pak děkujeme za zajímavé příspěvky paní Iloně Harangové z Pardubic, panu Štefanu Červeňákovi z Rokycan a panu Hynkovi Zímovi z Brna a litujeme, že je tentokrát nemůžeme uveřejnit. Doufáme však, že nám napíší své zkušenosti i na některé z dalších témat a že se nám příště již dostane místa pro jejich uveřejnění.

RÉSUMMÉ

Les fêtes de Noël chez les Roms

Avant que les Roms aient quitté, il y a plus de mille ans, leur patrie d'origine - Inde, ils firent, sans doute, partie intégrante du système culturel, social et religieux indien.

Les "Indiens" représentaient (jadis comme aujourd'hui) un ensemble structuré de différents groupes ethniques, linguistiques et culturels liés entre eux par sanatana dharma, c'est-à-dire l'hindouïsme.

Le dharma qui signifie mission, devoir, obligation - au niveau social et temporel aussi bien qu'au niveau transcendantal, absolu - déterminait le comportement social et culturel de différentes castes.

L'homme est doté de sens, de raison et d'intelligence, mais ses facultés sont limitées et il ne peut communiquer avec la Loi de l'Univers absolue, indivise, indéfinie et illimitée que lorsque celle-ci prend une forme concrète, une forme de sarguna. Et comme le nombre de sarguna, c'est-à-dire de conceptions, d'idées et d'images de Dieu, est illimité, ainsi la communication entre l'homme et Dieu se réalise sous la forme de différents rites et cérémonies, quoique le rapport de l'homme avec la divinité soit, en principe, un.

On ignore sous quelle forme les Roms communiquèrent avec le Transcendant à l'époque "indienne". Certains renseignements sur différentes fêtes que les Roms célèbrent jusqu'à aujourd'hui peuvent pourtant élargir un peu notre

horizon, même s'il s'agit de fêtes chrétiennes ou musulmanes.

Les plus importantes parmi ces fêtes sont, chez les Roms vivant sur le territoire des Républiques Tchèque et Slovaque, les fêtes de Noël, aujourd'hui fêtes chrétiennes. Les traditions populaires liées aux fêtes de Noël conservent néanmoins la trace de conceptions du monde et de cultes antérieurs au christianisme. Il s'agit donc des fêtes syncrétiques. Pour les Roms, venus d'un milieu oriental, ces fêtes sont doublement syncrétiques.

Le but du présent article n'est pas d'isoler les différents éléments ou strates, mais de rassembler un certain nombre d'informations sur les coutumes et les traditions demeurées vivantes dans le milieu rom jusqu'à nos jours (ou, au moins, dans la mémoire des personnes interrogées).

Parmi les différents rites et coutumes décrits dans les onze témoignages authentiques présentés, il y en a deux qui dominent:

Le premier, c'est l'acte de pardon et de réconciliation qui renforçait la solidarité intérieure de la communauté et qui avait donc pour cette minorité, ostracisée depuis toujours par la majorité, une importance souvent vitale.

La deuxième habitude forte et vivante chez les Roms, c'est la méditation sur les morts et le désir d'intensifier la relation avec eux. Il est intéressant de noter que tandis que les mulés d'habitudes font peur (muken dar), pendant les fêtes de Noël c'est l'amour, la solidarité harmonieuse entre les "différents mondes" qui sont renforcés.

HŠ

Svetislav KOSTIĆ

JAK JE STARÝ BŮH ROMŮ (etymologická esej)

1. Romské označení boha - **De(ve)l** patří do nejstarší vrstvy slovní zásoby tohoto jazyka. Svým původem je blízce příbuzné s názvy *bohů* u ostatních indoevropských národů.

Indové od dávných dob boha označují slovem *déva* (bůh), *dévatá* (božstvo). U Římanů to bylo slovo *deus* a s ním související adjektiva *díus*, *dívus* (z *deivus*) a *dívínus* - všechna znamenající *božský*. Jeho řecký ekvivalent je *theos* a u starých Germánů *zní teiwa*. Staroanglicky je to *tív* a staroněmecky *zíu* (<[d]ziw). Staří Prusové ho nazývali *deivs* a jejich potomci, dnešní baltické národy: Litevci - *diévas* a Lotyšši - *dievs*.

2. Romské podstatné jméno *devel* (*Devel*), které se často vyskytuje i ve své stažené podobě *del* (*devel* > *de'el* > *dél* > *del*) má původ ve staroindickém *déva*, *dévatá*. Obdobně jako např. ve slově *phral* (bratr), které vzniklo ze staroindického *bhrátá*, zde došlo ke krácení dlouhého [á] na konci slova, a posléze i k jeho vymizení. Ze zubní souhlásky [t] se v obou případech cerebralizačním procesem vyvinula plyná souhlásky [l].

V romských dialektech na území Čech a Slovenska, tj. v tzv. *slovenské*, *maďarské* i *olášské romštině*, je *bůh* označován staženým tvarem *del/dél* v nominativu, zatímco v jiných pádech a v odvozeninách původním tvarem *devel*, např.: *devles*, *devla*, *devleske*, *devleste*, *devleha*, *devlestar*, *devleskero*, *devleskere*, *devleskeri*, *devlen*, *devlale*, *devlenge*, *devlende*, *devlenca*, *devlendar*, *devlengero*, *devlengere*, *devlengeri*, *devlikano*, *devloro* atd. V jiných dialektech romštiny (např. *arlij-ském* a *bugurdžijském*, *jimiž se hovoří na Balkáně*) se však *devel* vyskytuje i v nominativu.

3. Ve všech výše uvedených jménech *boha* ve starých indoevropských jazycích je kořen složený ze zubní souhlásky [d/t/th] a samohlásky [e/i]. Je to pravděpodobný praindoevropský slovesný kořen [**dei-*], který znamenal *svítit*, *zářit* a z něho jméno *boha* i vzniklo. Prvotní *pojetí boha* jako přírodního božstva je nebe, obloha se všemi nebeskými jevy: blesky, hromy, hvězdy, slunce atd. Je to v podstatě světlé nebe, sluneční božstvo, které je u přírodních národů téměř vždy totožné s nejvyšším božstvem.

Nejvyšší Bůh je otcem ostatních bohů - Otec nebes: lat. *Deus pater* neboli *Iupiter* < *diu-pater*, řecky *Dzeus* < *diVos* (*nebeský*), staroindicky *Dyaušpitr*. *Dyauh/dyaus* jsou *nebesa*, *světlá*, *slunečná obloha*. Sanskrtský slovesný kořen značící *svítit*, *zářit* je *dí-*, vyskytuje se však i kořen *dyu-/dyo* [*dí+u-*]. Sloveso *svítit* lze tvořit i od jmenného kořene *div-*.

4. Se slovesem *dí* [*dyu-*, *div-*] nesouvisí pouze zbožšťelá nebeská obloha, ale i běžné jevy, jako je *den*: v sanskrtu *dina*, v hindštině *din* (srovnej i slovanské *den*, litovské *diena*, latinské *dies*). Z kořene *div-* vzniklo také sanskrtské *divasa* (den), hindské *divas* a romské *dīves*. Z kořene *dyu-* vznikla i podstatná jména označující světlo, zář, lesk, skvělost - v sanskrtu *dyuti*, *dyota*, *dyotis* > *džyotis*. Romské slovo *dud* > *udud* > *vudud*, mající prvotní význam světlo, vzniklo z *dyuti*. *Dud* (*vudud*) je také tradiční romská svítlna z vydlané brambory naplněné lojem a opatřené dřívkem omotaným hadříkem ve funkci knotu. Vývoj významu tohoto slova je zajímavý: z abstrakta světlo se přes konkrétní svítlna opět vrátilo k původnímu abstraktu.

5. Bohové nebeští, jak je známo z mytologie starých národů, žili podobně jako lidé pozemští: ženili se, plodili potomky, bojovali mezi sebou a potomci často bojovali proti bohům-rodicům. Dokonce i proti nejvyššímu Bohu. Posléze je jako staré rodiče zavrhovali a vrhali do podsvětí jako *titány*. Tak to činili Bohové jak v Řecku, tak i v Indii, v Íránu i jinde. Írán je právě příkladem toho, že *déвовé* neboli *daéвовé* (novopersky *dév*) jako upadlí/pokleslí bohové nabyli záporného významu. Zatímco se staroíráňští *daéвовé* stali *démony* (srovnej též řecké *daimón*), kladné božstvo je tu *Ahura*. Toto slovo zase etymologicky odpovídá indickým démonům - *asurům*.

6. Praslované, kteří byli v jazykovém kontaktu s Íránci déle než jiné evropské kmeny, byli ovlivněni touto slovní zásobou. Slovo *bog* (bůh) má etymologickou souvislost se staroíráňským *baga* - *bůh*, *osud*, *úděl*. V nové perštině z toho vzniklo *baght* > *bacht* - *štěstí*, *šťastný osud* a odtud i v romštině > *bacht*, *bibacht*, *bachtalo* atd. - *štěstí*, *neštěstí*, *šťastný* atd. Staroindické *bhāga* je *bůh*, *osud*, *úděl*, *podíl*, *díl*. Tato účast božstva na materiálních záležitostech se odráží i ve slovanském: *bogat[yj]*/*bohatý*. Bohatství, božství a štěstí tady úzce souvisí.

Samotní Praslované rozlišovali mezi dobrými bohy (*Bělbog*) a zlými bohy (*Črnbog*). Upadlí, zlí bohové, polobožstva a mytické bytosti jsou označováni jako *divové*, *jurodiví* (obrové a hrdinové) a *divoženky*, kterým se připisuje někdy záporný význam spojovaný s *divokou* a neznámou přírodou. O tom, že Slované uctívali dobré a uprošovali zlé bohy svědčí skutečnost, že své osady - 'hrady' takto pojmenovávali. Podle kopce, na kterém byla svatyně dobrého boha vznikla jména hradů: *Bělgrad* (zachována asi desítka v dnešním slovanském světě), *Vyšegrad* (zachovaly se alespoň tři). Na kopci, kde se modlili a uprošovali *Črnboga*, mohly vzniknout *Črngrad* (srovn. Csongrád, Čemigiv atd.) nebo několik hradů s názvem *Děvín*. Význam tohoto slova je často mylně spojován s 'hradem děvy' čili s 'dívčím hradem'. Domnívám se však, že jde o 'hrady Děva' neboli *Diva* (*Črnboga*).

I v dnešních jazycích Slovanů jsou zbytky těchto záporných významů: *div* (zázrak), *divý*, *divoký*, *divný* atd.

Na druhé straně se u těchto polobožských bytostí, zvl. pokud jde o divoké ženy, *divoženky* - *vily* neboli *děvy*, vyskytuje i význam kladný, blízký onomu původnímu - *božský*, *skvělý*, *krásný*. Snad z toho vznikla i slova *dívka*, *děvče*, *dievča*, *devojka*, *děvuška*, *dziewczyna* atd. *Není divu*, vždyť přídavné jméno *divný* v některých slovanských jazycích znamená právě *skvělý*, *nádherný*, *překrásný*, *báječný* - rusky *divnyj*, *diven* a srbsky *divan*; podobně jako řecké *dios/diVos* (jasný, skvělý) a latinské *dívínus*, *dívus* (skvělý, božský).

Jak je vidět, Romové na své dlouhé cestě ze své indické pravlasti do Evropy a dále na svého Boha nezapomněli. Uchovali si pro něj ve svém jazyce právě to označení, kterého se užívá i v jiných indických jazycích a které patří k nejstarší vrstvě indoevropské slovní zásoby.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Alter des „Gottes“ der Roma

Das Romawort *De(ve)l* („Gott“) lässt sich auf die gleiche, uralte indoeuropäische Wurzel zurückführen wie seine lateinischen, griechischen, germanischen und altpreussischen Äquivalente. Die Entwicklung von *devel-* und seiner reduzierten Variante *del-* folgt gesetzmäßig aus altindischem Wortbestand. Dieser könnte wiederum von der urindoeuropäischen Wurzel **dei-* in der Bedeutung „leuchten“, „scheinen“ abgeleitet sein, was die Gottheit als Inbegriff des Hellen, Sonnigen, Himmlischen deuten lässt. In den slawischen Sprachen als auch im Sanskrit und

Romanes sind von **dei-* Ableitungen mit der Bedeutung „Tag“ erhalten. Romanes *vudud* („Licht“) geht über die Bedeutung „Leuchte“ wieder auf das ursprüngliche abstrakte Sanskritwort für Licht zurück, das ebenfalls aus **dei-* gebildet ist.

In der Bedeutung „entartete Gottheit“, „Teufel“ kommt die Wurzel im Altiranischen vor (daraus nhd. „Dämon“), desgleichen im Urslawischen. Dort führte die weitere Entwicklung zu dem Stamm für „wild“, in anderen Gebieten aber auch „herrlich“, „fantastisch“.

Das slawische Wort für „Gott“, das mit dem altiranischen für „Gott“, „Schicksal“ zusammenhängt, lebt im Romawort *bacht* „Glück“ weiter.

P. Wagner

O LÓLJA LE JONÓSKO
Jorge M. Fernández BERNAL

SAR KÉRDŽILI E LÚMJA

D'ánda o gor sas sa paj, aj
pe'k čúno sas kethané o Del aj o beng.
Phenél o Del le bengéske:

„Túke so mjal, te kerása ek
phuv?“

„No mištó'j, phenél o beng.“

„Ža p'o fúndo la marjáko aj ánta
mángo čišáj“.

Aj kothé žálas o Bivužó pála'j či-
šáj, núma kačá či ašélas ánde péske
vas, so kerélas te xoljávól le Devlésa,
kaj da p'o gor aj phendá léske:

„Dé ma e čišáj, kaj si tu téla če
vúndži“, ke žanélas, kaj o beng melaló
sas, aj sas les le vúndži lúnži, aj kakalá-
sa astardá te kerél e phuv.

Pála sa kačá bučí, o Del čijiló aj
ašiló sutó. Kána dikhlá kodjá o kalavér,
kaj sas prjá nasúl aj sas les inetsía
p'o Del, zumadá te tasavél les
ánd'o paj. Astardá les katár le punrré te
del les de kufundák ánd'o paj, núma
maj but círdelas, maj but butjólas
e phuv téla o státo le Devlésko.

Kána da p'o gor o beng, lá te xu-
čél (xutél) and'e xolí, aj kodolása kerdá le
plaingá, le pajá (lejá), le lagúni.

And'e kodó moménto, bičijimásko
vuštiló o Del pa péski lindri, aj phénke:

„Če šukarimáta kerdán, bre! Aka-
ná me keráva káver džéli.“

O beng dikhélas bi te pačál, aj
phénke:

„Sóstar či las amé rremešágo, te
žanás kon si te lel e pártja e opralují, aj
kon e telalují.“

Rremešágo liné pe, aj o baró atha-

Na počátku byla samá voda
a na jednom člunu seděli spolu Bůh
a d'ábel. Povídá Bůh d'ábelovi:

„Jak by se ti líbilo, kdybychom
stvořili zem?“

„No dobrá“, povídá d'ábel.

„Sestup na mořské dno a přines
mi písek!“

A tak šel Nečistý pro písek, je-
nomže mu v ruce nic nezůstalo a to
udělal, aby Boha naštvál, ten to ov-
šem poznal a řekl mu:

„Dej mi ten písek, co máš za
nehty“, protože věděl, že d'ábel je
špinavý a má dlouhé drápy. A z toho
pak začali tvořit zemi.

Po veškeré té práci se Bůh unavil
a usnul. Když to viděl ten druhý, co
byl ukrutně zlý a Bohu záviděl, pokusil
se ho utopit. Chytil ho za nohy, že ho
potopí, jenomže čím víc ho táhl, tím
víc země pod božím tělem rostla.

Když to d'ábel zjistil, začal ze
vzteku poskakovat a tím udělal hory,
řeky a laguny.

V tom okamžiku se odpočatý
Bůh probudil a řekl:

„Hele, jakou krásu jsi vytvořil!
A teď udělám zase já něco.“

Ďábel nevěřícně koukal a řekl:

„Co abychom losovali, kdo si má
vzít vrchní a kdo spodní díl?“

Losovali a ten velký podvodník
vyhrál pomocí falešného pětníku.
Bůh mu řekl:

„Když jsi tedy vyhrál, co si žá-

vári ekhá xoxamnjá paljankása nerisardá, phendá léske o Del:

„Fínke tu nerisardán, so manges? téla e phuv, vaj oprál pa'j phuv?“

„Oprál mangav!“

Aj o Del gelótar.

O bengorró, sar sas khandinó defjál, či kerélas bučí, či kerélas khánči, aj xálas sa le kolá, le frúti, xabenáta, sa so sas le ženénge. Ží kaj aresló o moménto, kaj ma nas so te xan, aj vo rovélas, rovélas aj akharélas le Devlés, aj vi le žené rovélas ánd'e bokh.

Aviló o Del aj da dúma le bengésa:

„So tu kamés?“

„Bokhájlem, sa e lúmja bokhájli.“

„No, mištó'j, me lašaráva les“, o Del phénke.

Aj kerdá nevé žigéniji, nevé pruin-gá, binélo te pravarén savorrén.

Phénke o beng:

„Avén, kerás nevé rremešágo!“

„Níči, dilorréa, na maj but, tu atha-dán ma če bengimatánca, abá žanáv“, o Del phénke aj tradá les telé.

De katár kodó džes o Del ašiló le manušenca aj lélas sáma pe lénde, sávorre sas vojáke. Núma ek džes amaró Del trobúlas te teljarél aj phenél el manušen-ge, ke kaj vo žálas lenge nas slóbodo te žan. Aj geló ánd'o Čéri, kaj si akaná.

Núma sávorre gindínas pe léste aj liné te kerén - úni phenén ke plaingá, kavér ke majdánuria te astarén o čeri, aj kerélas bučí, kerélas bučí, kerélas bučí. Ží kaj o Del da p'o gor, aj xoljájilo but pe lénde aj phenke:

„Či phendém tuménge te na len tumé pála mánde, aj či pačaján murró muj“.

Anda kodjá o Del kelčisardá pénge šibá, kána várekon mangélas ek karfin, lélas ek čokáno, kána mangélas ek vinto, lélas ek kaš, aj kadjá maj našti-sardé te kerén bučí, ke či aljárdžonas von de von.

Kadjá kerdžili e lúmja aj pála kod-

dáš - (to, co je) pod zemí nebo nahoře nad zemí?“

„Chci (to) nahoře!“

Bůh tedy odešel.

Đáblík, jak byl strašně líný, nepracoval, nic nedělal, jenom jedl všechno tohleto - ovoce, jídlo, všechno, co tu bylo pro lidi. Až nadešel okamžik, kdy nebylo co jíst, a on brečel, brečel a volal Boha. A i lidi plakali hlady.

Přišel Bůh a promluvil k ďáblovi:

„Co chceš?“

„Vyhladověl jsem a celý svět vyhladověl.“

„No dobrá, já to napravím“, povídá Bůh.

A svořil nová zvířata, nové ovocné stromy, aby všechny uživil.

Povídá ďábel:

„A teď budeme znova losovat!“

„Ne, ty blázne, už nikdy, teď už vím, že jsi mě svými ďáblvinami podvedl“, řekl Bůh a vyhnal ho dolů.

Od toho dne zůstal Bůh s lidmi, opatroval je a všechno bylo v pohodě. Jednoho dne však Bůh potřeboval odejít a lidem řekl, že tam, kam jde, ho nesmějí následovat. A odešel na nebe, kde dlí až dosud.

Jenomže všichni na něj mysleli a začali stavět - jedni říkají, že hory jiní, že věže, aby dosáhli do nebe a dřeli a dřeli a dřeli. Bůh to poznal, rozzlobil se na ně a řekl:

„Nepřikázal jsem vám snad, abyste se za mnou nevydávali? Ale vy jste nevěřili mým ústům!“

A za to jim Bůh zmátl jazyky: Když chtěl někdo hřebík, dostal kladi-vo, když chtěl šroub, dostal dřevo, a tak nemohli pracovat, protože si nerozuměli.

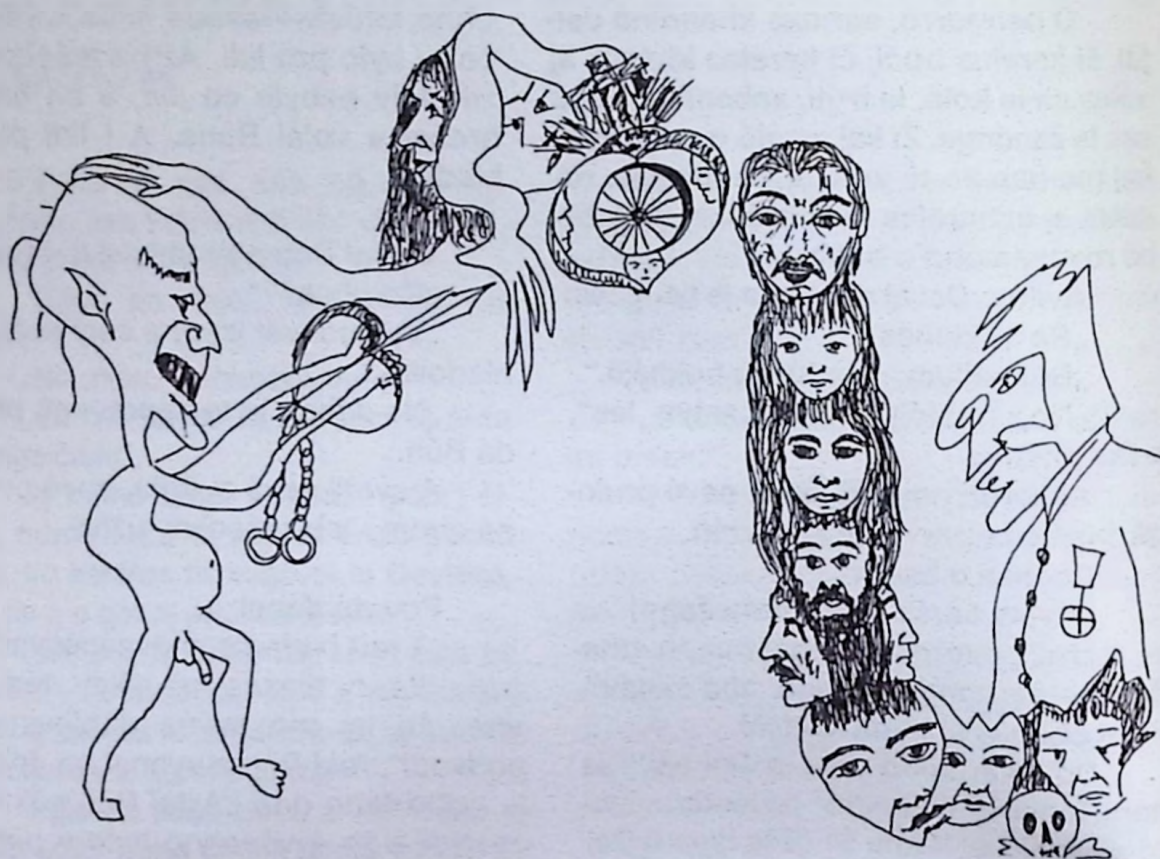
Tak byl stvořen svět a my proto

já sávorre das dúma averfjalo šibá - rromanés, španjolícko, portugalícko, anglicícko, kolá.

Paramiči murre papóski le Besanóski.

mluvíme každý jiným jazykem - romsky, španělsky, portugalsky, anglicky a tak.

To je pohádka mého dědečka Besana.



František DEMETER

Napriendžargutne kalderaricka lava:

gor m
paj m
čúno m
mijal, mjal, mijazol
fúndo m
čišáj f
či
dav p'o gor
čo, či, če
vundža f
lungo
astarde te kerel
čijiló
kalaver
prjá

agor m
paňi m
člunos m, lodka f
pačinel pes, pačisa'ol
fenek f
poši f
na
džanav, dav man godí, prindžarav
tiro, tiri, tire
naj m
ďíndardo
chudne/ile/dine te kerel
khiňilo, strapimen/domardo/phagerdo
aver
but, igen

nasúl
hin les inetsía po Del
zumavel
del kufundák
státo m
plajing m
dželi f
lel rremešágo
nerisarel
athavári m
paljánka f
defjal
žigénija f
lel sama
pravaren
čeri m
majdano m
kelčisarel
aljárdžol
averfjalo

nasul, nalačo, plano, rosno
chal jag pro Del
probalinel, skušinel, zumavel
bolel
štaltos m, teštos m
hed'os m, plajos m
veca f, buči f
kerel stavka (losovat)
khelel avri
chochado manuš
pandžutki pl, fileris m, haleris m
but, igen
žviros m
dodikhel, del pozoris
parvarel, líkerel
ňebos/zegos m, upralípen/Devlípen m
veža f
khuvel, khuvavel
achal'ol
sojegaver (různý, různorodý)

DUJ TRIN LAVA PAL O LÓLJA LE JONÓSKO

Lólja le Jonósko, so les o gadže vičinen Jorge M. Fernández Bernal, hin terno, godaver Rom andal e kalderaricko fajta. Leskeri familija dživel andre Argentina, andro šerutno foros Buenos Aires. Leskere phure dada kerenas kakave (kotli), avka sar savore Kalderara. Adadíves bikenkeren motora the prikeren len.

Le Lóljas hin romňi the duja čhaja. Soduž čhaja sikhlon pro gimnazium.

O Lólja líkerel upre peskero romipen, kamel, kaj e šukar romaňi čhib the e barvalí, paťivalí romaňi kultura te ačhel džidí, kaj te barvalol so jekhvar buter. Kamel, kaj the o gadže la te prindžaren u kaj te den buter paťiv le Romenge. Vaš oda lekhavel (pisinel, čhinel) o purikane romane paramisa, so šund'a peskere pa-pustar.

POZNÁMKA REDAKCE:

Příběh argentinských Kalderašů (kteří se do Argentiny přestěhovali na přelomu století z Ruska) o tom, jak byl stvořen svět, do detailu reprodukuje kosmogonickou legendu starých Slovanů, zachycenou v ruském letopise z konce 11. století „Pověst vremennych let“.

Staroruská legenda i její kalderašská novodobá verze předkládá dualistické kosmogonické pojetí: Na tvorbě světa se podílí jak Bůh, tak Dábel. Ruská legenda sice užívá křesťanské terminologie (Bůh, Dábel), ale obsahově je bezpochyby předkřesťanská. Shoduje se totiž s legendami iránských kočovných kmenů ve Střední Asii a její filozofie dualismu nesporně vychází ze staroiránského náboženství zoroastrismu, které vykládá existenci světa jako neustálé střety dobra, reprezentovaného Ormuzdem (Ahura-Mazdou), a zla, ztělesněného Ahrimanem (Angró-Mainjušem).

Je pravděpodobné, že k argentinským Kalderašům se legenda dostala prostřednictvím ruského folkloru, ale vůbec není vyloučeno, že se s ní setkali už dříve v iránsko-byzantském prostředí, kde ji šířily mj. i sekty paulikiánů a manichejců. V každém případě je nesporně zajímavé, že tato starobylá legenda je stále živá a že byla přenesena díky Romům i na druhý konec světa.

Anna ŽIGOVÁ

DÍLO OKAMŽIKU

Medailon Františka Demetra

Když jsem byla upozorněna na existenci podivuhodných kreseb FRANTIŠKA DEMETRA, bylo mým původním záměrem přiblížit autorovu tvůrčí osobnost medailonkem zachycujícím jeho dosavadní tvorbu.

Z dřívějších dob jsem věděla, že jeho nepokojná kreativní duše hledá a nalézá už od mládí formy niterného sebevyjádření v rozličných uměleckých disciplínách. Úspěšný byl zejména na literárním poli. Některá z jeho drobnějších prací se dočkala i časopiseckého otištění.

Uvažovala jsem nad vlivy, jimiž byl bezesporu formován - mezi jinými určitě rodinou, potažmo rodem, z něhož František Demeter pochází. Tolik k několika bodům z koncepce mého příspěvku, kterou jsem si ještě před setkáním s ním ve své představě vytvořila.

Skutečnost však tuto představu zvrátila. Upustila jsem od ní a respektuji autorovo přání zmínit se pouze o skutečnosti, jíž sám přikládá největší váhu, a vazby na minulost, od níž se oproštuje, odsunout do pozadí.

Zlomovým existenčním okamžikem se stal mysteriózní zážitek z konce roku 1993, a sice setkání s mimozemským kosmickým tělesem, jež zásadním způsobem ovlivnilo život Františka Demetra a jeho rodiny. Součet všech doposud prožitých dní rozčísil na dva nestejněměrné a vzájemně si nepodobné díly. Diametrální odlišnost mezi nimi se promítla i do částečné změny životního stylu. Ten byl obohacen vědomím o jistém druhu obdaření a vědoucečnosti, kterého se mu dostalo až ve zralejším věku.

Jedním z nejsympatičtějších rysů souvisejících s jeho novodobou životní filozofií je fakt, že ji neinzeruje a svému okolí nikterak nevnucuje. Konec konců neznásilňuje ani sám sebe ve snaze činit se lepším, pouze se snaží své špatné i dobré skutky udržet v rovnováze.

Technicky bych sama pro sebe označila první, dlouhodoběji utvářené období jako *nevědomě vědomé*. V souvislosti s jeho dílem bych to vyložila jako tvůrčí proces tryskající z vlastní vůle zachytit a vyjádřit city a pocity, posilované kolotající mladistvou krví a myslí doposud neprohlédnou a nevyčnávající nad-dimenze lidského života.

Práce ze současného období bych naopak označila termínem *vědomě nevědomé*. Charakter tvorby se vyznačuje horečným zaujetím tlumočit výlučně kreslířskými technikami cosi, co je mu vnukáno, zatímco jeho vědomí jako by už nazřelo za zamčené dveře třinácté komnaty.

Autor používá prostředky jednoduché a nejbližší po ruce - tužku, ať běžnou či propisovací, tenké fixy, černé nebo i barevné - a v několikahodinovém vytržení předává, téměř jako médium, obyčejnému papíru naléhavé vzkazy. Vedle pocitu úžasné relaxace vnímá technologii kresby jako automatický pochod. Jeho rukopis je

na samouka překvapivě zvládnutý, včetně perspektivy a optiky, navozující u některých abstraktních kompozic vjem až trojrozměrný.

Někdy celoplošně opanuje běl papíru, která musí ustoupit hustě navrstvené struktuře geometrických tvarů i nezvyklých patvarů, v jejichž síti uvízlo i lidské torzo. Nutkavě se deroucím a opakovaným motivem jsou oblé útvary navršené na sebe podle velikosti a zakončené kulatým vrchníkem, které připomínají reklamního panáka „Mišelínka“, sestaveného z pneumatik firmy Michelin. Na jiných kresbách se znázorňovaný „předmět“ krčí v koutku, aby na dalších znovu jako dominanta zaujal výsadní centrální postavení, a zvláště u těch barevných pokoušel naši fantazii vybavit si podobu kamenných reliéfů na pyramidách aztécké civilizace.

Ač jedny figurální a druhé sestavené pouze z geometrických linií, obojí zajišťují svou ornamentikou obdobný zážitek. Do některých kreseb se svým způsobem vetřelo „znakové písmo“, jehož smysl se autorovi podařilo vytušit jen jedenkrát. Doufá však, že svou *rosettskou destičku* snad jednou objeví.

Kapitolkou samou o sobě je skupina terapeutických obrázků vzniklých spontánně, a často překvapivě jedním tahem, pod tlakem nově nabyté schopnosti ulevovat bolestmi sužovanému organismu. Prvním, kdo okusil působení jejich pozitivní energie, byla autorova manželka. Na každý neduh platí jiný obrázek. Některé z léčivých motivů jsou ukončeny jakýmsi „ocáskem“, který patrně po způsobu hromosvodu „uzemňuje“ škodlivý náboj.

Tomuto komentáři by měl logicky předcházet samotný autorův příběh, který by umožnil přiblížit, ne-li objasnit, obsah jeho tvorby. Předkládám ho ve značně zredukované podobě. Atmosféra, při níž se vyprávění odvíjelo, je totiž v posloupnosti, v jaké se mi ho dostalo, nesdělitelná. Zkratka je to ostrá a neumělá, ale činím tak u vědomí toho, na jak křehkou půdu vstupuji a že při jediném chybném kroku ztratím zároveň s balancem i čtenářovu důvěru.

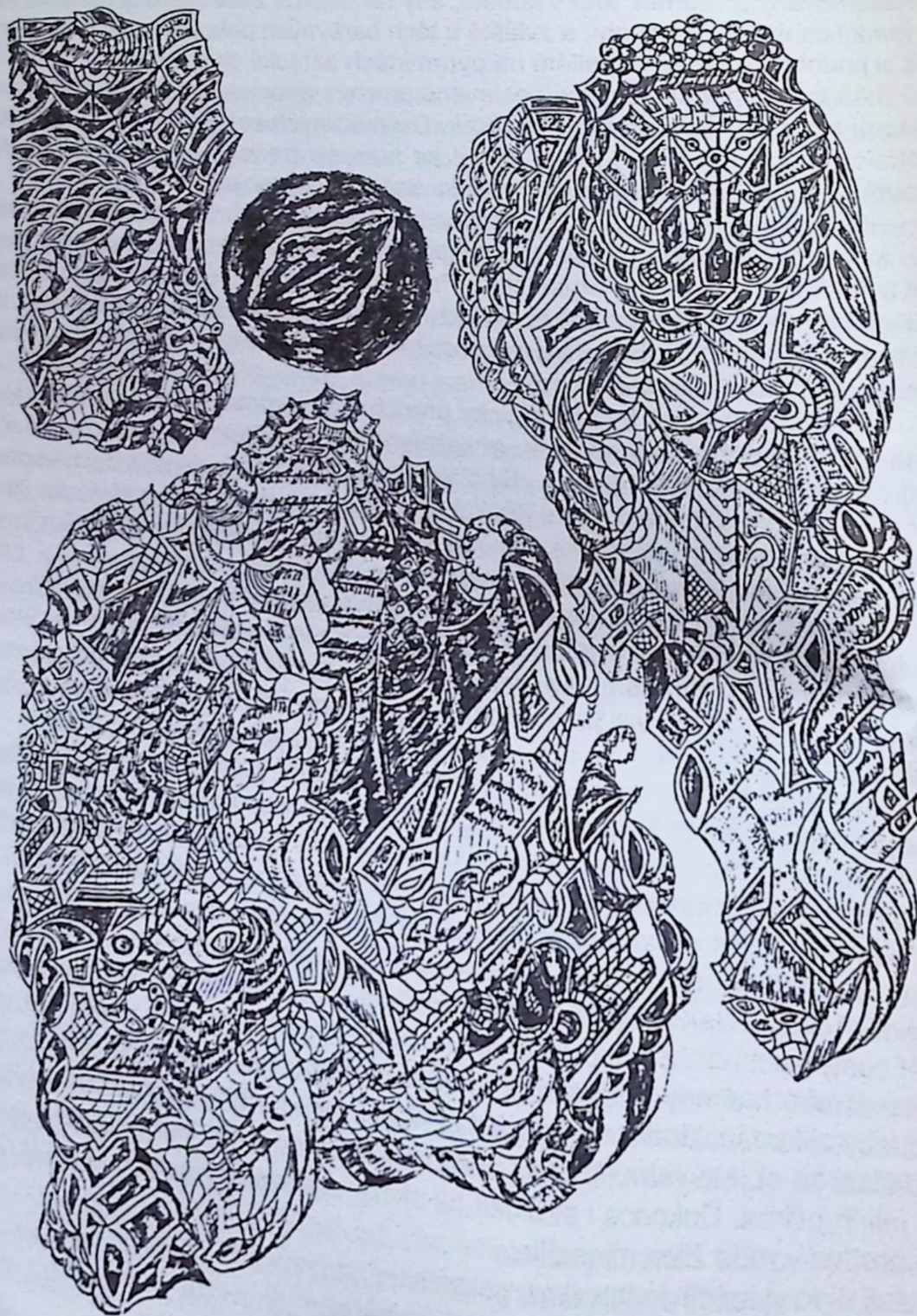
Vstupme tedy do přízračné krajiny autorova vzpomínání, odehrávajícího se v útulné kuchyňce kdesi v Holešovicích, za jejímž oknem se už rozestřela tma. Se zaklapnutím domovních dveří jako bychom utáhli ventily, vměstnali se do prostoru kabinky a lehounce vklouzli do mlžného oparu vyprávění jako batyskař do mořské hloubky.

Příběh začíná v Praze jedné podzimní noci roku 1993, kdy došlo k setkání (a ne jedinému) s *mimozemským korábem*, při němž dostal František Demeter vnuknutí, že se má ještě téže noci vydat na konkrétní místo v Divoké Šárce. Avšak manželka, plná obav, ho přemluvila, aby se tam vydali i se synem až následujícího dne.

Když se ocitli na planině, na níž stál dřevěný altánek - obraz věrně zobrazující vnuknutí z předcházejícího dne - uvědomili si, že možnost dalšího kontaktu propásli o několik hodin. A tak si bezděčně každý z účastníků této rozpačité výpravy sebral podél cesty kamínek. Z nedostatku jiného nápadu se pak snažily mužská, ženská a dětská ruka kameny poskládat k sobě jako díly stavebnice. Skutečně, a snad proto, aby zklamání ztratilo trpkou příchuť, kamínky do sebe zapadly a ve vytvořené skládáčce se objevil odraz motivu přírodního panoramatu, které se rozprostíralo před jejich očima. Dokonce i stromek na skále, zbarvený podzimní červení, našel svou protivu v rudé žilce minerálu.

Jak si to vyložit? Je to vzkaz, poselství, podobenství? Zažehná lidská a rodinná soudržnost případný zmar, který intuitivně vycítuje nejenom František Demeter? Chci tomu věřit.

František Demeter se narodil 28.12. 1948 v Praze. Dětství prožil na východním Slovensku ve Svidníku. Větší část svého života však strávil v Praze a nějaký čas v Benátkách nad Jizerou. Od mládí se věnoval psaní poezie, pohádek a povídek. Pracoval většinou v dělnických profesích. V 35 letech se rozhodl, že se naučí hře na cimbál. Za 7 měsíců se mu podařilo hrani zvládnout natolik, že u Pražského kulturního střediska úspěšně složil zkoušky a po řadu dalších let hrál v profesionálním hudebním souboru. Několik let byl také taxikářem. Při všech svých povoláních se nepřestal zabývat literární tvorbou a od roku 1993 rozšířil své záliby i o kreslení. V budoucnu se hodlá věnovat i malování.



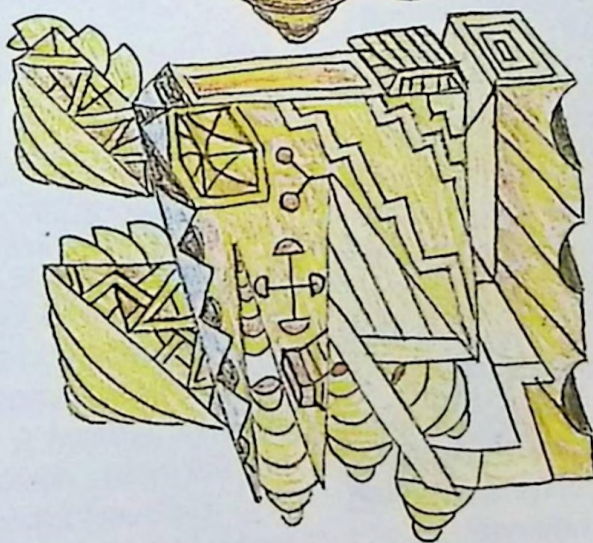
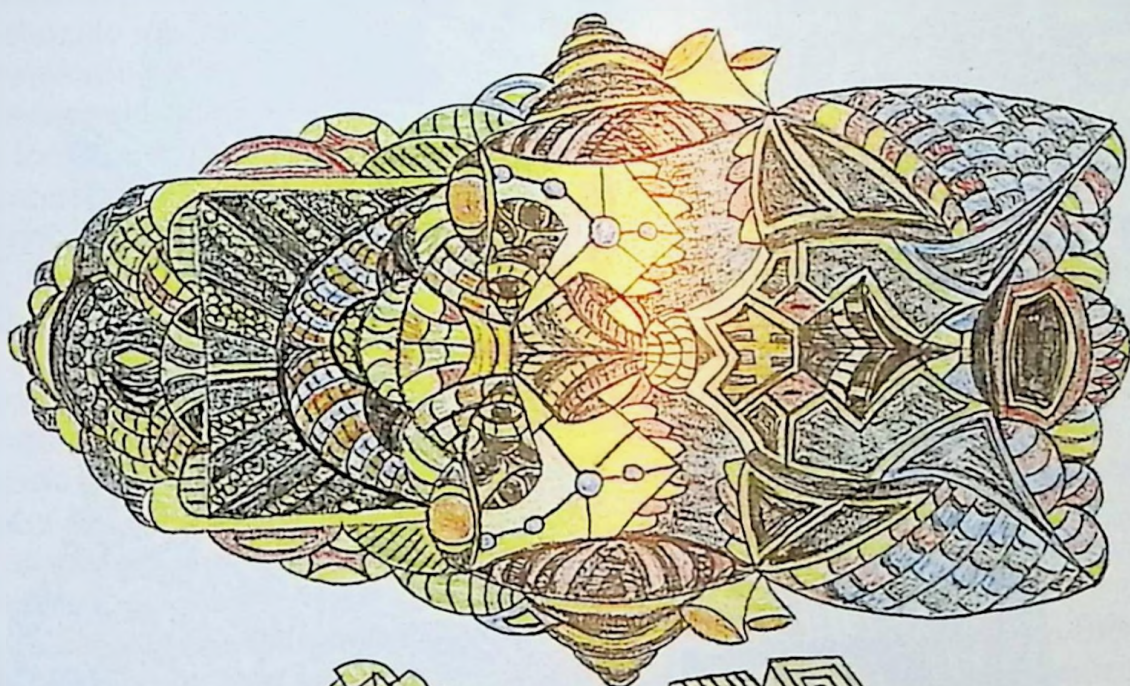
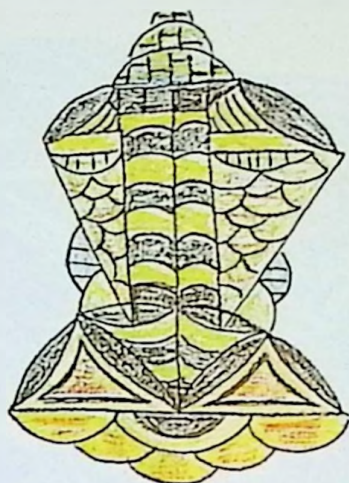
František DEMETER: Kosmické koráby



František DEMETER



František DEMETER



František DEMETER



František DEMETER, 16. 10. 1995

Lada VIKOVÁ

ROMSKÉ VÁNOCE (seminární práce - mírně zkráceno)

Úvod

Vánoce nejsou původním svátkem Romů, neboť v indické kulturní oblasti Vánoce nemají místo. Avšak v průběhu evropských dějin této etnické menšiny docházelo vlivem vzájemných kontaktů k prolínání jejích původních kulturních prvků s kulturními prvky evropskými. Díky tomuto procesu přijali Romové pravděpodobně už poměrně dávno i oslavu vánočních svátků. To dokumentuje G. Demeter slovy: „*Vánoce byly i pro nás nejvýznamnějším svátkem v roce.*“

Je ovšem známo, že tento dnes ryze křesťanský svátek má i v Evropě daleko hlubší kořeny sahající až do pohanského, předkřesťanského období. Jak uvádí Příruční slovník naučný: „*Vánoce...jsou náhradou prastarého slavení slunovratu, počátku prodlužování denního světla...*“ Malá československá encyklopedie k tomu dodává, že „*byly zavedeny ve 4. století*“, a dále toto heslo definuje slovy: „*Ve folklórní rovině jsou Vánoce doprovázeny starými zvyky a obyčejí (krájení jablka, lití olova, pouštění ořechových skořápek po vodě, věštění dívčího osudu z vody pramene, házení střevícem), jejichž dnes již mihavé předobrazy spolu s pozdějšími lidovými tradicemi, zejména národů střední Evropy (zdobení vánočních stromků, štědrovečerní obdarovávání, zpěvy a koledy), vytvářejí svérázný kolorit vánočních svátků jako období klidu, míru a pohody.*“ (str. 634)

Samotný moment vzniku křesťanských Vánoc osvětluje velice zajímavě kniha V. Frolce Vánoce v tradici českého lidu: „*Církev časově spojila zrození*

Spasitele se starým mýtem zimního slunovratu, vyjadřujícím vědomí o věčném vítězství života nad smrtí a světla nad tmou. Mýtus o božském dítěti, o panen-ské matce a nadpřirozeném zrození vyrostl v ovzduší starých orientálních kultur. Odtud pronikl do jiných kulturních prostředí a ovlivnil různé náboženské systémy.“ (str. 46-47)

Na závěr obecného úvodu bych chtěla zdůraznit, že tato práce není srovnávací studií zvyklostí Romů z různých krajů a není ani srovnávací studií romských vánočních zvyklostí s vánočními zvyky slovenskými (resp. slovanskými). Jejím cílem je pouze ukázat, jak slavili Vánoce někteří Romové. Za tímto účelem bylo podrobně analyzováno šest vyprávění (viz Prameny).

Advent

Ač se slovo „advent“ v žádné z výpovědí nevyskytuje, většina vyprávěcích věnuje velkou část svého vyprávění předvánočnímu období, období příprav. Hlavním shodným momentem je úklid, výzdoba domu a strádání peněz nebo jídla na svátky.

„*Každý se snažil, aby na tom nebyl hůře než ostatní. Bud' si půjčil peníze od někoho bohatšího, nebo šel za švagrem nebo za bratrem či za kmotrem a řekl: „Půjč mi, ty máš, vrátím ti po Vánocích nebo ti to dám zpátky v létě.*“ (B. Demeter)

B. Demeter také uvádí, že si Romové před Vánoci své domky malovali: „*Vždycky malovaly ženy. Měly štětku, přinesly si vápno, a když nesehnaly*

vápno, vzaly takový bílý jíl a vymalovaly tím jílem."

Úklid domu byl zakončen úpravou podlahy: „*Maminka zametla, a pretože jsme neměli prkennou podlahu, potřela zem žlutým jílem.*“ (B. Demeter)

Zajišťování potravin na vánoční svátky můžeme dokumentovat dalšími vzpomínkami:

„*U nás si Romky už na podzim předplácely u sedláků mléko, tvaroh i mák.*“ (E. Lacková) A dále se zmiňuje o tradičním romském vánočním pečivu - tzv. *bokeli*, která se musela péci: „*Málokdo u nás měl pec, a my zrovna ano, takže polovina Romů pekla u nás. Moje maminka pro ně pekla ve dne v noci. Tři čtyři dny dopředu.*“ Obdobnou nutnost péci *bokeli* předem potvrzuje i B. Demeter, ovšem s tou obměnou, že je Romové chodili péci ke gádžům.

Velmi poeticky na období adventu vzpomíná M. Lázoková: „*Každým rokem, když přišly chladné měsíce, řekl můj otec mamince: 'Milá Boriš, budou velká chladna, ale blíží se Vánoce, tak bude také hodně koláčů, hodně jídla.' Sám pak prožíval velkou radost, když viděl, jak děti netrpělivě očekávají, co asi hezkého od rodičů dostanou. A my, děti, jsme stejně jako tatínek s radostí připravovaly všechno tak, aby naše Vánoce byly co nejhezčí, abychom byli všichni šťastní.*“

Dalším důležitým pojítkem všech vyprávění je vzpomínka na hudbu jako na důležitý prvek atmosféry romských Vánoc. Většina vyprávěcích se zmiňuje o hudbě až v souvislosti se Štědrým dnem, popř. po něm. Jediná E. Lacková vzpomíná, jak si „*hudebníci nacvičovali, co budou hrát o Štědrém večeru sedlákům pod okny, a kluci se učili vinšovat.*“

Toto vinšování a hraní koled pro Neromy se zdá být v některých částech Slovenska důležitou složkou role, kterou Romové na slovenském venkově zaujímal. Tím, že tamější obyvatelé věř-

li, že Romové přinášejí štěstí, udržoval se pevný sociální status romské populace. Potvrzuje to i další vzpomínka E. Lackové, jak se gadžové před Vánoci ujišťovali: „*Nie, že by si mi neprišiel vinšovať!*“ A měli-li Romové na ně vztek, vyhrožovali: „*Neprídem k vám vinšovať!*“

V této souvislosti je nutné podotknout, že většina vyprávěcích se zmiňuje o poměrně frekventovaných kontaktech s Neromy v adventním a vánočním období (poskytování různých služeb, za něž byli Romové většinou odměňováni potravinami).

Štědrý den

Romové nazývají Vánoce výrazem *Karačoňa* (*Karačoň*), slovo *Velija/Vilija* pak znamená Štědrý večer.

Informanti se shodují na tom, že se Romové na Štědrý den postili stejně jako gádžové (např. G. Demeter). Přísnost postu je však různá: od pouhého vypuštění z jídelníčku masa a mastného, a to pouze do večere (tzn. že večere se skládala nejen z tradičních postních jídel, ale i z masitého chodu), až po velice přísný celodenní půst, při kterém mohly jíst pouze malé děti, ovšem jediné pečené brambory. Někteří také uvádějí pověry, které půst zdůvodňovaly: „*Nikdo nesměl až do večere jíst, protože kdyby někdo něco snědl před večerí, naskočily by mu vředy.*“ (B. Demeter) Jinou variantu zaznamenala J. Holomková ve své práci o Romech na Jižní Moravě: „*Půst hraničtí Romové dodržovali také. Měli pověru, že toho, kdo zhřeší nedodržením půstu, budou do postele následovat všichni hadi, myši, žáby a podobná havěť.*“ (J. Holomková, str. 53) I třetí zdůvodnění je sankcí za nedodržení půstu: „*Odnese si ho Luca.*“ (G. Demeter).

Další vzpomínky se váží k činnostem charakteristickým pro Štědrý den. Chody ke sváteční večeri připravovala vždy matka rodiny, jíž většinou pomá-

haly dcery. Všichni se shodují na dvou chodech (*bobalky a fasuľa* - viz příloha), jinak též jmenují jídla, jako *bokela, pišot, brambory, halušky, zelí* (které je někde typické až pro druhý den), *bandurčenky* a již zmíněné *maso*.

Vzhledem k tomu, že se tyto vzpomínky váží k dětství, většina vyprávějících hovoří o tom, jak se v přípravě na Štědrý večer uplatňovaly děti. Dívky, jak už bylo zmíněno, pomáhaly v kuchyni, chlapci chodili do lesa pro dříví a v jednom z vyprávění byl jeden z nich poslán k sedlákům pro slámu. Často se ale také ve vyprávění vyskytuje: „*My děti, jsme musely jít ven, abychom nepřekážely.*“ (G. Demeter)

Zmíněnou slámu však většinou obstarávala matka, která ji také poté, co byl domek uklizen, rozprostřela po podlaze na památku toho, že se Ježíšek narodil na slámě.

Ke Štědrému dni se váže několik ojedinělých momentů, které se v ostatních vyprávěních nevyskytují. Jednak je to zdobení stromku, o kterém se zmiňuje pouze G. Demeter: „*Zdobení stromečku měl na starosti nejstarší syn, my ostatní jsme u toho být nesměli. Směli jsme stromeček vidět až po večeři... A nebyl to takový stromek jako dnes, samá koule a jiné ozdoby, byly na něm jen jablíčka, ořechy, nějaké medové bonbony a doma vyrobené papírové řetězy.*“

Ke stromku a k postu se pojí již zmíněná zvláštnost ve vyprávění G. Demetera, a sice že děti byly strašeny *Lucou*. „*Sice nevím, co to ta Luca je, ale tím nás děti, strašili. Musela to být nějaká žena.*“ Toho, kdo nedodržel půst, si měla Luca odnést, a když by si vzal nějakou sladkost ze stromečku, přišla by ho zbít. Tato postava byla známa i v Čechách a na Moravě pod jmény Lucie (Českobudějovicko), Lucka (Benešovsko) i Luca (Slovácko). Bývá spojována s tradičními obchůzkami večer

před svatou Lucií. (podrobně viz Frolec V., str. 29)

Zajímavé je srovnání: „*Jestliže Mikuláš vystupuje jako vznešený a dobrotivý dárce, tajemná ženská bytost, jakou je Lucka (a také další ženské postavy zimních obchůzek), vzbuzuje strach. Charakter bytosti a její objevování se ve více dnech - a drsných nocích - uprostřed zimy navádí k hledání souvislostí s pohanskými představami vířícími se k období zimního slunovratu, především z okruhu kultu zemřelých a z personifikace dnů uprostřed zimy v podobě ženské bytosti, která - pod různými názvy - patří snad k indoevropskému kulturnímu základu.*“ (Frolec, V., str. 40)

V časovém sledu událostí se mírně vymykají vzpomínky E. Lackové na průběh Štědrého dne, kdy zatímco ženy připravovaly jídlo, muži „*chodili už od časného rána po celé vesnici vinšovat a zpívat koledy. Museli zajít do každého domu, takže se vracívali až o půlnoci.*“ Štědrovečerní večere se tedy konala často až po půlnoci.

Jeden výjimečný prvek, v jiných výpovědích nedoložený, se vyskytuje ve vyprávění B. Demetera: „*Pamatuji si, jak nám maminka nebo tatínek řekli, že kterému z dětí se podaří sebrat mamince jednu bobalku tak, aby si toho ani otec ani matka nevšimli, ten že bude celý rok krást nejlépe ze všech a nikdo ho nechytí.*“

G. Demeter popisuje jako jediný také zvyk zvát žebráka ke štědrovečernímu stolu.

Vzpomínka B. Demetera na průběh večere je ojedinělá v tom, že celá rodina jedla na znamení pokory před Bohem na zemi, která byla symbolicky pokryta slámou.

Večeře

Před večeří měl otec rodiny (popř. nejstarší mužský člen rodiny) proslov: „*Děti moje, ženo, Bůh nás obdařil vel-*

kým štěstím, že tady všichni takto společně sedíme, máme se rádi a je co jíst. Ale kdo ví, jestli se i za rok takto sejdem, jeden druhého spatříme? Proto si musíme navzájem odpustit, musíme se mít rádi a děkovat Bohu za každický den, kdy můžeme být spolu jako ta černá zem s tím černým chlebem." (B. Demeter) B. Demeter k tomu dodává: „Při těch otcových slovech jsme všichni plakali a ty naše slzy omývaly naše srdce, naše duše.“ (V jiné verzi plakal i otec.)

Poté byl pronesen přípitek a požehnání, které jinde alternuje s vinšováním Romů navzájem.

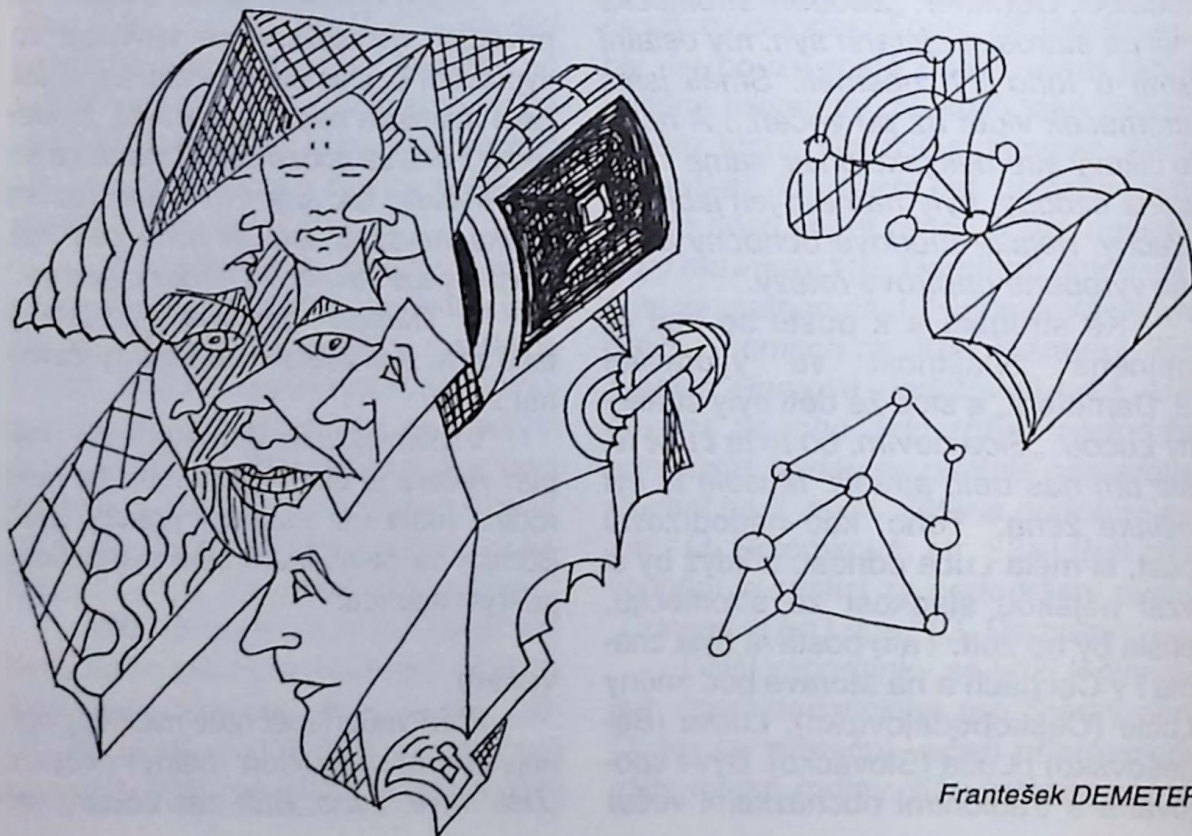
Hlavní zvláštností romských Vánoc oproti současným zvyklostem majoritní populace je vzpomínka na zemřelé členy rodiny spojená s jejich zpřítomněním buď při večeři, nebo hned po ní. Romové jim zapálili svíčky a dali od každého jídla na zvláštní misky, všechno to pak položili do předsíně (někde do kouta, jinde na okno). Jediný H. Zíma uvádí, že *mulům* (zemřelým) dávali jiné pokrmy: „Maminka dala navečer na mističku kou-

sek chleba, česnek a sůl. Večer se zapalovaly svíčky, abychom nezapomněli na naše zemřelé.“ R. Dzurko zase vzpomíná, že vždy nechávali místo u stolu pro toho, kdo ten rok zemřel. Prostřeli mu a dali mu také na talíř z každého jídla. Další roky už ale ne, avšak zemřelý otec měl u stolu místo vždycky.

B. Demeter jako jediný užívá pro označení zemřelého i slova *vodí* (duše). Z toho vyplývá, že v tomto zvyku se nejedná o „duchy“, kteří chodí strašit nebo různými způsoby škodí, ale o duše zemřelých předků či jiných osob, jejichž památku je nutné uctívat. Vzpomíná také na chvíli po večeři: „Pak se dal tatínek do vyprávění o svém otci, který již zemřel. Vzpomínal i na svého dědu a na moudrá a krásná slova, která slýchal od starých Romů.“ Jinde otec vyprávěl o předcích, jak těžce se jim žilo.

Po večeři

Jak vyplývá z citovaného vinšování, byla v průběhu vánočních oslav zdůrazňována soudržnost rodiny. Ne-



František DEMETER

bylo to však pouze ve vinšování a prosloveh před večeří. V několika vyprávěních se vyskytuje i zvyk svazování lžic slámou. Tento zvyk má patrně kořeny v pověře o magické síle slámy posvěcené tím, že ležela o Štědrém večeru na zemi. V. Frolec např. uvádí záznam Jana z Holešova (14.stol.) „o zavazování stromů slámou, aby v budoucím létě nesly hodně ovoce.“ (Podrobněji - viz V. Frolec, str. 59-61).

Ve většině vyprávěních je zdůrazněno, že dárky „jako dnes“ se nedávaly (až na zmíněnou vzpomínku M. Lázokové, v jejímž vyprávění je patrný generační, geografický i sociální posun). K obdarovávání říká G. Demeter: „Ne že bychom ten zvyk neznali, ale nebylo na něj.“ S příznačnou poetičností pak vzpomíná B. Demeter: „Ta naše romská tradice byla moc krásná. Bohatí jsme nebyli, takže žádné obdarovávání jako dnes, ale jeden druhému jsme prokazovali úctu a lásku.“

Další zaznamenaný zvyk se odehrával až o půlnoci, kdy se, jak se skoro všichni vyprávějící shodují, začali Romové navštěvovat, což se během večeře nesmělo, a společně si zpívali: „Večer k nám přicházeli ostatní Romové zpívat. Ty písně byly tak krásné, že jsem se jim snadno naučil a potom jsem se svým starším bratrem také chodíval zpívat k jiným Romům.“ (H. Zíma)

Někde se však návštěvy odehrávaly až na Boží hod: „Na druhý den po obědě Romové hráli, teď už ale ne gadžům, nýbrž sami pro sebe.“ (E. Lacková)

Zmíněnou půlnoční zvyklost zachycuje ve své výpovědi i B. Demeter. Je spojena s vírou, že o půlnoci na Štědrý večer teče v potoce svatá voda. Tato voda se z potoka brala, vhazovaly se do ní mince a všichni se jí pak omyli, aby měli po celý rok dost peněz. Magic-ký úkon, při kterém si romští muži vyprošovali dostatek peněz, byl asi velmi rozšířený, ovšem ne všude byl spojo-

ván s Vánoci. V některých lokalitách se obdobný zvyk opakoval vždy při úplňku, jinde při Novoluní. (Lacková, 1994)

Dalším symbolickým předmětem, který se poměrně často opakuje a na který vyprávějící vzpomínají, je zapálená svíčka zapíchnutá do chleba (v jednom případě do *bokel*). Časově se tento vánoční symbol pojí v jednom případě se zahájením samotných oslav - s proslovem před večeří, většinou však s dobou po večeři nebo s půlnocí.

Vinšování, odpouštění si, návštěvy

V. Frolec konstatuje, že vinšování, blahopřání „je spojeno s vírou v magic-kou sílu slova v rozmezích chvilích roku.“ (str. 60) V romské kultuře je tento fakt ještě důraznější.

Vinšování, jak už bylo zmíněno, patřilo v některých regionech ještě k štedrovečerním zvyklostem, jinde se vinšovalo až na Boží hod. Důležitá byla jistě forma vinšování. Tak například nesměla přijít jako první do domu dívka. To předpovídalo neštěstí. Musel přijít mladý, zdravý a šťastný muž (*bachtalo rom*). „Romové, kteří se na sebe hněvali, posílali vinšovat chlapce nahého a bosého. Člověk, na kterého se hněvají, prý bude po celý rok nahý a bosý. Ale pokud si pamatuji, toto se stalo asi tak dvakrát. O Vánocích chtěl každý ukázat, že je dobrý člověk. Když se někdo s někým hněval, přišel za ním, aby s usmířil. Vešel do domu, přinesl pálenku, ‚Napij se se mnou, bratře. Odpusť mi.‘...“

O Vánocích nám starší připomínali, že když budeme držet pohromadě, nezahubí nás ani hlad, ani chudoba, ani zlo tří světů.“ (E. Lacková)

Jediná M. Lázoková, která popisuje Vánoce ve městě, vzpomíná: „Na Štědrý den jsme byli všichni doma s rodiči. Až na druhý den jsme chodili na návštěvy k příbuzným, pozdravit se s nimi, pobavit se.“

Ostatní svorně vypovídají, že na Štědrý večer navštěvoval každý každého. Vzájemně si chválili, jak má kdo krásně vyzdobený domek: „*Krásné to tu máš! Ještě hezší než my. I když to nebyla pravda. Byl třeba daleko chudší, ale chtěli mu udělat radost.*“

O návštěvě bohoslužeb se zmiňuje pouze J. Holomková (str. 52): „*Muži z Hraniček navštěvovali kostel (v Kyjově) nejvýše dvakrát v roce, o Vánocích a o Velikonocích. Ženy se mše neúčastnily, neboť měly za úkol v době nepřítomnosti mužů připravit oběd.*“

Boží hod

Skutečné hody, na které se celá rodina těšila v období příprav, nastávají až den po Štědrém večeru. Nyní přicházejí na řadu masité pokrmy, které byly mimo svátky opravdu výjimkou. Zajímavé ovšem je, že ač většina vzpomínek začíná těšením se na hostinu, hostině samotné již tolik místa nevěnovali. Mezi vzpomínkami na společné odpouštění si, vinšování a na krásné starodávné romské písně, které se tehdy zpívaly, se tato skutečnost vytrácí.

Ávěř

V. Frolec píše: „*Pohanské a křesťanské se v lidových obyčejích, obřadech a svátcích propojilo natolik, že je lze dnes stěží od sebe oddělit. Pro nedostatek pramenů je také nesnadné tyto jevy lidové kultury vědecky hodnotit.*“ (str. 24) A ačkoli se citát vztahuje na vánoční zvyky v Čechách a na Moravě, je situace ve vědeckém bádání o Vánocích Romů obdobná.

Např. zmíněná zvyklost Romů zpřitomňovat zemřelé členy rodiny při Štědrém večeru, ač by mohla mít indický základ, je velmi podobně popsána po celé Evropě. V. Frolec uvádí příklady z Islandu, a pokud jde o východní Slovany, poznamenává, že ještě v 19. století měli „*obyčej zvat duše zemřelých k ohni.*“ (str. 57) I z našeho území máme záznamy o kladení pokrmů zemře-

lým. Opět je to Jan z Holešova, který upozorňuje na to, že „*Štědrovečerní večere připomíná obřadní pohřební hostinu... Staří lidé kladli na stoly a ubrusy velké bílé chleby a vedle nich nože,...aby v noci přicházeli bůžkové a jedli.*“

V. Frolec o tom píše: „*Kult předků je jedním z nejrozšířenějších motivů náboženských kultů. Povinností živých je zaopatřit potravou a jinými věcmi mrtvé, a tím jim zajistit vše potřebné pro jejich život v novém stavu, do něhož vstoupili... Kult zemřelých nalezl výraz v prosincovém svátku... Dlouhé zimní „svaté“ noci přivolávaly podle představ lidu příchod duší zemřelých, které nemají rády světlo, ale tmu.*“ Jako ohlas tohoto kultu u nás popisuje zvyk „*ponechávat po štědrovečerní večeru zbytky jídel na stole pro dušičky nebo pro andělíčky.*“ (V. Frolec, str. 53-57)

Jak už ovšem bylo řečeno, toto pojednání nemělo být srovnávací studií, v níž by šlo o dokázání původu toho kterého vánočního zvyku. Snahou bylo spíše uspořádat poznatky z několika výpovědí a ukázat, které zvyklosti našly v romské oslavě Vánoc místo a zároveň se udržely až do nedávné minulosti, popř. i současnosti.

Shrnutí

Nejdůležitějšími momenty v oslavách romských Vánoc, jak jsou popsány v šesti různých vzpomínkách, jsou:

1) *očista* - jak fyzická (vymetání, vybílení domu), tak i psychická (usmíření se, odpouštění, modlitba, omývání se „svatou vodou“) - zvyklosti probíhaly v rámci rodiny, částečně i komunity;

2) *symbolické úkony* směřující k uspokojování životně důležitých potřeb, které rodina a komunita zajišťují: soudržnost rodiny, zdraví, obživa (peníze) - opakovaně se objevují v proslovích před večerí, ve vinšování, popř. ve zvyklostech, jako svazování lžic slámou, omývání se ve vodě s penězi;

3) *uctění památky zemřelých členů rodiny* (vzpomínky na mrtvé, jejich

zpřítomňování symbolickým pohoštěním, propojení světa živých se světem mrtvých);

4) *sebe prezentace*, resp. prezentace celé rodiny v co nejlepším světle; projevovalo se to ve dvou rovinách: na jedné straně ve snaze oslavit svátky co nejhonosněji, třeba za cenu zadlužení se, na straně

druhé dát úctu i chudším, pozvat ke štědrovečerní hostině žebráka; první rovina zároveň napomáhala udržení či zvýšení statutu rodiny v komunitě, druhou rovinu lze zahrnout do obecnějšího usmíření se. Tento moment se odehrával v celé romské komunitě, částečně i ve vztahu k neromské populaci.

Příloha: RECEPTY TRADIČNÍCH ROMSKÝCH VÁNOČNÍCH JÍDEL

Vzhledem k tomu, že se všichni vyprávějící, kteří se zmiňují o štědrovečerních chodech, shodují pouze na dvou jídlech, věnuji toto místo jen jim:

1) BOBALKY (3 varianty)

J. Žigová: polohr. mouka, droždí, sůl, cukr - vypracuje se těsto, nechá se vykynout, kuličky z těsta se kladou na vymaštěný plech, upečou se do zlatova, buchtičky vysypané na mísu se prolejí horkou vodou, aby změkly, ochutí se máslem, mlékem a cukrem.

B. Cínová: trochu hladké, trochu hrubé mouky, sůl, droždí, voda - vypracuje se těsto (obdobně) a z těsta se uhnětou válečky, z nichž se krájí kostičky - dále stejně jako J. Žigová.

G. Demeter: oškrábané brambory se dají vařit do horké vody, takto uvařené se nastrouhají, osolí se, omastí máslem, přidá se hrubá mouka, uhněte se těsto, nožem se z něj krájí kousky - asi půl prstu tlusté, které se vhazují do vroucí vody, je nutno dát pozor, aby se nepřichytily ke dnu. Když vyplavou na povrch, jsou hotové. Bobalky se na míse prolejí studenou vodou, je možné je dát ještě zapéct. V obou případech (jak pečené, tak i vařené) se podávají s různými přílohami, např. s tvarohem, s marmeládou, s přepuštěným máslem posypan cukrem nebo se zelím.

2) POSTNÍ FAZOLE (k dispozici je pouze recept B. Cínové)

Přes noc namočené fazole se uvaří. Do vařících se, ale již měkkých fazolí se přidají švestky. Když se švestky rozvaří, přisladí se cukrem. „Nemastíme, protože je to postní pokrm. A ten nám má připomenout, že člověk nežije proto, aby jedl, ale jí proto, aby žil.“

Prameny:

DEMETER, B. - HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Romské Vánoce*, Lačno lav, 12/1990, str. 2.

FROLEC, V. a kol.: *Vánoce v české kultuře*, Vyšehrad, Praha 1988.

HOLOMKOVÁ, J.: *Integrace a asimilace svatobořických Romů (dipl. práce)*, FF UP, Brno 1989.

LACKOVÁ, E.: *Karačoňa Bara Šarošate*, Lačno lav 12/1990, str. 1.

LACKOVÁ, E.: *Phure Roma leperen*, Romano džaniben 3/1994, str. 21-22.

MALÁ ČESKOSLOVENSKÁ ENCYKLOPEDIE, díl VI. (S-Ž), Academia, Praha 1987.

PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK NAUČNÝ, díl IV. (S-Ž), ČSAV, Praha 1967.

RECEPTY NA TRADIČNÍ VÁNOČNÍ JÍDLA (podle B. Cínové z Kurimy), Lačno lav 12/1990, str. 3.

Většina pramenů jsou však dosud nepublikovaná vyprávění „slovenských“ Romů, z nichž každý vypráví o Vánocích svého dětství. Jde tedy o reminiscence na romské Vánoce z pohledu dítěte.

DEMETER, Bertin (nar. 1938, Ladomirová, okr. Svidník)

DEMETER, Gejza (nar. 1947, Dlhá nad Cirochou)

DZURKO, Ruda (nar. 1941, Pavlovce, okr. Prešov)

LACKOVÁ, Elena (nar. 1921, Velký Šariš, okr. Prešov)

LÁZOKOVÁ, Margita (asi 50 let, od Rožňavy)

ZÍMA, Hynek (asi 50 let, západní Slovensko)

Pozn.: Všechna vyprávění byla pořízena v romštině (MH), citované ukázky jsou uvedeny pouze v překladu (LV).

SUMMARY

Romani Christmas

This seminar paper analyses the memories of six Romani people to show how they celebrated Christmas in their childhood.

The celebration of Christmas was probably taken over by the Roma long ago, although it has nothing to do with their own culture which came from India.

In the majority of families, the great emphasis was put on the Christmas preparations: it was necessary to clean the house and to decorate it and also to save money and food for the holidays. Some women painted their houses with lime or white clay. In one case yellow clay was spread on the ground in the house, because there was no wooden floor. The traditional Romani Christmas meal, called "bokefa", was baked before Christmas - and if women did not have an oven, they baked it in the houses of their neighbours.

The Roma use the word "Karačoň(a)" for Christmas and "Vilija" or "Velija" for Christmas Eve in their language. Christmas Eve was devoted to fasting: the people ate either nothing at all, or they did not eat meat and fat until Christmas dinner. They believed that they would be punished if they broke their fast.

Christmas dinner has always been prepared by the mother with the help of her daughters. All the respondents speak about "bobaľki" and "fisufa" being on the menu. Other meals mentioned are "bokefa", "pišota", "haluški", "bandurčenki", potatoes, cabbage and meat.

Some interesting isolated information concerning Christmas Eve is: Christmas dinner on the straw on the floor in memory of Jesus, who was born in the straw; decorating the Christmas tree with apples, nuts, sweets and paper chains only

by the oldest son; and inviting a beggar or any stranger to the table on Christmas Eve.

Before the dinner started, the father made a speech about loving and forgiving each other and giving thanks to God for everything. Then toasts and a blessing followed.

The most special custom of the Romani Christmas is connected with dead members of a family. The Roma lit candles for them and put a part of each meal on a special plate, which was placed in the hall, in the corner or at the window. In another version, there was a place at the table for the person who had died in the same year.

Other customs were practised after dinner: spoons were bound together with straw as a symbol of the cohesion of a family. There were usually no Christmas presents, because the Romani families were too poor. After midnight or on Christmas Day people visited each other and sang old Romani songs.

B. Demeter describes a midnight custom: "Father took bread, a candle, a scarf and we went to the creek... Father put the scarf on the snow, then he put the bread on it and he stuck the candle into the loaf. When he had lit it, we started praying... Then father took a bucket of water from the creek and threw some coins inside. At home we washed ourselves in this water. We believed that we would be happy and healthy and would have money all the year round."

In many parts of Slovakia, the Romani men and boys went to wish, play and sing Christmas carols for Non-Roma people, who believed that the Roma brought happiness for them.

A real banquet with lots of meat was held on Christmas Day. Several recipes of traditional Romani Christmas meals are included with the text.

H. Jiřincová

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

V Romano džaniben jsme vyčlenili místo pro uveřejňování nepublikované tvorby romských autorů. Výzva k zasílání poezie nebo prózy na adresu redakce stále platí. Ze zaslaných příspěvků jsme vybrali povídku Heleny Červeňákové a legendu Antonína Lagryna.

Helena ČERVEŇÁKOVÁ

ODOZVY SVEDOMIA

Ako Cigánka bez vzdelania som veľa pracovných príležitostí nemala. Stala som sa opatrovatelkou sociálnej starostlivosti a dostávala adresy starých nevládných ľudí, ktorí potrebovali pomoc.

Na Slnecnej ulici býval jeden veľmi smutný pán. Práve v deň mojej prvej návštevy mu zomrela družka, a tak som pochopila, že nechce byť nikým rušený.

Na druhú adresu sme prišli dve. Gejza-báči (kázal, aby som ho tak volala) si vybral mňa. Mal krásne zariadený byt. Na prvý pohľad bolo vidieť, že je to zámožná rodina. Starý pán bol veľmi prísny. Vyžadoval presnosť a miloval poriadok... Trvalo nám hodnú chvíľu, než sme sa skamarátili. Skúšal ma. Na kredenci nechával peniaze, posielal ma na väčšie nákupy. Keď zistil, že mu nikdy nič nechýba, veľmi si ma obľúbil.

O mesiac mu zomrela manželka a ja som mu bola jedinou oporou. Pomáhala som mu, ako som vedela, vyplňala jeho samotu. Navštevovali sme ho s manželom a s deťmi. Ledva čakal, kým sa objavíme. Keď som chorľavela, bol veľmi smutný. Keď sme boli s ním, nebolo šťastnejšieho človeka.

Po čase sme boli ako jedna rodina. Boli sme jeho deti. Radil nám, pomáhal finančne, bol naším svedníkom.

Potom ťažko ochorel. V nemocnici sme ho navštevovali každý deň. Manžel ho vždy pekne upravil, oholil a ja som mu nosila jeho obľúbené jedlá.

Po návrate z nemocnice nás poprosil, či by sme ho nezobrali na pár dní k sebe, že je ešte slabý. Ved' doma mu nemá kto podať ani čaj...

Zariadili sme mu izbu a so slávnostným obedom čakali na jeho príchod. Bola to pre nás veľká udalosť, keď taký bohatý, pedantný gádžo má prísť bývať k nám... Bývali sme v paneláku. Skromne, ale čisto...

Rýchlo sa zotavil a zrazu ho bol plný dom. Po obede sme sedávali v obývačke. Gejza-báči si zobral ústnu harmoniku a vyhrával. Rozprával nám o svojom živote, o práci i o ženách, ktorých mal habadej. Jeho rodina sa s ním nestýkala. Hanbila sa, že býva u Cigánov.

Od jeho návštevy uplynulo už pár mesiacov a starý pán sa viac a viac usídl'oval. Pomaly si k nám sťahoval veci a jedného dňa povedal: „Keď ma, deti moje, vyženiete, radšej vyskočím z balkóna.“ Bolo nám ho veľmi ľúto, a tak sme mu slúbili, že u nás zostane...

Veľmi spohodlnel. Prestal chodiť, veľa fajčil, dostal zápal pľúc a len teraz začali starosti. Veľmi zoslabol. Keď k nám prišiel, mal vyše 100 kg. Z tých mu čoraz viac ubúdalo. Napokon jedol iba tekutú stravu, ktorú som mu dávala cez hadičku. Najhoršie to bolo s pomočovaním a výkalmi. Denne som menila posteľné prádlo.

Bola som na konci so silami, a k tomu mi ochoreli ešte aj deti. Lekárka vravela, že zdroj nákazy máme doma. Rozmýšľali sme s manželom, čo urobiť, a nakoniec sme poslali jeho rodine list, aby si preňho prišli...

Potom som sa raz vracala z obchodu a našla starého pána v spálni pri otvorenom balkóne. Tiekla mu krv, bol samá modrina. Odvliekla som ho na posteľ.

„Povedal som ti, že od vás neodídem. Chcel som vyskočiť z balkóna, ale nevládol som zodvihnúť nohy. A tak som spadol na radiátor.“

Veľmi som plakala. Hneď som zabudla na celé trápenie, ktoré som s ním mala, a slúbila som mu, že na jeho odchod od nás už nebudem pomýšľať.

Mal nás veľmi rád a my sme sa oňho starali s láskou. Moja mama mi vždy vravela: „V tebe mám istotu, že aj mňa dochováš. Trápiš sa s cudzím človekom, máte ho radi ako vlastného, pán Boh vám to odplatí.“

Zdravotný stav sa mu zhoršoval. Mal 87 rokov a chradol nám pred očami. Raz si ma zavolať k sebe. Vedel, že už čoskoro zomrie, a tak mi chcel zveriť všetko, čo ho ťažilo. Od prekvapenia som prestala dýchať.

Bol zástupcom organizácie, ktorú nechcem menovať. Dostal rozkaz zlikvidovať všetky rómske osady na okolí. Pálili domy, ženy, deti. Chlapcov brali do áut a odvážali ich na určené miesto, kde ich likvidovali.

„Stál som nad hlbokou studňou, do ktorej sme ich hádzali. Všade bolo plno kriku a plaču. Vôkol plno temných očí, ktoré sa na mňa dívali a prosili. Plnil som si len svoju povinnosť, taký bol rozkaz. Stál som a dával pokyny. Nie, vtedy som to nebol ja, to bolo len moje telo bez duše a srdca.“

Mladá Cigánka ma držala okolo nôh, mlčala, len sa na mňa uprene dívala. Bože môj, ten pohľad! Čím ďalej, tým viac sa mi vrýval do každého kúska môjho tela. Bolel ma, páľil a ja som si nevedel rady. Kopal som do nej a v návale zúrivosti, zhnusený, že sa ma tá špinavá Cigánka dotkla, som len kopal a kopal. Vôbec som nepočul jej bolestné výkriky, len teraz ich mám stále v ušiach. Tie oči sa ešte stále na mňa dívajú, prosia, žobrujú o život. Bezvládne telo som sám hodil do studne a zhasol oči, ktoré ma desili.

Tá Cigánka je každý večer so mnou - jej oči, jej čierne kučeravé vlasy, jej tmavé skopané telo. Ja viem, že som potrestaný. Deti som nemal, všetci z mojich blízkych zomreli. Trpel som, ale v tebe som našiel tú, ktorej som tak veľmi ublížil. Tvoje oči mi pripomínajú jej oči. Pomáhal som ti, lebo si bola očistou môjho svedomia. Zhasínal som cigánske životy a ty, Cigánka, si rozsvietila môj. Aspoň trocha uľavím svojmu srdcu. Chcem, aby si bola šťastná. Celý život som šetril a teraz dám všetko tebe a tvojim deťom. Viem, že ma teraz nenávidíš, ale prosím ťa, ešte chvíľu chcem byť s vami.“

Onedlho starý pán zomrel a jeho oči sa z truhly dívali na mňa.

Paní Helena Červeňáková žije v Rožňavě. Psaní povídek se věnuje ve svém volném čase. Už pět let pracuje se svým manželem v kulturní organizaci ROMA-GEMER, která pořádá různá folklorní představení, soutěže a letní tábory pro děti ze zvláštních škol a dětských domovů. Patří také k zakladatelům Nadace pro zachování a rozvoj romských tradičních řemesel. Nadace chce přilákat romskou mládež, aby se bezcílně netoulala a nepropadla drogám, a naučit ji řemeslům předků: kovářství, pletení košíků, lan apod.



František DEMETER:
Terapeutický obrázek "Když je těžko na duši"

I MY JSME UMĚLI LÉTAT

Za starých časů, kdy Romové ještě jezdili s vozy, seděli jedné zimní noci u ohně a poslouchali vyprávění stařešiny rodu. V srdcích měli jenom smutek. Vtom začal *Godaver Rom* vyprávět o tom, jak Romové kdysi byli svobodní ptáci-sokoli:

„Víte, Romové, kdysi dávno jsme nebyli tak chudí, byli jsme hrdí ptáci - orli a sokoli. Létali jsme po celé matičce zemi, dívali jsme se zvrchu dolů na lid, na přírodu. Neznali jsme hranice, kam bychom nemohli doletět. Patřil nám celý svět. Až do jednoho osudného dne, kdy celé naše hejno orlů a sokolů spatřilo tam dole velikou záři. Chtěli jsme vědět, co je to za krásu. Přiletěli jsme co nejbliž a to třpytivé, to byla velká zlatá klec. Všichni chtěli být co nejbliž té kleci, až na jednoho sokola, toho nejmoudřejšího z nás. Když viděl naše oči zaslepené tou krásou, zakřičel:

„Bratři, nechte tu klec na pokoji, nelétejte tam!“

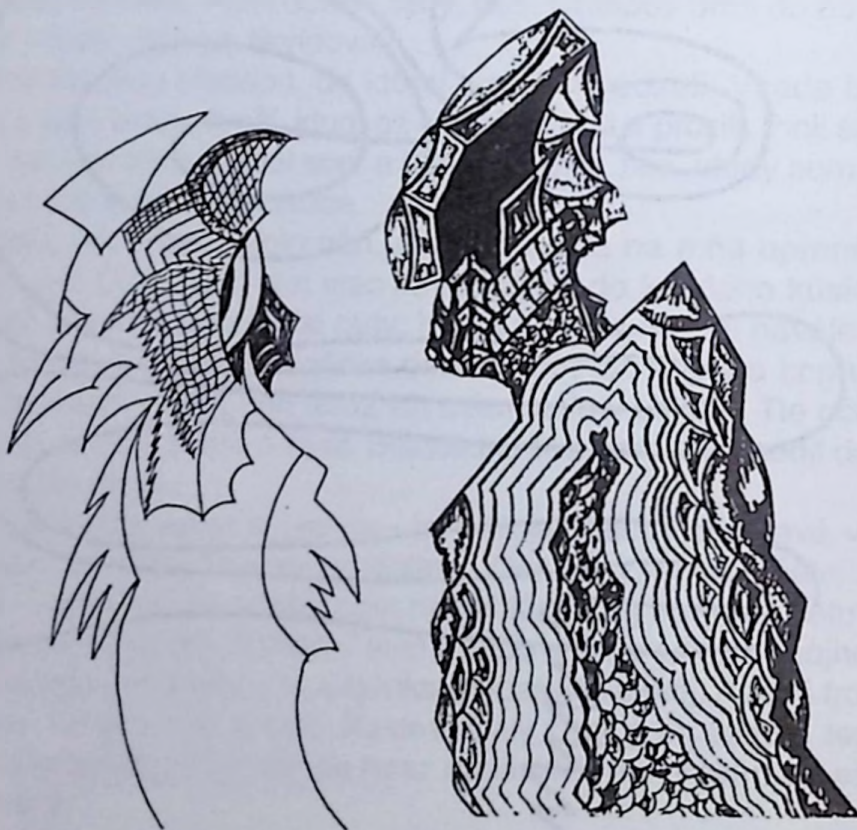
Ale my všichni byli zaslepení a hluchí, a tak jsme odpověděli:

„Podívej, bratře, v té kleci jsou ptáci, mají hezké peří a jsou krásnější než my!“

Byli to pávi, krocani, slepice, husy. Bratr ale řekl:

„Jsou krásní, ale nedoletí tam, kam doletíme my!“

Smutně mu bylo u srdce. Ani jeden ho neuposlechl a všichni se hrnuli dovnitř do té klece. Najednou viděli, že všichni ptáci mají na sobě krásné zlaté šaty a šperky, jeden krásnější než druhý, velké zlaté dukáty a řetězy, ba i šátky vyšíváné zlatem.



František DEMETER

Jak tam stáli u bran klece, oslovil je páv, pozval je ke stolům, dal jim spoustu jídla, těžké zlaté řetězy, prsteny, naušnice, šátky zlatem vyšíváné. Vtom začala hrát líbivá hudba, i když pro ně cizí. Zaslepeni září klece zapomněli na svého bratra a začali se dívat očima těch, kteří v ní žili. Páv, který měl na sobě nejvíce zlata a barev, se začal dvořit sokolici, družce sokola, který je varoval a stále létal nad tou zářivou klecí. Takto vydržel létat několik dní a nocí. Volal svoje druhy a družky, aby se k němu přidali a letěli pryč. Když však viděl, že jeho snaha je mamá, že ho nikdo neposlouchá, odletěl se smutkem v srdci do nebeských dálek.

Jeho druhové a družky se v krátké době toho blahobytu, tance i hudby nasytili a chtěli znovu vzlétnout. Mávali křídly, ale tíha zlatých řetězů, prstenů a těžkých náušnic jim to nedovolila. Byli zoufalí, nevěděli, co se to s nimi děje, že nemohou vzlétnout. Tak to zkoušeli celý den, až se unavili. Všichni ti noví přátelé - kačeny, husy, slepice, krocani, pávi - se jim vysmívali. Teprve teď si začali uvědomovat, kde jsou a mezi jaké ptáky se to dostali. Vzpomněli si na svého bratra sokola, který je varoval před zlatou klecí. Pozdě poznali, že měl pravdu! Družka sokolice začala plakat a bědovat a prosila všechny druhy a družky, aby šli společně hledat bratra sokola. Třeba i pěšky, po zemi. Přesvědčovala je, že jenom on je může naučit znovu létat. Jen tak se stanou znovu svobodnými ptáky a znovu se budou vznášet mezi nebem a zemí. A tak se vydali na cestu hledat svého sokola.

Od těch dob my Romové putujeme po cestách světa, hledáme svého sokola, který by nás naučil opět létat, abychom se zase vznášeli mezi nebem a zemí a byli opět svobodnými sokoly a orly.

VÝZVA K ČTENÁŘŮM

Obracíme se na Vás, vážení čtenáři, kteří ovládáte jakýkoli romský dialekt, s prosbou o překlad této povídky do Vaší mateřštiny. Jelikož bychom chtěli nejlepší překlady publikovat v 2. čísle III. ročníku Romano džaniben, prosíme, abyste je laskavě zaslali na adresu redakce nejpozději do konce března 1996.

Děkujeme!

AKHARIBEN

Akharas savore amare genutnen, so džanen romanés, kaj te thoven (bolden) le Toniskeri paramisi andre peskeri čhib. Nekfeder thovibena daha avri andre 2. čislos Romano džaniben 1996. Vašoda aven ajse lače u bičhaven amenge tumare buša pre amari atresa ko agor marcoske 1996.

Pařikeras tumenge, Romale!

Mirella KARPATIOVÁ

HISTÓRIA RÓMOV V TALIANSKU

Po tom, čo Rómovia opustili okolo roku 1000 Indiu, zastavili sa na svojej púti v Byzantskej ríši. V rozprávani cestovateľov sa hovorí o *Gyphtokastra*, čo boli rómske osady, ktoré boli v 14. storočí obzvlášť početné na Peloponéze. Okolo roku 1340 založila Katarína z Valois na ostrove Korfu „Cigánske grófstvo“, ktoré bolo neskôr uznané i Benátskou republikou. Bezprostredné susedstvo Grécka s južným Talianskom a úzke vzťahy, ktoré existovali od nepamäti medzi obidvomi krajinami (nezabúdajme, že *Magna Grecia*, t.j. Veľké Grécko bolo súčasťou Talianska), boli

predpokladom toho, že aj rómske rodiny prichádzali do Talianska cez more. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že rómske dialekty v strednom a južnom Taliansku okrem indického základu a gréckych výpožičiek obsahujú iba výpožičky talianske, zatiaľ čo rómske dialekty v severnom Taliansku a dialekty Sintov obsahujú tiež výpožičky slovanské a nemecké. Okrem toho staré dokumenty hovoria aj o zvyku držať si na zámkoch rómskeho kováča, ktorý sa staral o výbroj a koval kone. Na Sicílii boli v 16. storočí pravdepodobne i rómski otroci.



Rómovia zo skupiny Chorachané (pôvodom z Bosny) žijúci dnes na Sardínii na predmestí Cagliari, r. 1990

Foto: H. Šebková

Za prvý historický dokument možno pokladať *Bolognskú kroniku*, v ktorej sa popisuje príchod Andreja, vojvodu egyptského, do mesta so stovkou mužov, žien a detí dňa 18. júla 1422. Vojvoda Andrej mal *ochranný list* cisára Zigmunda, v ktorom im povoloval, aby si riešili svoje spory sami a „jemu aby bolo poskytnuté ubytovanie ako kráľovi“. Jeho ľudia však táborili pred Gallierskou bránou a priťahovali zvedavosť Bologňanov okrem iného i preto, že žena vojvodu predpovedala budúcnosť. Avšak tým, ktorí za ňou prichádzali, hrozila exkomunikácia a pokuta vo výške 50 dukátov. Ženy chodili po meste, žobrali a kradli, a tak nakoniec Bologňania ukradli Rómom kone a sľúbili im, že ich dostanú späť iba pod podmienkou, že opustia mesto.

O niekoľko dní na to, 7. augusta, prechádzali cez Forlì a otec Girolamo poznamenal do svojej kroniky, že „asi 200 Indov smerovalo na Rím, aby obdržalo pápežské rozhrešenie.“ Nie je však známe, či sa do Ríma dostali, alebo nie, avšak vo Fermskej kronike (v Markách) sa píše, že *Zengani* mali pápežský ochranný list, v ktorom sa im uznáva právo na vlastnú justíciu. Taktiež sa nevie, či sa jednalo o tú istú skupinu vojvodu Andreja, ktorá sa objavila v roku 1427 v Paríži, alebo o nejakú inú skupinu. Loise de Rosa hovorí vo svojej Neapolskej kronike o tom, že za vlády kráľovnej Giovanny (zomrela v r. 1435) chodili vojvodova žena a dcéry po meste a žobrali. Nie je však jasné, o ktorého vojvodu sa jednalo.

Tieto prvé epizódy sa vzťahujú k prvému veľkému rozptýleniu Rómov v Západnej Európe. Došlo k nemu v dôsledku úteku pred otroctvom, ktoré Rómom hrozilo v balkánskych kniežatstvách a v dôsledku tlaku zo strany Turkov. Od roku 1416 sa v krátkych intervaloch objavovali v najväčších eu-

rópskych mestách. Pohybovali sa v skupinách čítajúcich okolo 100 osôb v čele s vodcami, ktorí sa predstavovali ako vojvodovia alebo egyptskí grófi, predkladajúc kópie ochranných listov českého kráľa a rímskeho cisára Zigmunda a pápeža Martina V., čím si získavali pomoc a vlúdne prijatie na rôznych miestach.

K veľkému rozptýleniu Rómov došlo v dobe hlbokých premien v Západnej Európe. Začínali sa formovať veľké moderné štáty a vznikali pocit národného vedomia, čo malo za následok vyobcovanie cudzincov a všetkých tých, čo sa odlišovali jazykom, odevom, náboženstvom a pod. Homogénnosť týchto národných štátov zaručovala absolútnu moc panovníkov. Takýmto spôsobom sa upevňovali kľúčové prvky národného štátu: jazyková komunita a podriadenosť dynastii. Bolo teda normálne, že vyobcovanie Rómov sa stalo súčasťou tohto procesu zavrhovania, ktorý vyvrcholil v *Pragmatickom opatrení*, vydanom v roku 1499 Ferdinandom Katolíckym, ktoré zahrnuje do vyhostovacieho dekrétu z roku 1492 okrem španielskych Maurov a Židov i Rómov.

V tej dobe taktiež započala predindustriálna éra, ktorú charakterizuje rozvoj manufaktúr, a to hlavne textilných. Aby sa zvýšila produkcia vlny, veľa pôdy sa zmenilo na pastviny a roľníci z nej boli vyhánaní. Zbavení svojej obživy sa vydávali do miest, aby tam hľadali nové možnosti obživy. Boli však systematicky vytlačaní obchodníkmi, ktorí mali v mestách už svoje pevné postavenie, ako i remeselníckymi cechmi, ktoré sa tešili veľkým privilégiami. Je príznačné, že v roku 1591 mesto Bologna vyhostilo spolu s Rómami i roľníkov.

V celej západnej Európe sa začali rozmáhať opatrenia umožňujúce vyhostenie z krajiny, ktoré sa niekedy týkali iba Rómov, avšak väčšinou sa vzťahovali i na iné skupiny obyvateľstva, ktoré boli

považované za nebezpečné alebo spoločensky neprijateľné: povalači, tuláci, cudzí žobráci, muzikanti, komedianti a blázni. V prípade neuposlúchnutia vyhosťovacieho príkazu bolo najčastejším trestom bičovanie, a to ako mužov tak aj žien, odrezanie nosa alebo uší, poprípade vypálenie znamenia.

Talianske štáty, podrobené buď priamo alebo nepriamo niektorej z cudzích veľmocí (Francúzsku, Španielsku alebo Rakúsku), sa riadili zákonmi platnými v tom alebo onom štáte. Zatiaľ čo napríklad Giangaleazzo Sforza, vojvoda milánsky, poskytol 27. mája 1480 ochranný list „šľachticovi Martinovi, grófovi z Malého Egypta, nútenému putovať so svojím ľudom, aby sa vykúpil“, Lodovico il Moro vyháňa 13. apríla 1493 Rómov z milánskeho vojvodstva pod trestom šibenice. V nasledujúcom storočí boli v Miláne prijaté ďalšie dekréty. Na základe prvého z nich, vydaného francúzskym guvernérom v roku 1506, boli Rómovia a žobráci vyhostení zo strachu pred zavlečením moru do mesta. K vydávaniu vyhosťovacích dekrétov dochádzalo čoraz častejšie všade, dokonca i v Pápežskom štáte. Dekrét z 21. decembra 1557 vyzýva Rómov opustiť Rím pod trestom galejí pre mužov a bičovania pre ženy. Represívne opatrenia boli čoraz tvrdšie. Benátska republika dospela dokonca až k tomu, že ponúkla odmenu 10 dukátov za každého živého alebo mŕtveho Róma. Ktokoľvek mohol beztrestne zabiť Róma, bez toho že by bol považovaný za vraha (*Trestné nariadenia urodzenej vlády benátskej*, 1558). Podobná beztrestnosť pre tých, čo zabili Rómov, platila i v Milánskom štáte (*Nariadenia Milánskeho štátu*, 8. august 1693), tu mali však vrahovia naviac nárok na majetok zavraždených. Nechýbali ani masové pogromy, ako sa stalo napríklad v roku 1572 v Parmskom vojvodstve, kde bolo

vojvodovými jednotkami obklúčených a zmasakrovaných asi 300 Rómov - mužov, žien i detí (*Campana*, „*Delle historie del mondo*“, Benátky 1607).



Rómska žena zo skupiny Chorachané, žijúcich na území Talianska už vyše 20 rokov - doposiaľ bez talianskej štátnej príslušnosti.

Foto: E. Žlnayová

Ako sme už spomenuli v súvislosti s vyhosťovacím dekrétom vydaným v Ríme v roku 1557, neuposlúchnutie rozkazu bolo trestané galejami a bičovaním. Tento trest sa opakuje s malými obmenami v rôznych dekrétoch vydaných Pápežským štátom až do roku 1740. Na galejách potrebovali stále nové sily k veslám a k tomuto trestu boli Rómovia často odsudzovaní len preto, že boli Cigáni. Podobné opatrenie prijal v roku 1570 i pápež Pius V., keď musel vypraviť flotilu proti Turkom do bitky pri Lepante. Kvôli tomu odsúdil na galeje všetkých Rómov nachádzajúcich sa v tej dobe v okolí Ríma. Proti tejto nespravodlivosti sa postavil dokonca sám duchovný poradca pápeža kapucín Girolamo Finucci a San

Filippo Neri, čím sa dostali u pápeža do nemilosti a ten ich v prvom návale hnevu vyhnal z Ríma. Neskôr ich však povolal späť a otca Girolama poslal ako kaplána k flotile. Nevie sa však, či odsúdenie Rómov bolo zrušené.

Taktiež katolícka protireformácia sa zaujímala o Rómov, a to z dvoch dôvodov: jednak preto, že prichádzali z Východu, a mohli byť teda vyznávačmi pravoslávnej viery, alebo dokonca islámu, a jednak preto, že ich ženy veštili, čo mohlo viesť k šíreniu povier. A tak od roku 1565, kedy sa konala Milánska synoda, až po synodu Ferentínsku v r. 1767 trvá morálne odsúdenie tohto „nedôveryhodného a potulného ľudu“.

Aký mali zmysel tieto tvrdé a často i krvavé represie? Niektorí historici sa domnievajú, že časté vydávanie tých istých dekrétov v krátkom časovom rozmedzí je dôkazom ich neúčinnosti. Ďalším dôkazom ich neúčinnosti je, že Rómovia stále žijú medzi nami. Avšak ak porovnáme nízky počet Rómov žijúcich v Západnej Európe s počtom Rómov vo Východnej Európe, je zrejmé, že k určitému vyhubeniu tu došlo.

Ak Rómovia prežili, bolo to určite preto, že sa tešili priazni miestneho obyvateľstva, lebo ponúkali služby a výrobky, ktoré boli na vidieku potrebné. V Kalábrii sa zruční rómski kováči presadili natoľko, že byť kováčom alebo Rómom bolo to isté. Svedčí o tom i fakt, že Palermský senát 4. mája 1772 schválil štatút „Cechu kováčskeho-cigánskeho“. Zaujímavý je i rozsudok neapolského grófa Carla di Monte Reji z 15. júna 1635, ktorý sa týkal skupiny Rómov z Puglie zatknutých a uväznených v Neapoli na základe vyhostovacích dekrétov. Pátranie ukázalo, že nielenže sa nikdy nedopustili žiadneho zločinu, ale že pravidelne platili dane a poctivo sa živili svojím kováčskym

umením. Preto boli prepustení a mohli sa vrátiť tam, kde sa narodili a kde bývali, ale s podmienkou, že „ich ženy a deti sa nebudú obliekať ako Cigáni“.

Abruzskí Rómovia patriaci ku skupinám Kalderárov a Lovárov žijú rozptýlene po celom strednom a južnom Taliansku, zatiaľ čo na severe žijú Sintovia, ktorí sa živia drobnými remeslami, výrobkami z vŕbového prútia a z dreva alebo kočovním umením (hudbou, divadlom, predvádzaním cvičených zvierat, akrobáciou...) Tieto predstavenia sú vítaným rozptýlením v monotónnom živote vidieckeho obyvateľstva. Sintami boli založené i významné talianske cirkusy *Orfei* a *Togni* a francúzsky cirkus *Bouglione*.

Odradzovanie Rómov od ich tradičného oblečenia našlo odozvu aj v politike osvietenských panovníkov, ktorí hlásali rovnosť ľudí v mene spoločného rozumu, avšak táto rovnosť znamenala v skutočnosti nútenú asimiláciu. Rakúska cisárovná Mária Terézia svojimi čoraz prísnejšími zákonmi (1756, 1761, 1767 a 1773) a jej syn Jozef II. (1783) na území Rakúsko-Uhorskej ríše a Karol III. (1788) v Španielsku zakázali dokonca používať označenie *Cigáni* a premenovali ich na *nových Maďarov* a *nových Kastilcov*, zakázali im rozprávať vlastným jazykom, živiť sa tradičnými remeslami a sobášiť sa medzi sebou. V Uhorsku museli byť rómske deti vo veku 4 rokov odoberané rodinám a boli umiestňované do rodín roľníkov, ktorí z nich mali vychovať „dobrých kresťanov“. V Taliansku neexistujú žiadne dokumenty o tom, že by boli tieto zákony aplikované na jeho územiach spadajúcich pod nadvládu Rakúsko-Uhorska alebo Španielska.

V 19. storočí európske štáty upevnili centrálnu riadenie verejných záležitostí a vládnuou ideológiou sa stala ideológia poriadku. Rodil sa tak politický štát, ktorý

legalizoval - a doposiaľ legalizuje - všetky opatrenia proti tým, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom odlišujú, a proti disidentom. Rómovia spadali do kategórie „povaľáčov a tulákov“. Táto terminológia sa užíva v talianskej legislatíve dodnes (*Normy preventive pred nebezpečnými osobami pre zachovanie bezpečnosti a verejnej morálky*. Zákon č. 1423 z 27.1. 1956, čl. 1). Neprípustné bolo i etnické označenie *Cigáni* - nahradilo sa definíciou *kočovníci* alebo *osoby kočovného pôvodu*.

Pozitivismus zároveň podporoval antropologické výskumy, ktoré mali odhaliť „rasovú predispozíciu k zločinu“. Poďľa Cesara Lombrosa (*L'uomo delinquente*, 1856) sú Rómovia typickou rasou delikventov „geneticky predurčených páchať zločiny“. Tým bol daný predpoklad k rasistickým teóriám, ktoré viedli v Tretej ríši ku genocíde Rómov.

Z konca 19. a začiatku 20. storočia sú dochované správy o príchode nových skupín Rómov do Talianska. Jedná sa o skupinu nemeckých Sintov, ktorí doposiaľ žili na území Alsaska a po jeho pripojení k Nemecku v roku 1870 radšej presídlili do Francúzska a odtiaľ i do Talianska. K nim patrila predovšetkým veľká rodina Reinhardtovcov, ktorí sa považujú za príslušníkov *Eftavagaria Sinti*, tj. potomkov mýtického rodu *Siedmych karaván*. K nim sa pridali olašskí Rómovia, tj. *Kalderari*, *Lovari* a *Čurari*, ktorí sa po zrušení otroctva v Rumunsku roku 1855 rozptýlili nielen po celej Európe, ale odišli i do Ameriky. Ich emigrácia dosiahla vrcholu koncom 1. svetovej vojny. Rómovia sa totiž chceli vyhnúť ťažkostiam, ktoré by ich čakali v štátoch vytvorených po rozpade Rakúsko-Uhorskej ríše.

Po vzniku talianskeho kráľovstva koncom 19. storočia, a predovšetkým po rozšírení jeho hraníc po skončení 1. svetovej vojny, sa v Taliansku ocitajú

nové skupiny Rómov, a to rakúskych Sintov (*Estrecharia*) žijúcich v južnom Tyrolsku a slovinských a chorvátskych Rómov žijúcich na území Venezia-Giulia.

Fašistický režim považoval Rómov za verejné ohrozenie a snažil sa zamedziť prívlu cudzích karaván cez hranice. Voči Rómom nachádzajúcim sa už na talianskom území však nebolo prijaté žiadne špeciálne opatrenie. Rasistické zákony prijaté po roku 1938 pod nátlakom Hitlera boli namierené proti Židom a miešancom narodeným v Afrike talianskym kolonizátorom. Tí si totiž až do roku 1936 smeli vydržiavať africké konkubíny nazývané „madame“. Zdá sa, že k bezpečnostným opatreniam patrila i policajtská razia nariadená ministerstvom vnútra v roku 1938 na území pri hraniciach s Juhosláviou. Rómske rodiny tu žijúce boli transportované na Sardíniu, kde im bola ponechaná sloboda. V roku 1942 boli zriadené dva rómske koncentračné tábory - v Agnone (v oblasti Molise) a v Tossicciu (v oblasti Abruzzo) - kam boli posielaní predovšetkým Rómovia z Chorvátska a Slovinska, ktorí sa často spontánne pridávali k talianskym vojakom, aby tak unikli krutým masakrom *ustašovcov* - chorvátskych fašistov. Ostraha v týchto táboroch však bola minimálna, a tak staršie ženy mohli chodiť pýtať jedlo po dedinách k vidiečanom. Po 8. septembri ich talianski policajti pustili na slobodu, namiesto aby ich vydali Nemcom. Ďalší jednotliví Rómovia sa dostali do niektorého zo 40 koncentračných táborov určených hlavne pre politických disidentov. Títo Rómovia boli totiž často upodozrievaní zo sympatií k partizánom. Medzi Rómami nechýbali ani takí, ktorí sa spolu s partizánmi zapojili do aktívneho odboja, ako napríklad Amilcare Debar z Piemontu alebo Giuseppe Levakovič, člen brigády Osoppo vo Friuli. Jeho žena Wilma a ďalšie dve ženy - Muja a Miska - boli

deportované do Dachau. Nechýbali ani takí, ktorí to zaplatili životom, ako napríklad Walter Catter, ktorý bol zastrelený vo Vicenze 11. decembra 1944, a jeho bratranec Giuseppe Catter, ktorý padol v boji v Ligúrii.

Genocída Rómov v Európe, ktorá zaznamenala 500 tisíc obetí, sa stala v povojnovom období podnetom pre vznik rôznych hnutí brániacich záujmy Rómov. Tieto hnutia zakladali najčastejšie ľudia, ktorí s Rómami prežívali rovnaké osudy alebo boli ich svedkami. Katolícka cirkev iniciovala vznik organizácie *L'Opera per assistenza spirituale ai nomadi in Italia* (Združenie pre duchovnú podporu kočovníkov v Taliansku), ktorá sa zaoberá pastorálnou činnosťou v prostredí cirkusov, lunaparkov a medzi Rómami. Tretia skupina dnes funguje ako *Štátny pastorálny*

úrad pre Rómov a Sintov. Vznikli taktiež rôzne spoločenské a politické iniciatívy, ktoré sa zmenili na špecifické asociácie na obranu občianskych práv Rómov. Koncom 50. rokov započala jedna z prvých väčších kampaní, ktorá bola zameraná na odstránenie negramotnosti Rómov a na začlenenie rómskych detí do školského systému. Obce odmietali zapisovať Rómov do registra obyvateľstva, aby im nemuseli dať prechodné bydlisko, avšak občan, ktorý nie je zapísaný v registri obyvateľstva, nemá nárok získať žiaden dôležitý dokument nutný pre občiansku existenciu (napr. občiansky preukaz, pas, vodičský preukaz a pod.). Ani školy nechceli prijímať rómske deti, i keď boli talianskymi štátnymi príslušníkmi a nachádzali sa na území spadajúcom do kompetencie týchto škôl, a teda mali plné právo na vzdelanie. V 70. rokoch bolo vyvinuté veľké úsilie, aby boli Rómovia zahrnutí do návrhu novely zákona čl. 6 talianskej ústavy na ochranu práv jazykových menšín. Táto novela zákona nebola doposiaľ schválená.

Hospodárska kríza a neskôr i pád totalitných režimov vo Východnej Európe spôsobili, že sa Rómovia dali znovu do pohybu. Vyššia ekonomická úroveň západných štátov a dostupnosť spotrebného tovaru priťahujú od konca 60. rokov Rómov predovšetkým z Poľska, z Rumunska, z Juhoslávie a z Albánska. Táto imigrácia vzrástla jednak preto, že sa na základe Osimskej dohody z roku 1972 uvoľnili hranice medzi Talianskom a Juhosláviou, a jednak preto, že v poslednej dobe dochádza k rasistickým útokom v mnohých krajinách Východnej Európy. Ďalším dôležitým dôvodom je vojna v bývalej Juhoslávii a politika etnických čistiek.

Táto nová veľká vlna príchodu Rómov, ktorá, zdá sa, neustáva, narušila krehkú rovnováhu, ktorá sa začínala ustavovať



Foto: Adriano Mordenti

medzi Rómami a miestnym obyvateľstvom. Západné štáty sú preto nútené prijímať čoraz restriktívnejšie opatrenia. I Taliansko sa snaží zatvoriť svoje hranice, pretože nie je v jeho silách prijať takúto masu ľudí, ktorá potom musí žiť v neľudských podmienkach v táboroch bez dostatočných služieb, finančných prostriedkov a bez práce. Táto situácia je príčinou

zneužívania maloletých na žobranie a krádeže. Mnohé regióny síce prijali zákony na vybudovanie dostatočne vybavených táborísk, ale v skutočnosti ich existuje len veľmi málo. Určité úsilie vynaložili i miestne inštitúcie na začlenenie rómskych detí do škôl, čo sa často darí iba čiastočne, pretože je treba vyriešiť základný problém, a tým je ekonomická nezávislosť rodín.

LEGENDA O KLINCOCH NA UKRIŽOVANIE PÁNA

Jednou z najrozšírenejších legiend medzi Rómami na celom svete je legenda o klincoch, ktorými bol ukrižovaný Ježiš Kristus. Viacero verzií tejto legendy bolo zaznamenaných v Rumunsku, v Maďarsku i v Taliansku, kde sa jedna z nich zachovala vo veršoch v dialekte *nemeckých Sintov*. Verzia, ktorú nám poskytla pani M. Karpátiová, vyšla v 2. čísle LACIO DROM v r.1977. My ju uvádzame s jej súhlasom:

U ŠTAR NAGLI

*Penela u parmisso:
Štar nagli hisle perait
Fir ti keren ti merel i Retares
Jek vintakri čaj dikjas
Forpai ap i higla
Har džalesli ap u drom fon u velto
Jek korkoro čordasli
U kurmaskro na haičardas pes
Unt Jov vias kiake nagaldo
Mit trin nagli ap u kraizo
U štarto naglo čas i sintengro žj
mit i laida fon u Retari.
Penela u parmisso.*

ŠTYRI KLINCE

*Legenda vraví:
Štyri klince boli ukované
Aby spôsobili smrť Spasiteľa
Uvidela ich jedna dievčina vetra
Keď prechádzala cez horu
Putujúc po cestách sveta
Ukradla iba jeden z nich
Aby si ju vojak nevšimol
A tak bol On ukrižovaný
Iba tromi klincami na kríž
A ten štvrtý klinec sa stal spojnicou
Bolesti Sintov s utrpením Spasiteľa.
Tak vraví legenda.*

Spatzo
Vittorio Mayer Pasquale

U maďarských Rómov - kováčov (z rodu Kovacs) sa traduje nasledujúca legenda:

Vojaci, ktorí boli poverení zohnať klince na ukrižovanie Krista, sa obrátili namiesto na mestského kováča na jedného Róma, aby ušetrili peniaze a mohli ich minúť v krčme. Róm ukul štyri klince, ale ten posledný napriek všetkému kováčovmu úsiliu ochladiť ho zostal žeravý. Opití vojaci sa teda uspokojili s tromi klincami. Róma sa však zmocnil posvätný strach a dal sa na útek. A od tej doby sa túla po svete, aby si odpykal vinu za to, že prispel k poprave svätca.

preklad z taliančiny EŽ

Mirella KARPATIOVÁ sa narodila v roku 1923 v Rijeke, vtedy ešte slobodnom meste. Po absolvovaní pedagogickej fakulty získala doktorát. Od roku 1959, kedy nadviazala priateľstvo so Sintami a Rómami, bojuje za uznanie ich občianskych práv, spočiatku hlavne za ich registráciu na mestských úradoch. Na žiadosť rómskych rodičov sa neskôr začala venovať predovšetkým školskej dochádzke ich detí, ktoré v tej dobe nemali prístup do talianskych škôl. Na pedagogickom inštitúte Univerzity v Padove viedla kurzy pre prípravu budúcich učiteľov rómskych detí a bola iniciátorkou a koordinátorkou špecifických didaktických experimentov.

Jej prvá kniha ROMANO THEM, ktorá vyšla v Trente v r. 1962, prerušila obdobie mlčania, ktoré v Taliansku vládlo na rómsku tému viac než pol storočia, a otvorila cestu novým možnostiam romistických štúdií a výskumu, ako i novej dimenzii vo verejnej mienke. Od r. 1965 je zodpovednou redaktorkou dvojmesačníka romistických štúdií LACIO DROM, ktorý vydáva „Centro Studi Zingari“.

BIBLIOGRAFIA

- Mirella KARPATI, *Zingari ieri e oggi*, Centro Studi Zingari, Roma 1993
okrem toho články publikované v časopise Lacio Drom, Centro Studi Zingari, Roma:
Angelo ARLATI, *Gli Zingari nello Stato di Milano*, Lacio Drom, 1989, č. 2, str. 4-11
Ferdinando BUONOCORE, *Tre documenti*, Lacio Drom, 1984, č. 3-3, str. 27-38
Fredegand CALLAEY, *San Pio V e gli Zingari*, Lacio Drom, 1966, č. 1, str. 20-26
Antonio CAMPIGOTTO, *Bandi bolognesi contro gli Zingari*, Lacio Drom, 1987, č. 4, str. 2-27
Decreti del Regno di Napoli, Lacio Drom, 1971, č. 4-5, str. 42-46
Massimo PASTORE, *Zingari nello Stato Sabaudo*, Lacio Drom, 1989, č.3-4, str. 6-19
Alessandro SPINELLI, *Zingari nel Modenese*, Lacio Drom 1978, č. 5, str. 25-55
Giuseppe Maria VISCARDI, *Magia, stregoneria e superstizioni nei Sinodi lucani del Seicento*, Lacio Drom, 1988, č. 4, str. 2-44
Maria ZUCCON, *La legislazione sugli Zingari negli Stati italiani prima della rivoluzione*, Lacio Drom, 1979, č. 1-2, str. 1-68

PORTRÉTY

Občanské sdružení MENT, které se mj. věnuje i projektu *Vzdělávání romských dětí*, připravilo za pomoci redaktorů **Romano džaniben** soubor portrétů deseti romských osobností. Soubor zahrnuje významné romské osobnosti ze zemí celé Evropy a náš ilustrační portrét Cefferina Jiméneze Mally - El Pelého je právě jedním z nich.

Kromě El Pelého najdete na obrázcích Matéa Maximoffa, sestry Rosu a Katarinu Taikon, Bronislawu Wajs - Papušu, Tomáše a Miroslava Holomkových, Philomenu Franz, Jánose Balásze, Jánose Biháriho, Cinku Pannu a jazzového skladatele a interpreta Djanga Reinhardta. Portréty formátu A4 jsou doplněny stručnou informací o každé z těchto osobností.

Soubor, který MENT distribuuje zdarma, si můžete objednat na adrese ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3.

CEFFERINO JIMÉNEZ MALLA - EL PELÉ

První zmínky o Romech ve Španělsku (kde si říkají *Kalé*) pocházejí z první poloviny 15. století. V roce 1499, sedm let po exodu Židů a tři roky před násilnou konverzí muslimů, se inkvizice obrací i proti španělským Romům: buď se okamžitě usadí, nebo budou do 60 dnů vyhoštěni. Zákazy a nařízení, která se na Romy vztahovala, jsou v podstatě obdobou dějin Romů ve Východní Evropě. Do 50. let tohoto století většina *Kalů* ještě kočovala, avšak legislativní a administrativní nátlak nutí postupně řadu z nich k trvalému usazení.

Cefferino Jiménez Malla - El Pelé není u nás příliš známou postavou. Dnes se však znovu dostává do povědomí širší veřejnosti, a to především v souvislosti s jeho očekávaným svatořečením. Sama jsem byla překvapena, když jsem zjistila, kolik lidí se o Cefferinův život zajímá, kolik publikací o něm bylo dosud vydáno.

V rámci katolické církve jsou úvahy o svatořečení pouhých 60 let po smrti dosti neobvyklé. V případě Cefferina Mally k tomuto kroku jistě našla řadu přesvědčivých důvodů. 16. prosince 1994 jej oficiálně prohlásila za blahoslaveného, a to zejména v souvislosti s jeho mučednickou smrtí.

Kolem Cefferinova narození existuje řada nejasností. Některé prameny uvádějí jako místo narození Benavent de Lérida (severovýchodní Španělsko nedaleko francouzských hranic), jiné vesničku Alcolea de Cinca u Barbastra. Jako rok jeho narození ale shodně uvádějí rok 1861. Kočovní rodiny španělských *Kalů* totiž záměrně odkládaly křest svých dětí až do dospělosti, neboť se tím vyhnuli registraci a následnému povolání mužů na vojnu. Podle výpovědí pamětníků (viz *Un vero Kaló*) jinak zaplatili určitý obnos muži, který vykonal vojenskou službu za ně. A nejednalo se o obnos nikterak malý - v té době se za něj dal pořádit i dům.

Ve své rodině dostal brzy Cefferino přezdívku El Pelé. Podle různých pramenů nechodil Cefferino nikdy do školy a až do konce svého života se nenaučil číst ani psát. Na přelomu století se negramotnost nepovažovala za nic výjimečného, vždyť základního vzdělání se tehdy nedostalo více než polovině obyvatel Západní Evropy.

Kalé cestovali po Španělsku a zastavovali se v různých městech, ve kterých se zrovna konaly trhy se zvířaty. Pelé se od svého otce naučil také vyrábět koše a jejich prodejem již od mládí pomáhal zabezpečit rodinu. Na zimu se kočovníci usazovali na samotách, které si pronajímali, a brzy zjara se opět vydávali na cesty. Když později do rodiny Cefferina přibyly další jeho sourozenci - sestry Chiveca a Encarnación a bratr Filip, přezdívaný El Meníno - Pelé se o ně staral jako o své vlastní děti.



Cefferino prý jen velmi zřídka hovořil o svém dětství a mládí. Z různých výpovědí se však dovídáme, že jeho rodina byla velice chudá a často trpěla hladem, podle některých prý malý Pelé chodil žebrať.

Mladému Cefferinovi vybral podle tehdejších zvyklostí manželku otec. Po nevyhnutelném „dohadování“ pak Cefferino J. Malla uzavřel neoficiální, avšak v rámci komunity závazný sňatek s Terezou J. Castro, rovněž z rodu *Kalé*. Manželé Mallovi zůstali bezdětní.

Po svatbě začal Cefferino obchodovat s osly a koňmi a z té doby se nám po něm zachovalo i něco z jeho pracovního náčiní - např. tzv. tachabante (romsky *puchamante*), lopatka, kterou se ošetřovala koňská noha před okováním.

Nedlouho po smrti otce, mu umírá i matka a Cefferino se musí starat o mladšího bratra. El Menino prý nazýval Cefferina otcem. Cefferino hovořil mezi svými romsky, s gádži pak španělsky, ale do své řeči vkládal romské výrazy.

El Menino se na radu Pelého oženil a jeho děti jsou podle tradice považovány za přímé potomky Pelého, který vlastní děti nikdy neměl. O rok později se Meninovi narodil syn Alfredo, jemuž šel Cefferino za kmotra. V té době přestal Cefferino kočovat a trvale se se svou ženou usadil v chudinské čtvrti Barbastra. Na křestním listě Alfreda nalézáme drobnou nepřesnost: Cefferino uvedl, že byl oddán v kostele, ačkoli k církevnímu sňatku došlo až v roce 1912, po více než 30 letech společného soužití. Cefferinovi bylo tehdy 51 let a jeho ženě Tereze 53. Podle dochovaných dokladů se Cefferino, na rozdíl od Terezy, neuměl na oddací list podepsat. Svůj sňatek uzavřeli v Léridě, téměř 60 kilometrů od místa, kde se usadili. V roce 1922 Cefferinova žena umírá.

Cefferino svolával malé děti z romských rodin i dospělé sousedy, vysvětloval jim Písmo svaté a učil je modlitbám. Problémy, které každým dnem v komunitě vyvstávaly, řešil smířlivým způsobem a napomáhal tak pokojnému soužití.

V Bibli se praví, že najít obchodníka bez viny je těžké. Cefferino však proslul na koňských trzích jako výborný, a přitom naprosto poctivý handlíř, jehož pověst mu umožňovala hájit zájmy Romů, aniž se musel uchýlovat k podvodným trikům. Vlastní peníze rozdával potřebným, věnoval jim svůj čas, rady i modlitby. Pro svou mimořádnou inteligenci získal přízeň a hluboké přátelství vlivných spoluobčanů města. Cefferinovi pamětníci na něj vzpomínají jako na pokorného, avšak zároveň veselého, ochotného a zábavného člověka, který na veřejnosti i v soukromém životě budil respekt.

Jako příklad Cefferinových zásluh můžeme uvést tuto epizodu:

Bývalý starosta Raffaele Jordan trpěl tuberkulózou a na jedné ze svých cest dostal záchvat chrlení krve. Pelé prý ani minutu nezaváhal - beze strachu před nákazou vzal starostu na záda, odnesl ho domů a cestou mu říkal slova útěchy. Jeho čin vzbudil obdiv celého okolí a starostova odměna učinila z Cefferina boháče. Cefferino však peníze opětovně rozdál potřebným.

Po politických zvratech, které s sebou ve Španělsku přinesl revoluční rok 1936, byl Cefferino Jiménez Malla - El Pelé dne 2. srpna 1936 zastřelen. Zemřel za hlasitého zvolání: „Ať žije Kristus Král!“ svíraje v ruce křížek růžence.

ZPRACOVÁNO PODLE:

Don Mario Riboldi: *Un vero Kaló*, Milano 1993

Congregation De Causis Sanctorum, Zephyrii Jiménez Malla, *Positio-Super Martyrio*, Roma 1995

laskavě zapůjčených biskupem litoměřickým Dr. J. Kouklem

zpracovala M. Miklušáková

RECENZE ANOTACE

AUGUSTINI AB HORTIS
Samuel

Cigáni v Uhorsku 1775 - Zigeuner in Ungarn 1775

*Štúdio-dd, Bratislava 1995 s finančnou
podporou Ministerstva kultúry SR,
203 str.*

Podtitul tejto najstaršej monografie o Rómoch v strednej Európe znie: **O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku.** Po viac ako dvoch storočiach ju pre nás objavila V. Urbancová, slovenská etnografka, ktorá dielo preložila a opatrla obsiahlym úvodom o autorovi a jeho dobe. Autorom monografie je Samuel Augustini ab Hortis (1729 Velká Lomnica - 1792 Spišská Sobota), spišský vzdelanec, mineralóg a evanjelický kňaz.

Podnetom k napísaniu tejto práce bola radikalizácia postojov určitej časti uhorskej spoločnosti k riešeniu cigánskej otázky v Uhorsku. Tereziánske sociálno-humánne reformy postupovali v prípade Rómov jednoznačne - ich cieľom bola asimilácia. V tomto duchu je písaná i táto monografia, avšak autor sa v pohľade na Rómov prejavuje ako humanista nezaťažený predsudkami.

Jednotlivé state vychádzali od roku 1775 na pokračovanie v časopise *Keiserlich Königl. allergnädigste privilegierte Anzeihen aus sämtlichen Keiserl. königl. Erbländer.* Autor zozbieraný materiál rozčlenil do 20 kapitol: *O rôznych menách a pomenovaniach Cigánov, Do-*

hady o pôvode a pravej vlasti Cigánov, O ich výchove, O jedlách a strave, O domoch a bývaní, O domácom náradí a domácich prácach, O odeve, O ich spôsobe obživy a zručnosti, O ich telesnej sústave a výzore, O ich charaktere, O veštení a čarovaní, O ich prirodzených schopnostiach a zručnosti, O ich hudobnom nadaní, O literatúre a o ich nadaní na slobodné umenia a vedu, O ich šikovnosti vo vojenskej službe, O náboženstve, O jazyku, O vnútomom zriadení ich života, O chorobách a smrti, O spôsobe života Cigánov v Uhorsku a o prostriedkoch, ktoré majú tento ľud polepšiť. Výpočet kapitol naznačuje šírku autorovho záberu. Okrem vlastného pozorovania udáva aj množstvo ďalšieho materiálu súdobých i starších literárnych prameňov. Táto monografia pravdepodobne poslúžila H.M.G. Grellmannovi v práci *Historischer Versuch über die Zigeuner.*

Znovuvydanie tejto etnografickej práce, v tej dobe ojedinelej, má veľkú kultúrno-historickú hodnotu. Dobová ilustrácia snáh osvietenských panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. o „emancipáciu rómskeho obyvateľstva nám umožňuje urobiť si príslušný obraz o spoločenských pomeroch panujúcich v Uhorsku v 18. storočí.

Publikácia je dvojjazyčná - pôvodnému nemeckému textu predchádza slovenský preklad (*žiaľ miestami nepresný - pozn. redakcie*) - a je opatrená fundovaným doslovom etnografky E. Horváthovej, ktorý je akýmsi dokreslením alebo aktualizovaním Augustiniho monografie.

Z. Kumanová

Bachatalo Drom - Felice
Cammino

Antologia delle migliori opere del 2. Concorso Artistico Internazionale „AMICO ROM“

uspořádal Santino Spinelli, Them Romanó, Edizioni Tracce, Lanciano, 1995, 224 str.

Antologie byla vydána u příležitosti 2. Mezinárodní soutěže romské umělecké tvořivosti, která se konala v září 1995 v italském Lancianu (viz rubrika *Konference, semináře, kulturní události*) a na níž bylo zasláno 621 literárních děl Romů ze 16 zemí. Antologie obsahuje výběr nejlepších literárních prací, rozvržených do čtyř kategorií: Do první kategorie byla zahrnuta romská poezie psaná romsky, do druhé pak romská poezie psaná v jiných jazycích (italsky, an-



J. Horváth
Foto: E. Davidová

glicky, francouzsky, španělsky). Do třetí kategorie byly zařazeny kratší literární žánry, včetně drobných prací romských dětí z různých italských škol, a do čtvrté dosud nepublikované divadelní hry.

Vítězkou soutěže se stala Luminița Mihai Cioaba z Rumunska, která do soutěže zaslala nejen svou poezii, ale i divadelní hru.

Literární tvorba Romů z České republiky zde byla zastoupena tvorbou *Margity Reiznerové* a *Janka Horvátha*, z níž vybíráme následující ukázky.

Jan HORVÁTH

(narozen 1.11.1959 v Bílovci, okr. Nový Jičín)

KALĪ LULUDĪ

*Kalĭ luludĭ bariĭa,
ňiko la na akharda,
ňiko la na dikhĭa,
maškar o nipi aviĭa.*

*Kale jakha, kale jakha,
soske jon roven?
Ňiko pre kalĭ luludĭ paňi na čhivel,
lačho lav na phenel,
dikhen, čhavale, mek dživel!
Kale jakha, kale jakha,
soske jon roven?
Šil, bokh, meriben,
andro jilo pharo pharipen.*

*Kada sa chalas e kalĭ luludĭ,
dikhen manušale, Romale, mek
dživel!*

*Kale jakha, kale jakha,
soske jon asan?
Imar e kalĭ luludĭ
nane korkori!
Hin la parňi pheňori.
Save šukar hin jekh paš aver,
savoreha pes ulaven.
Jekh paš aver chudela,
te merel na dela.*



M. Reiznerová
Foto: archiv

Margita REIZNEROVÁ

(narozena 5.5. 1945 v Bukovci, okres Bardejov)

Tato i některé jiné básně M. Reiznerové byly přeloženy do jiných jazyků. Některé z překladů pro zajímavost uvádíme:

TRIN RUŽI

*Phuter imar o jakha!
Dikhes? Trin ruži:
jekh kalī - tiri kalī dukh,
aver parñi - tiri radošťa, tiri loš,
ilīnel kije kalī,
ča sig pes mefarel,
o šplachi ačhon.
Trito hin lofī, baro šukariben!
Taťarel. Dikhes tut andre late,
tiro dživipen!
Kikides la andro vast,
o rat tuke čuľal,
e ruža tiro rat pijel,
tut na dukhal, tu rado sal,
kaj na šuťol,
kaj dživel.*

TŘI RŮŽE

*Otevři konečně oči!
Vidíš? Tři růže:
jedna je černá - tíha tvého rodu,
druhá je bílá - tvá radost,
ty dvě jsou věčně spolu,
škoda, že bílá se brzy ušpiní
a skvmy zůstanou.
Třetí, červená, je krásná, až dech
se tají,
hřeje. Sám sebe vidíš v ní,
svůj život!
Svíráš ji v dlani,
až ti vytryskne krev.
Růže pije tvou krev, pije, pije,
necítíš bolest, jsi rád,
že neuschne,
že žije.*

překlad M. Hübschmannová



JB 93.

Ján BERKI z Detvy

THREE ROSIES

Open your eyes!
Look! Three rosies:
One is black - the dark night of your
pains,
The second: white- your joy, your
happiness,
Look how well it goes with the
black one,
But, oh, how quickly it is dirtied,
With stains that will never come
out.
The third rose is red, of such great
beauty!
And warmth! Look closely,
It's your life itself!
Squeeze it in your hand,
Blood flows
And the rose drinks it up,
That you feel no pain, only joy, seeing,
That is doesn't wither,
That is live.

překlad B. Bollag

DREI ROSEN

Öffne doch deine Augen schon!
 Siehst du? Drei Rosen!
 Die eine ist schwarz - die Schwere
 deiner Schmerzen,
 die zweite ist weiß - deine Freude,
 die zwei sind ewig zusammen,
 die weiße aber wird bald
 schmutzig, leider,
 und die Flecken bleiben.
 Die dritte, rote, ist wunderschön!
 Du siehst dich selber in ihr.
 Du nimmst sie in die Hand,
 drückst, und drückst so fest,
 daß du blutest,
 Die Rose trinkt dein Blut,
 aber du fühlst kein Weh, du bist
 froh,
 daß die Rose lebt,
 daß sie nicht welkt.

překlad T. Máňková

काले गुलाब

देखे मैंने स्वप्न में काले गुलाब
रोम लोगों के लिए वाटिका में
विकसित हुए काले गुलाब
रोग लोग उन्हें गर्व से देख रहे थे
वे झूम रहे थे, रो रहे थे
उनके अश्रु झर रहे थे
उनके अश्रुजल से
सिंचित हो रहे थे काले गुलाब

अश्रु सिंचित काले गुलाबों पर
सूर्य की किरणें रहों थीं बिखर,
दृश्य था यह अति सुंदर
रोम लोगों के काले गुलाब देख कर
द्रावंत हो उठे थे दर्शकों के हृदय ।

(काले गुलाब : रोम लोगों के ध्वजों के प्रतीक)

अनुवाद : कुसुम बंसल

BARI Károly

Le véšeski déj

Országos Közművelődési Központ, Budapest 1990, 507 str.

Bari Károly, romský básník žijící v Maďarsku, zúročil svou šestnáctiletou sběratelskou činnost vydáním reprezentativního sborníku textů romského folkloru pocházejícího z oblasti Maďarska a Transylvánie. Kompletnímu vydání z roku 1990, jež vyšlo tiskem za podpory Sorosovy nadace, předcházelo publikování několika dílčích výběrů z bohatého a hodnotného materiálu, shromážděného v letech 1972 - 1988.

Bari Károly se pustil do psaní
teprve po důkladné etnografické přípra-
vě na rozsáhlém území, získával při-
spěvky v rozličných romských dialektch
skupin Lovárů, Cerhárů, Čurárů, Masá-
rů, Drizárů a rumunských Kortorárů, Kal-
derašů a Ričinárů-Ursárů.

Pestrost sběru dokládá široká žánrová paleta: pohádky, legendy, pověsti, zvykosloví, magické a snové výklady, votivní texty, ukázky dětského folkloru, balady a epické písně. Dílo obsahuje celkem 116 příkladů autentického romského folkloru v příslušném dialektu, včetně starobylého eposu romské kosmogonie „Delegbá“, opatřených základními údaji o vyprávěči.

Transkripce romštiny byla vypracována samotným autorem a respektuje některé její mezinárodní psané podoby.

Na úvodních stránkách antologie předkládá Bari Károly v maďarštině a angličtině čtenáři úvahu o nezbytnosti poznávání vlastních kořenů, jež může vést k pozdvižení sebeúcty i národní hrdosti. Vždyť bohatá tradice lidové slovesnosti předávaná z pokolení na pokolení byla jedním z momentů, které umožnily Romům přežít staletí pronásledování a útlaku.

Pro ilustraci uvádíme úryvek z legendy o ukřižování, která je známa i z folkloru východoslovenských Romů. Hlavním motivem vyprávění je Romem ukradený čtvrtý hřebík, původně připravený pro krvavou proceduru přibití božího syna na kříž. Nečestný způsob nabytí předmětu ve své podstatě uleví čtvrtinovým dílem od bolesti trpícímu spasiteli a Romovi přinese v jeho životě štěstí díky božímu požehnání.

- Žánes, hoď me kon sim? Me sim o sunto Dél!

Jaj, o rom kaná kadal šundas, téjle das čanga, dešvár-dešupajnžvár krujál gelas les.

Phenlas leske:

- Na xoljájve pe ma, Sunto Dévla, ke kado kerdem tusa! Me či žanós, hoď o Sunto Dél san!

Palpále kamlas te del voj o priboj leske, o grafin.

Kerel o Sunto Dél:

- Mukh les tuke, phúre roma, kadalesa nađon but búi keres háj but bax avla tu, maj šaj dikhesa!

Háj mištoj.

E Suntóne Dévles či žanglíne kadal garade štáre krafenca opre te šon, feri trinenca, ke o rom čordas o jekh krafín.

„Víš kdo jsem? Já jsem svatý Bůh.“

Jaj, když to Rom uslyšel, padl na kolena, desetkrát, patnáctkrát jej (na znamení úcty) obešel.¹

Řekl mu:

„Nezlob se na mne, svatý Bože, že jsem ti tohle provedl! Netušil jsem, že jsi Pán Bůh.“

Chtěl mu ten hřebík vrátit zpátky.

A svatý Bůh říká:

„Ponech si ho, starý Rome, nadělaš s ním velmi mnoho práce a přinese ti i hodně štěstí, však uvidíš!“

No dobrá.

Svatého Boha nemohli přibít tím čtvrtým schovaným hřebem, jen třemi, protože Rom jeden hřebík ukradl.

A. Žigová

Deloreskere čhave

(*Božie deti*), vydavateľstvo Don Bosco, Bratislava 1995, il. Mária Junáková, str.78

Sešit prvouky náboženské výchovy, vypracovaný komisí pro pastorační Romů, přibližuje prostou formou slabikářového typu s převahou jednobarevných srozumitelných ilustrací základy katolické věrouky nejmladší generaci romských křesťanů.

Text, slovenský i romský, ale především kresba, místy téměř krypto-

1) Zvyk běžný v Indii

gram, promlouvají k malému čtenáři v obsahových blocích, které se od sebe liší barevným tónem a pomáhají dítěti uvědomit si boží všudypřítomnost i v jeho důvěrně známém prostředí. Otevírají mu mysl i srdce klíčem křesťanské lásky a morálky, nabádají jej k pokoře a připomínají mu smysl Ježíšovy oběti. Provázejí ho dny křesťanských svátků, přibližují mu rytmus a náplň církevních rituálů a vybavují ho do aktivního křesťanského života sadou modliteb zpestřených notovým záznamem sedmi písniček.

Záměr realizátorů této prvouky využívá i hravého prvku dětské povahy a nechává jej pochopit svou sounáležitost se světem věřících i prostřednictvím několika přímých vstupů do předkládaného textu, kdy si mladý čtenář může sám vyplnit do volných řádků v sešitě své údaje z křestního listu či namalovat obrázek na zadané téma.

Z hlediska dlouhodobějšího vývoje křesťanské výchovy jsou na závěr příručky připojeny otázky i odpovědi k přípravě na první svaté přijímání.

Drobným nedostatkem sešitu prvouky, který jinak po všech stránkách splňuje požadavky vytčeného úkolu, je v několika málo případech nedůsledný překlad textu do romštiny.

A. Žigová

DRUC E. - GESSLER A.

Skazki i pjesni rožd'ennyje v doroge Cyganskij fol'klor

Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva 1985,
520 str.

Kniha „*Pohádky a písně zrozené na cestě*“ je dosud nejúplnější publikací ústního folklóru (prózy a písní) Ro-

mů v Rusku. Autoři - etnografové a členové Ruské zeměpisné společnosti - se ve své sběratelské činnosti soustřeďují na tvorbu tzv. severoruských Romů, jímž byla, jak upozorňují v předmluvě, doposud věnována menší odborná pozornost než Romům žijícím na jihu Ruska (jihoruským a ukrajinským). Tito Romové na rozdíl od Romů „jižních“ přišli do Ruska přes střední Evropu a zaujímají oblasti severního Ruska a Sibiře.

Jelikož je kniha určena pro širokou veřejnost, jsou texty pečlivě přeloženy do ruštiny, opatřeny zasvěcenou předmluvou informující o historii romského etnika, o jeho způsobu života a jeho folkloru a jsou vybaveny solidním poznámkovým aparátem vysvětlujícím nejenom romské reálie, ale i jazykovou stránku textů. Uvádí se samozřejmě kdy a kde byl text zapsán a kdo je jeho vypravěčem či zpěvákem.

Vlastní text je rozdělen na pohádky a písně. V klasifikaci pohádek, podrobně charakterizované v předmluvě, vycházejí autoři ze studií Poppových a dělí je na *pohádky čarodějné, hrůzostrašné* („byličky“), *vyprávění ze života* („bytovyje“), *legendy s motivy náboženskými* (např. Sv. Jiří a Cikán) a *legendy či pověsti spojené se skutečnými lidmi nebo událostmi*. Tímto způsobem jsou pohádky seřazeny, charakterizovány v poznámkovém aparátě, ale v obsahu nejsou zvláště označeny.

Písně jsou rozděleny na *písně táhlé* (protažnyje - 65), *pláče* (6), *písně svatební a příležitostné* (56), *taneční* (7), *žertovné* (27). Na samém konci knihy za seznamem literatury je uveden notový záznam k 23 písním.

J. Miklušáková

Jako ukázkou vybíráme několik pís-
ní z uvedené sbírky:

1. Ха го - ро. сто - ит и-з(и) - бу - ш(и) - ка,
в ней бы-л(и) си - льный та - мо - роз.
Че - ро - па - но - вы - е, го - ры, ку - да чѣрт а-мэн на - нѣс?
Ай, дэ - вла - лэ, ай, со схэ - р(ы) - дя-пэ?
2. Дзя ко пша-л(и), ко ба-р(и) - ва - ло, я-к(и) со-ва-ри ру-по-вэ, нэ-нэ-нэ-нэ.
О пшал со - ва - ри на ды - я, пхэ - ня
ша-т(и) - ра - ты-р(и) тра - ды я.
А - й, дэ-л(и) - ла - лэ, ай, со схэ - р(ы) - дя-пэ?

12.

Čerepanové hory

Na hoře stojí chaloupka,
v té chaloupce je mráz.
Čerepanové hory -
kam mě to čert zanesl?
Ach Bože můj, co si počnu?

„Jdi k bratru boháčovi,
vezmi si uzdičku stříbrou!“
Bratr uzdičku mi nedal -
ze stanu mě vyhnal.
Ach Bože můj, co si počnu?

„Jdi k bohatému otci,
vezmi si peřinu prachovou!“
Otec peřinu mi nedal,
ze stanu mne vyhnal.
Ach Bože můj, co si počnu?

Sami k stolu zasedli,
a mne pro vodu poslali.
Jak jsem vodu nosila,
vědro jsem slzami dolila.
Ach Bože můj, co si počnu?

$\text{♩} = 132$

1. *Тэ* я - *вэ* - *н(ы)* *бы*, *тэ* я - *вэ* - *н(ы)* *бы* *ма* - *н(э)* - *дэ* *е* *к(ы)* - *ры* - *л(у)* - *я*, *е* *по* - *(е)* - *ра*, *мэ* *взле* - *тая* *бы* *ко* *ро* - *д(ы)* - *на* *ду* - *пша* - *ла*. *А* - *и*, *да* *мэ* *взле* - *та* - *л(ы)* *бы* *к'а* - *да* *ро* - *д(ы)* - *на* *ду*, *ма* - *мо* *лу*, *е* *п(ы)* - *ша* - *(я)* - *ла*.

46.

Kdybych měl křídla

Kdybych měl křídla-perutě,
zaletěl bych já
ke dvěma rodným bratřím!
Jaj, zaletěl bych já,
ke dvěma rodným bratřím!

Dozvěděl bych se,
dozvěděl bych se já o osudu svých
bratří.

Jaj, Romové, já bych se,
Romové, hned za nimi
rozletěl.

Дадывэс день суббота

Этот день суббота (№ 62)

$\text{♩} = 64$

1. *Ай*, *да* - *ды* - *вэ* - *с(ы)* *де-н(у)* *суб* - *бо* - *(е)* - *та*, *а* *пэ* - *тай* - *ся*, *а* - *и*, *да* *ли*, *дэ* - *вла*, *кур* - *ко* - *(е)* - *ро*. *Тэ* *лэс* - *тэ* *га* - *д(э)*, *дэ* - *вла*,



62.

Dnes je sobota

Ej dnes je sobota,
zítra bude neděle, Bože můj.
měl košili, Bože, tak čemou,
tak čemou, špinavou...

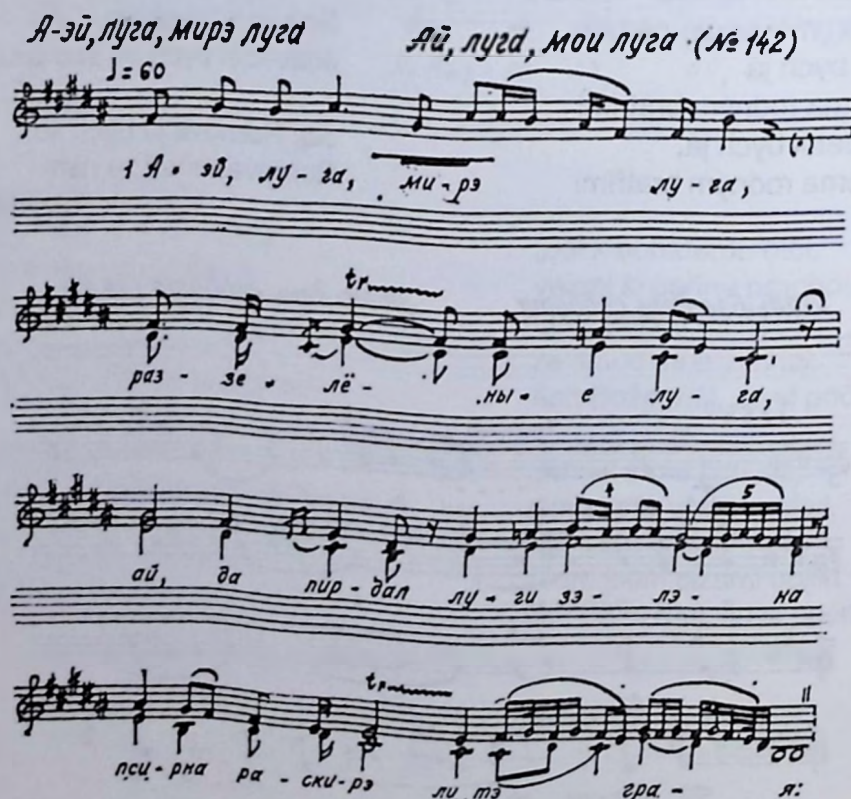
„Ty už nejsi můj věrný muž,
jseš pro mne špinavý pes.
Zabil jsi mi bratra,
zabil jsi mi bratra...”

„Ne, bratra jsem ti nezabil,
zabila ho ta bouřlivá čemá noc,

zabili ho zavoločtí páni,
ti zavoločtí páni...

Zajdi, děvče, do stanu
vezmi bratrovu košili -
jaj, byla celá od krve,
jaj, byla celá od krve...”

Jak ji rozbalila, jak ji uviděla,
košili hned poznala,
jaj, byla celá od krve.
„Jaj, čhavale, to je můj konec!”



č. 142

Jaj, luka, moje luka

Jaj, luka, moje luka,
jaj, zelená luka,
jaj, po zelených lukách
chodí koně panští.

Poslouchej, poslouchej, kamaráde,
jak kopyta buší,
jak kopyta buší, jak bič hvízdá, sténá.

Jaj, luka, moje luka,
jaj, zelená luka,
jaj, po zelených lukách
chodí koně panští.

Jaj, za peníze je nekoupíš,
a ukrást je - se nepoštěstí!
A ukrást je - se nepoštěstí!



222.

Píseň o komárkovi

Jednou přiletěl komárek
na zelenou loučku,
a usedl ten komárek
na dub kučeravý.

I usedl ten komárek
na dub kučeravý,
tu zaduly, zavanuly
bujaré větříky.

No zaduly, zavanuly
bujaré větříky,
rozechvěly, rozhoupaly
větvičky na dubečku.
Rozechvěly se, rozhoupaly
větvičky na dubečku
a setřásly komárečka
na zelenou loučku.

A setřásly komárečka
na zelenou loučku
vyrazily komárkovi
všechny zuby z huby.

Vyrazily komárkovi
všechny zuby z huby,
na pomoc mu přiletěly
dvě družky mušky.

Na pomoc mu přiletěly
dvě družky mušky,
chytily komárka
za bílé ručky.

Chytily komárka
za tenké ručky,
odnesly komárka
do zeleného lesíčka.

Překlad textů písní R. Pellar

FABIÁNOVÁ Tera -
HÜBSCHMANNOVÁ Milena

Čavargos - Tulák (Romaňi paramisi - Romská pohádka)

Apeiron, Praha 1991, 69 str.

Esas Karčoňa. E daj man bičhaďa loneske, bo bisterďa te cinel. Avri sas šil, me prastavas - jaj, so dikhav? Paš e popelňica terďol rikonoro. Fadimen sas, sa izdralas, pharo les sas mange.

„Karačoňa hin, so na džas khere?“ O rikonoro hazďňa o šero, dikhľa pre mande, pale leske o šeroro pejľa.

„Sem jepaš mulo saľ, dzaraloreja! Nane tut kaj te džal?“

Sakoneske kampel bacht, th'ole rikoneske.

„Av k'amende, taťoha.“ Ilom les andre angaľi, prastavas leha khere. Garuďom les andre nandardĩ, zapaťarďom les andre la dakeri rokľa.

„O lon kaj?“ phučel e daj.

„Jaj, mamu, bisterďom!“

„Kaj salas? So kerehas avri?“

Užar, maj chudeha!“

„Imar džav, mamu.“ Pale denašavas loneske.

Sar avľom khere, phuterďom e nandardĩ, o rikonoro sovel, phurdel sar pišot. Uštaďom les: „Ušťi, rikoneja, av te chal!“ Čiďom leske zumin, chaľa sa, mek o čaro avri čarkerďa.

Phenav leske: „Ta so, čaľiľal, Čavargona?“

„Sar tu džanes, hoj man vičinen Čavargoš?“ Mišto na pejľom. Sar oda, hoj o rikono džanel duma te del?

„Hin tut jilo ke mande, vaš oda achaľos, so me phenav.“

Byly Vánoce. Maminka mě poslala pro sůl. Venku mrzlo, utíkal jsem a u popelnice vidím pejska. Celý se třásl, jak byl zkřehlý. Bylo mi ho líto.

„Proč nejsi doma na Vánoce?“ Pejs sek zvedl hlavu, podíval se na mě a hlavíčka mu zase klesla.

„Vždyť jsi napůl mrtvý, ty chlupatá dušičko, nemáš kam jít?“

Každý potřebuje štěstí, i ten pes.

„Pojď k nám, u nás máme teplo, ohřeješ se.“ Vzal jsem ho do náručí a běžím domů. Schoval jsem ho v koupelně, zabalil jsem ho do maminčiny sukně.

„Kde máš sůl?“ ptá se maminka.

„Jé, mami, já zapomněl!“

„Kde jsi byl? Cos dělal venku? Počkej, ty dostaneš!“

„Už letím, mami!“ Utíkám pro sůl.

Když jsem se vrátil, otevřu koupelnu a můj pejssek tu funí a chrápe. Vzbudil jsem ho: „Vstávej a pojď se najíst!“ Nandal jsem mu polívku, sněd všechno a ještě vylízal talíř.

Povídám: „Tak co, máš dost, ty Tuláku?“

„Jak víš, že se jmenuju Tulák?“

Div jsem nepadl! Pes - a mluví!

„Máš mě rád, a proto rozumíš, co povídám.“

* * *

Těmito slovy začíná útlá dvojjazyčná (romsko-česká) knížečka o dobrodružstvích pejska Tuláka, který se shodou okolností dostal do romské rodiny. Jelikož je knížka určena především dětem, požádali jsme o „recenzi“ některé z malých čtenářů. Z jejich dopisů vybíráme:

„Kniha se mi líbila. Byla také zfilmována. Tulák není obyčejný pes. Umí mluvit, tančit, chodit po zadních a spoustu jiných věcí. Doporučuji ji každému klukovi, ale taky každé holce. Kdo ji přečte, bude mít o čem přemýšlet.“

Raději toho nebudu o knize moc říkat, protože potom byste ji nemuseli číst. Prozradím vám jen to, že jde o psa, který se rád toulá a při tom zažívá různá dobrodružství.

Je mi 13 let a jsem rád, že jsem
mohl pro vás napsat těchto pár řádků.
Všechny pozdravuju, tak AHOJ!"

Kája Grosman

„Knížka *Tulák* od Tery Fabiánové se
mi hrozně líbí. Myslím si, že bychom se
měli k pejskům chovat jako ke kamará-
dům z jiné země, s jinou řečí a jinými zvy-
ky. Měli bychom se jim snažit porozumět
a vychovat si je tak, aby oni rozuměli nám.

Pes pozná, máte-li radost, jste-li
smutní nebo jste-li naštvaní, a nechcete
se s nikým bavit, natož se psem."

Tereška Máňková, 13 let

ROMANI IN CONTACT The History, Structure and Sociology of Language

*Edited by Yaron Matras, John Benja-
mins Publishing Company, Amster-
dam/Philadelphia, 1995, XVII, 205 str.*

Sborník přináší devět referátů zná-
mých romistů-lingvistů z Evropy a Ameri-
ky, kteří se zúčastnili 2. mezinárodní
konference věnované romské lingvistice.
Konference se konala v květnu 1993
v Hamburku a měla název „*Romština
v kontaktu s jinými jazyky*“.

1. První příspěvek Víta Bubeníka
z Kanady je věnován vývoji některých
morfosyntaktických jevů v romštině v po-
rovnání se středoindickými a novoindický-
mi jazyky. Autor poznamenává, že ačkoli
romština zachovává některé morfologické
a syntaktické rysy prákrťů, došlo v ní
k podstatným strukturálním změnám, tak-
že se dnes podobá více evropskému
analytickému typu jazyka než svým gene-
ticky bližším indickým jazykům.

2. Ian Hancock z Austinu (USA) ve
svém příspěvku *O migraci a společných
lexikálních jevech - perské výpůjčky v ja-
zyce Romů (evropských), Lomů (armén-
ských) a Domarů (blízkovýchodních)* řeší
některé historické problémy jazykového
kontaktu. Porovnává nashromážděný le-
xikální materiál a na základě jeho analy-
zy usuzuje, že tyto tři romské skupiny
opouštěly svou indickou pravlast postup-
ně a Íránem putovaly v různých dobách.

3. O lexikologii pojednává i Antho-
ny Grant z Bradfordu. Zdůrazňuje výz-
nam některých slov, která - přestože se
vyskytují ojediněle, popřípadě pouze
v některých periferních dialektech - mo-
hou hrát klíčovou úlohu při rekonstrukci
původní romštiny. Z tohoto hlediska mají
i velký význam pro standardizaci jazyka.
Grant tato slova nazývá *lexikálními sirot-
ky (lexical orphans)*.

4. Norbert Boretzky z Bochumi se
zabývá studiem dialektů. Ty podle jeho
poznatků nejsou determinovány pouze
geograficky, ale jsou ovlivněny i sociální
strukturou romské společnosti. V důsled-
ku častých kontaktů mezi Romy z růz-
ných dialektových skupin totiž dochází
i k jazykovým změnám, a to jak na úrov-
ni fonologické a morfologické, tak i v ob-
lasti lexikální. Tím dochází i k obohaco-
vání literární romštiny, která tak přijímá
prvky z různých dialektů. Jako příklad to-
hoto procesu uvádí prolínání nářečí na
Balkáně, zejména v Jugoslávii.

5. Pokud jde o lingvistické výzku-
my romštiny, hlavním zdrojem jazyko-
vého materiálu zůstávají stále *tradiční
ústní vyprávění*. Právě na základě toho-
to materiálu zkoumá Yaron Matras
z Hamburku funkci jednotlivých grama-
tických kategorií, jako např. minulého
času. Výsledky jeho analýzy ukazují, že
romština má mnoho typologických rysů

vlastních balkánskému jazykovému svazu. Další rysy má společné s jazyky areálu, který se rozprostírá od Kavkazu až po Baltické moře.

6. *Peter Bakker* z Amsterodamu pojednává o původu „para-romštiny“ neboli etnolektu *kaló*, kterým mluví španělští *gitanos*. Někteří lingvisté se dříve domnívali, že *kaló* vznikl jako tajný jazyk Romů a jiných marginálních společenských skupin, zatímco jiní naopak tvrdili, že romština zde absorbovala nějaký cizí jazykový materiál. Na základě studia romských tvaroslovných jevů a stárí španělských slov v *kaló* dospívá Bakker k názoru, že tento jazyk vznikl záhy po příchodu Romů na Iberský poloostrov.

7. Romština jako typický kontaktní jazyk snadno přijímá cizí slova i gramatické prvky. Zvláště velký vliv na něj měla rumunština. Svědčí o tom celá jedna skupina romských dialektů označovaných jako dialekty olašské.

Corina Leschber z Berlína však ukazuje, že i romština měla velký vliv na jiné jazyky. Tak v hovorové rumunštině se vyskytují četné lexikální a frazeologické prvky mající svůj původ v romštině.

Dva poslední příspěvky *M. Hübschmannové* a *V. Friedmana* jsou věnovány standardizaci romštiny.

Standardizace často znamená proces, jímž se jeden mluvený jazyk stává prostředkem písemného styku.

8. *Victor Friedman* z Chicaga pojednává o standardizaci romštiny v bývalé jugoslávské republice Makedonii, kde se arijský dialekt stal základem regionálního romského standardu. Při této standardizaci se přihlíželo i k fonologickým a morfológickým variantám, které poskytují jiné dialekty: džambazský, gurbetský a bugurdžijský. Východiskem pro zápis

tohoto dialektu posloužila azbuka, používaná v makedonštině.

9. *Milena Hübschmannová* z Prahy se ve svém příspěvku zabývá romskými dialekty, kterými se mluví v České republice, zejména pak tzv. „slovenskou“ romštinou. Její písemná forma se zde pěstuje nejdéle - již od roku 1969, zatímco písemná forma jiných dialektů (např. olašského) se teprve ustavuje. V důsledku toho také existuje v dialektu „slovenské“ romštiny mnohem více literární děl a překladů než v jiných dialektech.

Pokud jde o vývoj tohoto dialektu, jsou zde patrné některé změny, zejména pak v oblasti lexikální. Díky kontaktům s jinými literárními jazyky, především s češtinou, vznikají mnohé neologismy, a to kalkováním českých výrazů. Následkem toho se objevuje nová tendence očišťovat jazyk od takových kalků a zdrojem výpůjček se stávají jiné romské dialekty a geneticky blízká hindština.

Autorka uvádí některé výpůjčky ze sintskeho dialektu (**rukħ** - strom), z olašské romštiny (**luma** - svět) a z hindštiny (**čitro** - obraz, **lekhado** - spisovatel).

Velmi důležité jsou též neologismy vytvořené vlastními romskými výrazotvornými prostředky, jako např. skládáním (např. **averthema** - cizina < **aver** + **them**), substantivizací příčestí (např. **sikhado**) a derivací pomocí romských sufixů (např. při tvoření abstraktních substantiv sufixy **[i]pen/[i]ben**: **rajipen**, **rajiben**...)

Uvedené prostředky mají podle autor-ky dobrou perspektivu pro tvorbu nových termínů a pro celkové obohacení romštiny.

Oba jmenovaní autoři připomínají v souvislosti se standardizací vliv okolního jazykového prostředí, nezapomínají však na internacionalizaci standardizované romštiny a na její fonologické i grafické aspekty.

10. Pretože se jednotlivé referáty zabývajú romštinou z rôznych hľadísk - ať už historického, dialektologického či sociolingvistického - všetky dohromady tvorí jeden organický celek, ktorý značne prispieva nejen romské jazykovede, ale i postupné standardizácii romštiny.

S. Kostić

ROSTÁS-FARKAS György

Tiétek a szívem - Gyermekversek Tumaroj muro jilo - Shavorenge

Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Alapítvány és a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, 2. rozšírené vydanie, Budapest 1994, 124 str.

Kniha poézie pre deti *Tumaroj muro jilo* (Vaše je moje srdce) obsahuje okrem veršov aj autorovu úvodnú stať a predslov Lászla Györiho. V závere knižky nájde čitateľ prehľad autorových vydaných prác. Niektoré z nich vydal spolu so svojím kolegom Ervinom Karsaiom. Nechýba ani stránka s uvedením výslovnosti olašskej rómčiny (lovárskeho dialektu) a transkripcie niektorých spoločných hlások.

Námetov básní je niekoľko. Dominuje láska k deťom, k rodičom, k prírode, k autorovej širokej rómskej rodine. Ďalšími témami sú vianočné a veľkonočné sviatky, ročné obdobia a pod.

Všetky básne boli napísané v olašskej rómčine a potom boli preložené do maďarčiny. Na prekladoch spolupracovali okrem autora i Ervin Karsai, László Szegő, László Györi, András Simon, Sándor Weöres a Imre Györe.

Veľa básní je sebareflexiou autora, jeho nálad, lásky k svojim deťom, k rodičom, k širokej rodine a k Rómom, čo im dáva hlbokú, úprimnú a precítenú ľudskosť a opravdovosť.

Zďaleka nie všetky básne by mohli slúžiť ako uspávanky alebo básničky na dobrú noc. Mnohé z nich sa viac obracajú k dospelým a majú za cieľ skôr „budiť“ v duchu autorovho výroku: „*Kvetiny môjho národa, nádej môjho srdca, nositelia večnosti - zobudte sa! Zobudte sa a chyťte sa za ruky - dobre, silne - a nepustíte sa, nech sa stane čokoľvek okolo vás, nech sa stane čokoľvek s vami!*“

L. Zamboj

STOJKA Ceija

Reisende auf dieser Welt (Aus dem Leben einer Rom-Zigeunerin)

Herausgegeben von Karin Berger, Picos Verlag, Wien 1992, 176 str.

Druhý diel vzpomínok Ceiji Stojkové je voľným pokračovaním predchádzajúcej knihy „Wir leben im Verborgenen“ (viz anotácia R.DŽ. 3/95). Zachycuje obdobie tesne po návratu z koncentračného tábora Bergen-Belsen, ktorý pro Ceiju nebol návratom do vlasti, v níž by se jí dostalo pochopení a soucitu. Po válce se ocitli Romové a Sinti v mnohem těžší situaci než ostatní obyvatelstvo Rakouska: neměli kde bydlet, chybělo jim vzdělání, neměli práci ani jinou možnost zajistit si důstojné živobytí. Proto se Ceija s matkou vydávaly po roce 1945 znovu na cesty.

Na první pohled by se mohlo zdát, že na tradici kočování se nic nezměnilo. Znovu bylo vidět Romy s vozy projíždět napříč Rakouskem, znovu bylo vidět romské muže obchodovat s koňmi a ženy s látkami. Toto kočování však bylo pouhým dozvukem předchozího života. Nacistická genocida na něm zanechala hlubokou ránu, která se dosud nezhojila.

Všetchny Ceijiny vzpomínky budou napříště poznamenány zkušenostmi a hrůznými zážitky, které budou vrhat stíny i na ta nejšťastnější období jejího pozdějšího života.

Když se Ceija po letech strávených v zajetí znovu vydává na cesty, váží si nejvíce možnosti být v přírodě, svobodně se pohybovat. Na druhé straně však vidí i stinné stránky kočovného života: často dlouhé hledání vhodného místa, problémy s dvěma malými dětmi v dešti a zimě, putování po špatných cestách a stále frekventovanějších silnicích.

Rovněž obchod s koňmi je stále méně výnosný a nestačí již zabezpečit životní potřeby rodiny. Ve vyličení poslední cesty do Vídně v roce 1949 je zachycen nejen konec této tradice Ceijiny rodiny, nýbrž i celého staletého tradičního způsobu života jejích předků:

Jeli jsme pomalu a s těžkými srdci. Byla to naše poslední cesta s koňmi a vozy. Naše koníčky jsme vezli do Vídně na jatka a vozy měl odkoupit jeden starý fiakrista. Tím pro nás končila jedna velmi stará romská tradice ...

Za ušetřené peníze koupila máma nový, pěkný obytný přívěs. I já jsem jeden takový dostala. Se vším vybavením. Jedině teta Geša, jako poslední Romka, kočovala dál. Vydržela to až do roku 1960, kdy musela i ona kapitulovat. I ona si koupila obytný přívěs a postavila si ho ve Florisdorfu na dvoře jednoho dobře situovaného Roma. Na tom dvoře stál ješ-

tě jeden vůz, který rovněž patřil jedné starší Romce. Za žádnou cenu se tyto dvě ženy nechtěly přestěhovat do bytů.

Druhá část knihy je, podobně jako v předchozí publikaci, sbírkou výňatků rozhovorů Ceiji Stojkové s Karin Bergerovou, vydavatelkou knihy. Týkají se především významu hudby v životě Romů a Ceijina osobního vztahu k hudbě.

Rovněž tradice starých písní, které se předávaly z generace na generaci, se v dnešní době ztrácí. Ceija měla to štěstí, že v její rodině byly dvě ženy, které tyto písně znaly a zpívaly. V dětství to byla její babička, po roce 1945 pak teta Geša, která rovněž přežila koncentrační tábor. Ceija měla tyto písně stále v paměti, avšak teprve koncem 80. let začala vystupovat jako zpěvačka i na veřejnosti. Její repertoár obsahuje jednak staré zapomenuté písně, typické lovárské „loke gila“, které se zpívaly pouze v rodinném kruhu a jejichž texty i melodie byly veřejnosti neznámé a které nemají nic společného s maďarskými čardášovými melodiemi, tak často vydávanými za „cikánskou hudbu“. Ceija se však nevyhýbá ani džezu, operetním melodiím a populární hudbě. Některé písně si dokonce skládá sama.

HŠ

KONFERENCE, SEMINÁŘE, KULTURNÍ UDÁLOSTI

SETKÁNÍ ZÁSTUPCŮ ROMSKÝCH ORGANIZACÍ

Na prahu léta uspořádala Romská občanská iniciativa, reprezentovaná JUDr. Emilem Ščukou, ve spolupráci s Nadací Dženo, v čele s Ivanem Veselým, první z řady zamýšlených setkání předáků romských sdružení a organizací registrovaných MV ČR. Pozvání zahrnovalo i mediální pracovníky zaměřující svou působnost především na romskou veřejnost.

Tato dvoudenní akce, jež byla koncipována zároveň jako přednáška i praktické školení, seznámila poměrně početnou skupinu účastníků názorným, živým a bezprostředním způsobem se strukturou vládních a společenských organizací, s jejich kompetencemi a pravomocemi a upřesnila, jaké místo v této síti zaujímají romské instituce a spolky.

V této souvislosti se účastníci Setkání mohli seznámit s tzv. „národnostním zákonem“ přijatým v Maďarsku, který by měl být podle názoru Romské občanské iniciativy vzorem pro řešení národnostní otázky u nás.

Dále byly zhodnoceny historické zkušenosti Romů v Čechách a v Evropě do roku 1989 a na jejich pozadí byly konstatovány vzrůstající rasistické tendence provázející společenský zvrat. Ve světle zmíněných poznatků následovalo zamyšlení nad budoucností romské menšiny v ČR.

Setkání provázela nezaměnitelná atmosféra srdečnosti, tak typická pro romské společenství. O daných tématech se živě a kultivovaně diskutovalo. Nastolovaly se

neotřelé náměty svědčící o nekonvenční mysli nezatížené debatérskými klišé, ale o spontánně prožívaném problému.

I zde velmi často užívaný termín *pariv* (čest, úcta), plný hlubokého významu pro každého Roma, neboť určuje a odlišuje jeho způsob chování, byl důkazem toho, že jde o kodexový pojem zásadního významu pro lidskou bytost.

A. Žigová

LETNÝ SEMINÁŘ

„NÁRODNOSTI V STREDNEJ EURÓPE“
Organizátormi a sponzormi IV. letného seminára pre študentov slovenských a českých vysokých škôl, ktorý sa konal v Častej na Slovensku v dňoch 20. - 27. augusta 1995, boli Spoločnosť pre vedu a umenie vo Švajčiarsku, Nadácia Milana Šimečku a švajčiarska kultúrna nadácia Pro Helvetia. Seminár bol venovaný problematike *Národnosti v strednej Európe* a konal sa pod patronátom Československého duchovného parlamentu.

Program podujatia bol zaujímavý predovšetkým vďaka výberu prednášateľov. Zišli sa tu odborníci na otázky etnicity z popredných pracovísk z celej Európy. Seminár mal interdisciplinárny charakter, čo umožnilo zoznámiť sa s danou problematikou z viacerých zorných uhlov.

Počas šiestich pracovných dní odznelo asi 12 príspevkov týkajúcich sa všeobecných otázok etnicity, európskej multietnicity a multikultúrneho prostredia, práv menšín a problematiky jednotlivých etnických sku-

pín s náčrtmi možných typov vývoja v budúcnosti. Ku každému prednesenému príspevku sa rozvinula diskusia.

Problemátike etnicity všeobecne boli venované príspevky: „Etnické a politické národy strednej Európy“ (prof. J. Krejčí, Lancaster, Veľká Británia), „História multietnickej kultúry na Slovensku“ (dr. J. Špetko, RFE Mnichov), „Kultúrne a jazykové sféry v strednej Európe“ (prof. L. Ďurovič, univerzita v Lunde, Švédsko), „Kolektívne a individuálne práva“ (prof. M. Kusý, Bratislava).

Ďalšie príspevky boli zoradené do blokov podľa tematiky:

„Židovstvo a židovsko-majoritné vzťahy“ (dr. P. Salner a ing. I. Antalová, Bratislava)

„Švajčiarsko - jeho federalizmus a národnostná koexistencia“ (doc. St. Kux a doc. D. Šimko, univerzita v Bazileji, Švajčiarsko)

„Slovensko-maďarské vzťahy - asynchronita a spolupráca“ (dr. M. Bútora, Bratislava)

„Česko-slovenské vzťahy (dr. K. Hrubý, prof. M. Kusý, dr. K. Horský a W. Fialová).

Najväčší záujem prejavili účastníci seminára o rómsku problematiku. Blok s touto tematikou uviedol obsiahlou prednáškou dr. Arne B. Mann z EÚ SAV v Bratislave. Stručne načrtol dejiny Rómov od odchodu z pravlasti až po súčasnosť. Podrobnejšia bola etnografická časť prednášky o tradičných remeslách, duchovnej kultúre a spoločenských inštitúciách. Oboznámil účastníkov seminára so stavom romistických výskumov u nás a vo svete. Na záver prednášky sa zmienil o necitlivom riešení tzv. cigánskej otázky. Po prednáške sa rozvinula diskusia o poznatkoch získaných z jednotlivých romistických výskumov.

V panelovej diskusii vystúpila dr. K. Orgovánová z *Open Society Fund* Brati-

slava a riaditeľka *Nadácie pre rómske dieťa*. Informovala o vzniku nadácie INFOROMA. Cieľom tejto nadácie je systematické zhromažďovanie a spracúvanie informácií týkajúcich sa multikultúrnej problematiky, organizovanie vzdelávacích programov a udeľovanie grantov pre organizácie, ktoré sa podieľajú na riešení problematiky so zameraním na rómske etnikum.

O aktivitách medzinárodnej organizácie *Minority Rights Group* v Bratislave informovala dr. Š. Pufflerová. Táto nevládna organizácia pripravila v rôznych lokalitách Slovenska niekoľko tréningových programov zameraných na zlepšenie komunikácie medzi rómskou komunitou a štátnou správou a políciou.

Pozornosť upútal príspevok sociológa Mgr. M. Vašečku „Región v kolapse“. Na príklade obce Rudňany demonštroval, kam až môže viesť spoločenská dištancia medzi dvomi etnikami (v tomto prípade medzi Rómami a nerómami), ak sa narušia sociálne väzby a vzťahy.

O práci „Hnutí R“ z Českej republiky informoval PhDr. J. Balvín. Hnutie R združuje školy v Českej a Slovenskej republike s väčším počtom rómskych detí. Do budúcnosti plánuje rozšíriť svoju činnosť aj na mestá, v ktorých žije väčšie percento Rómov.

Možno povedať, že program týkajúci sa rómskej problematiky bol veľmi prínosný.

Cieľom seminára bolo nielen oboznámiť prítomných so získanými vedeckými poznatkami, ale predovšetkým podporiť vedecko-kultúrne vzťahy medzi Slovákmi a Čechmi. Nesporný význam má nadviazanie osobných kontaktov, čo je prísľubom, že vzájomná informovanosť medzi slovenským a českým vysokým školstvom a vedou nebude narušená.

Príspevky, ktoré odzneli na seminári budú publikované.

Z. Kumanová



Účastníci 2. mezinárodní soutěže romské umělecké tvořivosti

Zleva: J. Horváth, A. Surmiale, S. Spinelli a E. Davidová

Foto: A. Bartosz

2. MEZINÁRODNÍ SOUTĚŽ ROMSKÉ UMĚLECKÉ TVOŘIVOSTI AMICO ROM

Ve dnech 2. - 3. září 1995 se konala v italském Lancianu 2. Mezinárodní soutěž romské umělecké tvořivosti. Organizátorem soutěže byla romská organizace *Them Romanó* v čele s jejím předsedou Santinem Spinellim. O nejlepších dílech rozhodovala mezinárodní jedenáctičlenná komise, které předsedal Ian Hancock. Vybírala nejlepší z více než 600 literárních prací Romů ze 16 zemí.

Za Českou republiku se soutěže zúčastnili Margita Reiznerová a Jan Horváth. Oba získali zvláštní cenu poroty - čestné uznání.

Hlavní cenu pak získala Luminița Mihai Cioaba z Rumunska.

Při této příležitosti byla uspořádána i výstava, na níž byly zapůjčeny exponáty ze dvou muzeí romské kultury - z polského Tarnówa a z Brna. Z Polska byly na výstavu dopraveny dokonce dva romské historické malované vozy.

Součástí této kulturní akce bylo i vystoupení několika romských hudebních skupin a divadelní představení.

Na závěr byla uspořádána tisková konference, na níž se přihlásili o slovo Eva Davidová (zároveň členka poroty) z ČR, Matéo Maximoff (spisovatel) z Francie, Peter Mercier z Velké Británie a další.

Vydána byla rovněž antologie nejlepších prací pod názvem *Bachtalo Drom - Felice Cammino* (viz rubrika *Recenze - anotace*).

Své dojmy ze soutěže nám zaslal její účastník a nositel zvláštní ceny poroty - Jan Horváth:

**Andal amari Čechiko republika bičha-
d'a pro konkurzos peskere giľutne e Margita
Reiznerovo thaj me, o Janko Horváth. So-
dujdzene chudľam o diplomos.**

**Andal o aver thema sas odoj o Ma-
téo Maximoff andal e Francuziko, o Jim-
my Storry andal e Australia, o Gusztav
Nagy thaj o József Choli Daróczi andal**

e Ungriko. Kada konkurzos kheld'a avri e Luminița Mihai Cioaba andal e Romañija. Joj bičhađa o gila, o gil'utne thaj e romañi opera! Zijand, hoj našti avilas Lancianoste. Calo đives o manuša šaj pre peskere jakha dikhenas, savi barvali ehin amari romañi kultura, amare gila the amaro romipen. Pro festivalos ehas e avrithodi andal o polčiko muzeum Tarnowostar the andal amaro Brnostar. O polčike phrala sikhade duj romane verdana the dine o informacii pal oda, sar o Roma dživenas čirla u sar dživen adađives. Amen, andal o Romano muzeum Brnostar, sikhad'am romane renti, gada, charfaskere bufa u sevla.

Romane lavutara bašavenas. O Santino Spinelli leskere lavutarenca ALEXIAN GROUP, sikhavnas sar bašaven o Roma andre Italia. O LAVUTARA Tarnowostar bašavenas romane the ungrike gila. Calkom rafi sas romano teatros „DUJ FURÁT MULÓ“ - balada romañi.

Pre aver đives, kurke 3. septembros, gejl'am savore džene andre Pesca-

ra, foros paš o baro pañi Jadersko. Odoj pro baro pl'acos pale kerd'am romañi avrithodi.

Pal o dilos phuterđ'a o Santino Spinelli žurnalisticko konferencija the rafi sikhade peskero džaniben o polčike phrala LAVUTARA. Khelelas pes the gilavlas. Pro so duj đivesa avile but talianaske gadže the talianske Roma. Savorenges pes pačinelas amari romañi kultura the amaro romipen. Samas savore marde buřatar, truřale, bo muřinahas savore but buři te kerel, kaj savoro miřto te doperel. Pro agor savoro dopejlas, avka sar majinelas. Vař oda kamav te palike-rel amare phraleske le Santineske vař savoro, so vař amenge kerd'a, vař e pařiv, so amenge sikhad'a.

Adaj šaj dikhas, Romale, kaj řadzik, kaj džana, dživen Roma. Amara čhibaha šaj amen dovakeras pre calo luma. Somas andre řvecija, andre Francija, andre Ungriko, andre Polčiko, andre Austrija the akana andre Italija - u vřadzi pes vekerel romanes!!! Ma ladřan vař tumari



*Do Itálie putovaly i dva historické romské vozy z muzea v Tarnowě
Foto: A. Bartosz*



*Instalace výstavy v Pescaře
Foto: A. Bartosz*

**čhib, bo amari čhib hiňi ajsi barvaľi sar
the aver. Kolenge, so den duma romanes,
mangav le Devlestar bacht, sastipen!**

SEMINÁŘ O ROMSKÉM PRAVOPISU

Ve dnech 18. - 25. září 1995 se konal v rekreační oblasti Sedliště u Sázavy Seminář o romském pravopisu, který zorganizoval PhDr. Vlado Oláh a finančně podpořila Nadace Tolerance. Zúčastnili se jej romští literáti a novináři, kteří v rámci svých profesí používají romštinu i v psané podobě. Vinou asimilátorských a ignorantních postojů majoritní společnosti, která až donedávna považovala tento jazyk za pouhou „hantýrku“, jazyk chudý a neschopný dalšího vývoje, neměli Romové nikdy příležitost, aby se ve školách či jinde učili své mateřštině i teoreticky, aby si stanovili a osvojili její pravopis a aby její literární podobu neustále rozvíjeli, tak jak se děje v jiných evropských jazycích. Seminář o romském pravopisu se tedy alespoň v základu snažil

nahradit to, co snad v budoucnosti dá zájemcům o romštinu škola.

Na semináři se vystřídal zhruba dvacet zaujatých zájemců. Byli mezi nimi pracovníci Muzea romské kultury v Brně, členky diavadla Romathan z Košic, redaktor romského vysílání z Prešova, romská pedagožka z Bardějova, vedoucí folklorního souboru z Rokycan, sociální pracovník z Brna, student práv a další. Odbornou diskusi oživila skutečnost, že přítomní byli mluvčími různých dialektů romštiny: „východoslovenského“, „západoslovenského“ a „maďarského“.

O pravopisných pravidlech romštiny, jež jako první stanovila jazykovědná komise Svazu Cikánů-Romů, činného v období od srpna 1969 do března 1973, informovala přítomné Milena Hübschmannová, lektorka romštiny na FF UK v Praze. Zároveň ozřejmila romským mluvčím základní gramatické kategorie jejich mateřštiny. Společně pak všichni - navazující na tradici starodávné jazykové hry *Sar pes phenel?* (Jak se řekne?) - hledali nové romské výrazy pro pojmy, které se běžně vyjadřují přejatými slovenskými či jinými slovy. Zajímavé bylo, že ač přítomní ne-

znali žádnou z romsky psaných gramatik, tedy ani gramatiku Šaipa Jusufa z býv. Jugoslávie, ani učebnici prof. Gheorge Saraua z Rumunska (obě příručky viz anotace v čísle 1-2/95 *Romano džaniben*), při tvorbě některých výrazů se všichni nezávisle na sobě shodli. Pro zajímavost uvedeme názvy slovních druhů, jak je navrhli účastníci semináře, Šaip Jusuf a Gheorghe Sarau:

	účastníci semináře	Šaip Jusuf	Gheorghe Sarau
<i>podst. jména</i>	bare/šerutne nava	anavjora	navne
<i>příd. jména</i>	kijathode nava	dodine	pašnavne
<i>zájmena</i>	vašonava	isthanardine	sarnavne
<i>číslovky</i>	ginde	gjende	ginavne
<i>slovesa</i>	kerutne	kjeripne	keravne
<i>příslovce</i>	paškerutne	sakaje	paškernavne
<i>předložky</i>	anglonava	bachanne	—
<i>spojky</i>	phandune	phandavne	konžunkciji
<i>citoslovce</i>	vičinde/akharde lava	interjekcije	—
<i>částice</i>	lavora	lafjori	—
<i>člen</i>	artiklos	dženo	artiklos

Úplnější přehled dalších jazykovědných neologismů přineseme v některém z příštích čísel.

Kromě jazykovědných termínů se účastníci semináře pokoušeli najít výrazy

pro světové strany a dny v týdnu. Dny v týdnu se ze skrytého onomaziologického bohatství romštiny nořily jakoby samy, spontánně. Výsledky předkládáme čtenářům k posouzení:

<i>pondělí</i>	palokurko, palkurkeskero (d'ives)
<i>úterý</i>	mangipnaskero (d'ives)
<i>středa</i>	maškaruno, maškarutno (d'ives)
<i>čtvrtek</i>	štarto (d'ives)
<i>pátek</i>	paraščovin
<i>sobota</i>	sombat
<i>neděle</i>	kurko

Nejméně úspěšní byli účastníci semináře při tvoření výrazů pro světové strany. Uvedeme návrhy, které byly vysloveny a prosíme čtenáře, aby napsali, který z návr-

hů považují za nejpřirozenější, případně aby zaslali vlastní návrhy nebo uvedli, co slyšeli od starých Romů.

sever **šilaŕi sera**

(podle Štefana Červeňáka z Rokycan, po předcích z Terni u Prešova, se prý tohoto výrazu v jeho komunitě běžně užívá)

jih

jivaŕi rig
jepa(š)ratuŕi rig/sera
čhoneskeri rig/sera
tafi sera
dilosk(e)ri rig/sera
khameskeri rig/sera

(viz výše výpověď Š. Červeňáka)

východ

anglalokham, anglokham
avrijokham

západ

tosarutni rig/sera
palalokham, palokham
raťakeri rig/sera
raťuňi rig/sera

Účastníci semináře se shodli pouze na tom, že původní romský výraz **rig**, který se uchoval například v olašském dialektu, je vhodnější než přejaté slovo **sera**. Ostatně ani ve slovenském romském dialektu výraz **rig** nevymizel - poklesl ovšem ze samostatného slova na součást složenin **adarig**, **odarig** apod.

Na závěr semináře se přítomní shodli na tom, že by bylo velmi užitečné v podobných akcích pokračovat. Kromě toho se zde zrodila myšlenka vytvořit multidialektní slovník romštiny, v němž by byly zastoupeny hlavní dialekty, jimiž se hovoří na území České a Slovenské republiky.

MH

DIVADELNÍ PŘEDSTAVENÍ „SO HAS, SO HIN“ (ČESKO-ROMSKÝ DIALOG)

Ve dnech 12., 13. a 14. října 1995 bylo v pražském klubu ROXY uvedeno divadelní představení etnicky smíšeného romsko-českého amatérského souboru pod vedením afro-americké režisérky a herečky Robbie McCauley. Jako herci vystoupili Etela Ferková, Ondřej Giňa, Rudolf Giňa, Robert Lega, Miroslav Mencl, Margita Reiznerová a Hana Syslová. Představení bylo završením části dlouhodobého projektu „Stories Exchange Project“, organizovaného americkou nadací „The Fund For New Performance/Video“ ve spolupráci s Nadací Tolerance.

Na toto představení jsme obdrželi dvě recenze, které v plném znění uvádíme.



Foto: P. Hroch

Projekt se začal rozvíjet před dvěma roky, kdy Robbie McCauley poprvé navštívila Českou republiku a začala uvažovat o možnosti realizace multietnického divadla v českých podmínkách.

Na podzim 1994 byla v Praze uvedena tři představení divadelní hry „Sally's rape“ (Znásilnění Sally) s Robbie McCauley a Jeannie Hutchins v hlavních rolích, jejímž námětem je dialog dvou žen, černé a bílé, který vázne na rozdílech v kulturně-historickém zázemí obou hereček a světů, které zde reprezentují. Je to dialog o životě babičky Sally a ostatních předků-otroků autorky Robbie McCauley. Hra „Sally's rape“ získala 1992 cenu OBIE jako nejlepší divadelní hra roku 1992.

Ve stejné době už se formovala romsko-česká pracovní skupina, jejíž členové v první fázi projektu sbírali příběhy ze svého vlastního prostředí. Během následujících šesti měsíců se pak na pravidelných schůzkách skupiny diskutovalo o nově posbíraném materiálu a o vzájemných postojích a stereotypu ve vztazích mezi Romy a Čechy.

Skupinou nashromážděné příběhy, magnetofonové záznamy ze schůzek, osobní rozhovory Robbie McCauley s Romy i příslušníky majority a jiné materiály, se staly základem k napsání pracovního scénáře, který získal svou konečnou podobu až během zkoušek divadelního souboru.

Podobným způsobem autorka realizovala i divadelní představení či tzv. workshopy, kde se na různých místech Spojených států diskutovalo o rasové nesnášenlivosti a možnostech dialogu mezi majoritou a menšinami.

Představení *So sas, so hin* reflektuje zkušenosti Romů z období 2. světové války, jejich stěhování do Čech, život za socialismu i během bouřlivých změn v poslejších letech.

Přestože větší část představení byla v jazyce českém, zůstal prostor pro romštinu nejen v tradičních písních, pohádkách a poezii romské autorky Margity Reiznerové,

ale i všude tam, kde to všeobecná srozumitelnost dovolovala.

Většina fází projektu, včetně představení, byla zachycena kamerou. Videokazeta snad v budoucnu poslouží jako inspirace k podobným projektům.

H. Syslová



Foto: P. Hroch

V poslední době k nám přijíždí poměrně hodně cizinců západního světa se zvýšeným zájmem o národnostní menšiny, především pak o Romy. Počáteční úsilí některých z nich až do doby než se zorientují v situaci, je poznamenáno nejasným viděním reality, někdy i romantismem, který však Romům pomoci nemůže.

Robbie McCauley je Afroameričanka, která se po sérii úspěšných divadelních her v domovské Americe rozhodla pracovat v Čechách a zde s pomocí místních Romů vytvořit nové představení. Toto představení by mohlo být jednou z cest poznávání kultury Romů, jednou z cest navázání možného dialogu mezi „černými“ a „bílými“ u nás.

Také před chystaným představením paní Robbie panovaly v romistických kuloárech obavy z toho, že autorka nezvládne neznámé téma, a domněnky, že romskou životní zkušenost vtělí do hávu typicky americké bombastické hry, pro našince hůře srozumitelné.

Tyto obavy se naštěstí nepotvrdily. Vzniklo tak asi hodinové pásmo momentek z romského života v minulosti i dnes. V těchto minipříbězích se prolíná život našich předků a jejich utrpení za okupace s radostí ze života, kterou ani světová válka nedokázala v Romech udusit. Humor je zde přítomen jako každodenní součást romského života. Dějů minulých je ve hře *So has, so hin* více než současných, a to je, podle mého názoru, správné. Je totiž třeba se nejprve vyrovnat s minulostí a přijmout ji za svou, byť by byla sebehorší. Myslím, že jen národ, který ví o všech stránkách své historie, včetně těch temných, se může zdravě a bez komplexů vyvíjet dál. Do minulosti by však vedle Romů měl znovu pohlédnout i český národ, jak se říká ve hře ústy Ilony Ferkové: „*Češi by se měli vyrovnat se svojí historií, vždyť Romové jsou její součástí již několik staletí.*“

Toto vyrovnání se s minulostí z většiny herců přímo číší. Jsou to herci amatérští, ale ve většině případů své role zvládli nad očekávání dobře. Snad je to i tím, že tito Romové se aktivně podílejí na tvorbě současné romské literatury a náměty pro jejich

tvorbu nejsou jen dílem pramene inspirace, ale také vlastních silných zážitků. Možná jsou tak dobří proto, že představují sami sebe, přirozeně a bez jakýchkoli známek pocitu méněcennosti. Toto pásmo ze života Romů je sympatické i svou civilností, s jakou je provedeno. Bombastická forma by mohla zavánět právě oním zrádným pocitem méněcennosti. Také omšelé prostředí avantgardního rockového klubu Roxy je přínosem pro představení, navozuje totiž vhodnou atmosféru pro pochmurné příběhy z romské minulosti i současnosti.

Hra má být pokusem o podnět k dialogu, hra JE dialogem, je tedy zcela přirozené, že v ní hraje také dvojice českých herců. Tato dvojice vytváří místy i jazykový most, neboť nevtíravě tlumočí některé pasáže v romštině.

Je také dobře, že zazněly židovské paralely, i když hlouběji nerozpracované. To však může být námět pro další představení. Vždyť osudy i mentalita obou národů nesou na první pohled několik společných rysů. Bližší srovnání obou kultur může však přinést i jiné, dosud méně známé skutečnosti.

Zařazení hry k určitému žánru, zhodnocení, zda se jednalo o činohru, nebo nikoli, ponechám na divadelních kritikách. Já jsem se jen pokusila prezentovat svůj názor řadového diváka. Jako řadový divák také děkuji autorce a hercům za pěkný večer.

J. Horváthová-Holomková

OHLASY ČTENÁŘŮ

Po uzávěrce č. 3/95 Romano džaniben věnovaného škole a vzdělávání jsme dostali velmi zajímavý příspěvek profesora Nečase z brněnské Masarykovy univerzity, který doplňuje historii pokusů o specifické vzdělávání Romů na našem území a je jakýmsi volným pokračováním události zachycené v dizertační práci Marie Novákové „Cikánská škola v Užhorodu“, publikované v minulém čísle.

Otíbor NEČAS ROMSKÁ TŘÍDA VE STARÉM MĚSTĚ U UHERSKÉHO HRADIŠTĚ

Podle souhrnné zprávy Zemské školní rady z 20. ledna 1936 bylo v 75 obcích země Moravskoslezské celkem 350 školou povinných romských dětí, z toho 182 chlapců a 168 dívek. Nikdo z nich neodešel na studia, takže dřívější případy svatobořického Tomáše Holomka a oslavanského Antonína Daniela zůstávaly v tomto ohledu po celé meziválečné období ojedinělou zvláštností.

Chlapci nastupovali jen výjimečně nanejvýš do učení: Několik se jich učilo zedníky, dva kominíky, dva koláři, jeden karosářem a jeden obuvníkem, ten však musel z továrny na obuv v Otrokovicích pro nenávislný odpor svých spoludělníků odejít. Většina chlapců, stejně tak jako všechny dívky, zůstávala po ukončení povinné školní docházky u svých rodičů, kde se tato mládež nejčastěji přiučovala romskému kovářství, příležitostně využívala různých dovedností (zpráva uváděla provozování hudby, ale také sběr lesních plodin a vybírání uhlí na haldách), pomáhala při nádenických pracech v zemědělství nebo se uchýlovala k parazitním zdrojům obživy, jako byla žebrota, krádeže a prostituce¹⁾.

Z uvedených školáků nebyly zaškoleny pouze romské děti ze Svatobořic, pro které měla být otevřena zvláštní romská škola v bývalém zajateckém táboře, protože neromští rodiče se vehementně domáhali oddělené školní výchovy a zásadně se stavěli proti tomu, aby děti z tamní romské osady navštěvovaly stejnou školu jako jejich synové a dcery. Záměr se v té době však nezdařil a k jeho uskutečnění došlo až za zcela jiné politické situace a v jiné lokalitě.

V polovině 19. století se usadila v blízkosti řeky Moravy, nedaleko Starého Města u Uherského Hradiště, rodina Danielů a záhy po ní také rodina Holomků. Jejich následné generace se rozrůstaly v relativně silnou romskou komunitu a položily tak základy k osadě, o níž jsou k dispozici údaje ze sčítání lidu²⁾.

Sčítací komisaři zjistili ve vznikající romské osadě roku 1921 pět příbytků a roku 1930 již třináct příbytků, které neměly popisná čísla a byly v operátech označeny jako cikánské baráky nebo cikánské boudy. Ve většině případů šlo o vyřazené železniční vagóny, které stály v souvislé řadě a zdálky připomínaly při troše fantazie jakýsi podivný vlak. V tomto nouzovém přístřeší žilo při prvním sčítání pět rodin čítajících 38 osob a při druhém sčítání

tání jedenáct rodin čítajících 64 osob. Rodiny se vyznačovaly nízkým věkovým průměrem, daným jednak vysokým počtem dětí v rodině, jednak značnou úmrtností ve vyšších věkových kategoriích. Sociálním postavením se tato populace blížila nejnižším vrstvám proletariátu, bezvýchodnost její situace ji však řadila spíše k lumpenproletariátu. Z osob v produktivním věku se roku 1921 věnovalo osm kovářství, zatímco v roce 1930 zůstaly této tradiční romské profesi věrny již jen tři osoby; dvě pak provozovaly hudební činnost, dvě posluhovaly rolníkům, jedna pracovala u zedníků, sedm se zabývalo ostatními nahodilými pracemi a jedna zůstávala odkázána na žebrotu.

Kulturní úroveň byla všeobecně nízká s výraznou tendencí ke zhoršování. Ze všech obyvatel starších deseti let dovedlo číst a psát při prvním sčítání 13 osob, při druhém pak pouze 1 osoba. Proto se v osadě těšil velké vážnosti a důvěře bývalý učitel J. Ungar, který se sem přistěhoval z podkarpatorského Užhorodu.

Výnosem z 30. listopadu 1939 uložilo protektorátní ministerstvo vnitra všem okresním a policejním úřadům vyzvat všechny Romy, aby se do dvou měsíců usadili a zanechali kočovného způsobu života. Dalším výnosem z 13. února 1940 nařídilo totéž ministerstvo svým podřízeným úřadům, aby se s veškerou energií postaraly o zajištění této akce a aby podávaly pravidelné zprávy o počtu usazených Romů, o zdrojích jejich obživy a o školní docházce jejich dětí³⁾.

Podle těchto zpráv se zdržovalo ve staroměstské romské osadě celkem 100 osob, z nichž bylo 22 mužů, 24 žen, 7 chlapců a 14 děvčat ve věku od 14 do 18 let, 24 školáků a 17 dětí mladších 6 let. Všichni obyvatelé žili v 21 rodinách, v nichž bylo 12 manželských párů oddáno, 7 jich žilo v konkubinátech a u dvou rodin byly živitelkami ovdovělé ženy. Muži byli plně zaměstnáni - většinou jako stavební dělníci, ženy vypomáhaly v zemědělství. Děti školního věku měly nepravidelnou školní docházku, mimo školu jim byla věnována malá péče, a zvláště v zimních měsících často žebřaly⁴⁾.

Proto za hloubkové inspekce, která proběhla v květnu 1940 na staroměstské obecné škole chlapecké, bylo tamnímu řediteli J. Fialovi přikázáno vykonat přípravy k otevření samostatné třídy pro romské děti. Na přípravných pracích se podíleli vedle ředitele i vrchní komisař, okresní školní inspektor a tajemník okresní péče o mládež. Po sestavení seznamu příslušných dětí dal pak zemský prezident na Moravě souhlas k otevření projektované třídy a ke zřízení systemizovaného učitelského místa⁵⁾.

Třída byla umístěna v suterénu měšťanské školy a určena pro 20 romských dětí, z nichž bylo 12 chlapců a 8 děvčat ve věku od 6 do 13 let. Vyučování bylo zahájeno 5. listopadu 1940 a učební proces probíhal pravidelně po šest dní v týdnu v době od 8:30 do 12:00 hodin. Při stanovení rozvrhu se muselo přihlížet k poměrně značné vzdálenosti romské osady od školní budovy. Stálým a řídícím učitelem ve třídě se stal vzhledem k svým

1) Moravský zemský archiv Brno, B 22, kart. 618, čj. 34.989/35.

2) *Ibidem*, SO 1921, kart. 337, a Státní ústřední archiv Praha, SO 1930, kart. 6544.

3) Nečas, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*, Brno, 1994, str. 34 an.

4) Státní okresní archiv Uherské Hradiště, ONV Uherské Hradiště, složka „Cikáni potulní 1900-1952“.

5) Státní ústřední archiv Praha, GVNPP, D-1620-27/10-42, výnos zemského prezidenta na Moravě (21.10.1940).

pedagogickým zkušenostem, pracovní svědomitosti a poctivosti i bezprostřednímu vztahu k dětem Josef Brzický⁶⁾.

Všichni žáci začínali od první třídy a v dalších školních letech se měli dělit do oddělení podle prospěchu. Vyučovalo se v českém jazyce, problém však nastal s učebnicemi. V prvním pololetí se používalo Slabikáře pro pomocné školy od Vlasty Novotné, ve druhém pak čítanky pro první třídy Poupata od Josefa Kožíška. Učitel pojal svou úlohu velmi zodpovědně. Učil pouze ve škole a nezádal žádné domácí úlohy, kromě toho často navštěvoval romskou osadu ve snaze alespoň částečně zlepšit prostředí, ve kterém jeho žáci žili⁷⁾.

Na konci školního roku 1940/1941 bylo klasifikováno celkem 18 dětí: 3 s prospěchem výborným, 2 s chvalitebným, 3 s dobrým, 6 s dostatečným a jenom 4 s prospěchem nedostatečným. Ani chování dětí nebylo nejhorší a překvapením byla jejich poměrně slušná docházka do školy⁸⁾.

Vážným úkolem bylo opatřit nejn nutnější prostředky k ošacení a stravování dětí, které chodily do školy téměř nahé a častokrát hladové. Z podnětu okresní péče o mládež byla romským dětem vydávána v období od 12. prosince 1940 do 21. března 1941 každý den polévka a chléb. Na doporučení okresní školní rady byla provedena sbírka na ošacení dětí, která vynesla 564 korun, osm párů obnošené obuvi a něco šatstva. Bařova firma poskytla na sbírku 300 korun a okresní péče o mládež tři páry obuvi, tři chlapecké obleky, troje dívčí šaty, dvoje chlapecké kalhoty a dva svetry. V červnu 1941

přispěly na ošacení a stravování také prezidentská kancelář částkou 500 korun a ministerstvo sociální a zdravotní správy částkou 2000 korun⁹⁾.

V letech 1941/1942 navštěvovalo romskou třídu 15 žáků, v letech 1942/1943 pak 13 žáků. S postupujícími přípravami ke *konečnému řešení romské otázky* začaly věnovat romské třídě ve Starém Městě u Uherského Hradiště stále větší pozornost nejvyšší okupační a protektorátní úřady, podle nichž „*besteht an der weiteren Erhaltung der Schule kein Interesse*“¹⁰⁾. K tomuto rozhodnutí dospěl v listopadu 1942 nejprve generální velitel neuniformované protektorátní policie SS-Standartenführer Dr. Weimann a po něm poslušně ministr školství a národní osvěty E. Moravec. Výnosem zemského prezidenta na Moravě ze dne 29. ledna 1943 byla romská třída s okamžitou platností zrušena a vyučování v ní 6. února 1943 zastaveno¹¹⁾.

Mezitím byl proveden 2. srpna 1942 soupis všech „*Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánsku*“, na základě něhož byla část romského obyvatelstva koncentrována v cikánských táborech v Letech a Hodoníně. Zbývající Romové byli pak transportováni na základě pověstného výnosu říšského ministerstva vnitra do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau¹²⁾.

Žáci staroměstské romské třídy šli pak nuceně ve šlépějích svých rodičů. Šest z nich bylo 2. srpna 1942 odvečeno do hodonínského tábora a zbývající pak 7. března 1943 do tábora osvětimského. Koncentraci v cikánských táborech přežila jediná z nich - Helena Holomková-Malíková¹³⁾.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Klasse für Roma-Schüler in Staré Město u Uherského Hradiště

Die bis auf Ausnahmen höchste Ausbildungsstufe, die Romakinder in den dreissiger Jahren im mährischen Raum erhielten, war in geringer Anzahl der Abschluss einer Lehre. Ansonsten kamen nur unqualifizierte oder Hilfsarbeiten, aber auch parasitäre Formen der materiellen Versorgung, vor. Entsprechendes lässt sich auch über die Nachkommen der Familien Holomek und Daniel sagen, die in einer Hüttenkolonie in der Nähe von Staré Město u Uherského Hradiště seit Mitte des 19. Jhdts ansässig waren. In Folge der Anordnung des Ministeriums des Protektorats von Böhmen und Mähren zur Ansiedlung umherziehender Roma wurden 1940 Bemühungen angestellt, eine Schulklasse nur für Romakinder

aufzumachen. Nach dem ersten Halbjahr, in dem nach Lehrbüchern für Sonderschulen unterrichtet wurde, schlossen die Kinder erfolgreich das zweite Halbjahr ab, in dem normales Lehrmaterial für die erste Klasse verwendet wurde. Von Hausaufgaben wurde abgesehen, begleitend wurden Besuche in der Hüttenkolonie zur Verbesserung der Lernbedingungen durchgeführt.

Für die materielle Unterstützung mit Nahrung, Kleidung und Schuhwerk sorgten offizielle Stellen und private Sammlungen. Auf Veranlassung der zivilen Polizeistelle der Besatzungsmacht wurde der Schulbetrieb Anfang 1943 mit sofortiger Wirkung eingestellt. Die nicht vorher schon in das Lager bei Hodonín verschleppten Kinder wurden mit ihren Eltern nach Auschwitz abtransportiert. Von der Klasse überlebte eine Schülerin das Konzentrationslager.

P. Wagner

Jako reakci na minulé číslo jsme dále dostali příspěvek našeho pravidelného dopisovatele Petra Stojky z Hájskeho. Vyslovuje v něm svůj názor na jednu z příčin školní neúspěšnosti romských dětí, která mnohdy spočívá v samotném přístupu rodičů ke škole. Škola pro ně ještě stále nemá ten význam, jaký by měla mít, protože nechápou, že je to jedna z cest, jak mohou jejich děti dosáhnout vyššího vzdělání a lepšího uplatnění v životě.

Část jeho příspěvku uveřejňujeme v olašském originále.

Peter STOJKA
MURO GINDO PEJ ŠAVOUREN-
GE BAJURA ANDE-J ŠKOLI

Le šavourenge bajura pe-j školi,
kodo žanav vi me inke phírous andi
škola. Maj but i khote sar phíren andi
škola, sar višelin pe, sar uraven pe
taj ando nasulimo. Kodala čačimátu-

ra si po jejkh ánav, taj kodo-j o nípo.
Khejrutno nípo, kodo angluni ško-
laj ando intrego trajo na feri kále ro-
máne šavoura, de vi kále gáže, ke
khote-j le anglune dikhimátura save
le šavoure len penge taj save, apal
kana báron, opre len penge. Phenel
pe viš, hoď o nípo angluni demokrá-
cija-j, khote o šavouro kerel kodo, so

- 6) Ibidem, přepis inspektora neuniformované protektorátní policie na Moravě generálnímu veliteli neuniformované protektorátní policie (9.12.1942). Rovněž „Cikánská školička“, Národní listy 24.11.1940 a „Škola pro cikáňata“, Nový večerník 19.12.1940.
- 7) Bartůšek, S., Nečas, C.: Cikánská třída ve staroměstské škole za okupace, Malovaný kraj 23, listopad-prosinec 1987, str. 5.
- 8) „Cikánská škola se osvědčuje“, Lidové noviny 1.3.1941, „Cikánská láska ke škole“, Večerník Národní práce 5.3.1941, „Cikáňata se vzdělávají“, České slovo 1.7.1941, „První cikánská škola na Moravě“, Náš kraj Zlín 23.3.1941 aj.
- 9) „Cikáňata ve škole“, Den 1.3.1941, „Pokus o převýchovu slováckých Cikánů“, České slovo 4.3.1941 aj.
- 10) Státní ústřední archiv Praha, GVNP, D-1620-27/10-1942, kancelářské poznámky generálního velitele neuniformované protektorátní policie (4.11. a 26.11.1942).
- 11) Ibidem, výnos zemského prezidenta na Moravě (29.1.1943).
- 12) Nečas, C.: o.c., str. 44 an. a 69 an.
- 13) Nečas, C.: Nemůžeme zapomenout - Našři bisteras. Olomouc 1994, memorát Heleny Malíkové.

engedin leske. Kana ando nípo-j jaj-gatáši taj choli, kodo o šavouro sa dikhel taj kerel apal vi voun kodo, so dikhel. Čudátno-j, mindík vorbij, kana či trobuj, taj kerel o nasulimo le raklourenge taj márel le. Apal andi škola mindík cipin prej les, ávre-j sar vorbij lesa vi o tanítouvo, taj apal már či kamel les. Khejre apal vorbij, hoď jajgatin prej les taj máren les, taj o dad taj i dej gindon, hoď náštík dikhen lenge šavouren taj si inke cholárika pe-j taní-

V další části dopisu nám Peter Stojka nabízí svou pomoc při přípravě časopisu:

„Som Róm a ako taký budem rád pomáhať a spolupracovať s vaším časopisom i bez nároku na honorár. Viem, v akej finančnej situácii sa teraz nachádzate, ale kto iný by mal pomôcť, ak nie my, Rómovia? Preto ešte raz opakujem: Môžete so mnou rátať! Obsah časopisu a jeho forma sú

touvura. Le šavouren apal či muken andi škola taj le šavourenge kodo naďon hibázij. Náštík siťon les, ke khejre khonik či siťárel le...

Pi románi šib pale naj slobodo te bisterel, de te kamas t'aven anda amáre šavoura láše taj goďavera manuš a si te terejdinas lendar pa kodo, hoď amáre šavoura te žanen i rajkáni šib, ke aďejs naj dosta, te phírel o šavouro andi škola, halem si te dikhas pe kodo, so avla andá les.

dobré, z môjho pohľadu by však malo byť viac článkov o nás, olašských Rómoch. Nechceme sa nijako „zviditeľňovať“, ale i nás je predsa len dosť a čelíme problémom, ktoré nie sú zanedbateľné.“

Souhlasíme s názorem P. Stojky, a obracíme se proto na naše čtenáře z řad olašských Romů, aby i oni nějakým článkem přispěli k poznání jejich života, kultury, historie či jazyka.

ROMANO DŽANIBEN II 4/1995

Časopis romistických studií.

Vydává Sdružení romistických studií.

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,
130 00 Praha 3, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Hana Šebková a Edita Žlnayová
Distribuce: Anna a Berty Žigovi
Redakční rada: Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková,
Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová,
Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky: Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT s.r.o., Na výsledku II/8, 140 00 Praha 4, tel.: 02/643 07 66
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 500 kusů. Cena jednotlivého čísla 35,- Kč/40,- Sk,
v rámci předplatného 30,- Kč/35,- Sk. Předplatné na rok 1996 činí v ČR 160,- Kč, v SR
170,- Sk (včetně poštovného). Objednávky a předplatné zasílejte složenkou typu C
v České republice na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 160 00 Praha 6, na
Slovensku na adresu: INFOROMA, Bajkalská 25, 827 18 Bratislava, tel. 07/20 15 478.
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických
článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek
povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY
MINISTERSTVA KULTURY ČR**